

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فصلنامه علمی-تخصصی

بخزایا و برنامه ریزی فضایی

سال، هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

این نشریه با حمایت مادی و معنوی اداره کل امور فزاینکی و انشکاده اصفهان چاپ و منتشر می شود.

صاحب امتیاز: انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی

مدیر مسئول: حمید نظری

سردبیر: امین الله بالیده

مدیر داخلی: علی هاشمی

اساتید محترم راهنما و ناظر بر چارچوب علمی فصلنامه؛

دکتر داریوش رحیمی، دانشیار و عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان

دکتر حمید برقی، دانشیار و عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان

اعضاء هیأت تحریریه:

دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران	حافظ مهدنژاد
دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان	فریاد پرهیز
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان	امین الله بالیده
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور	سید چمران موسوی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حمزه رحیمی
دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حجت اله صادقی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حمید نظری
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	فرزاد کریمی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	علی افشاری پور
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	رمضان طوسی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	علی هاشمی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	اکبر میراحمدی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	زینب ابراهیمی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	عاطفه ابراهیمی
دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی آمایش محیطی، دانشگاه خوارزمی	محمد حاصلی
دانشجوی دکتری جغرافیا طبیعی-ژئومورفولوژی، دانشگاه اصفهان	یوسف آقایی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان	مرجان شفیعی
دانشجوی کارشناسی گردشگری، دانشگاه اصفهان	کوثر جهانی
دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه هنر اصفهان	هاجر سلیمی کوچی
دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان	سید احمد حسینی نیا
کارشناس ارشد مهندسی مکانیک گرایش تبدیل انرژی، دانشگاه علم و صنعت	همایون عسکرپور
دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه هنر اصفهان	زهره رضوانی
کارشناس ارشد مدیریت تحول، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سیرجان	مسلم رنجبر

تقدیر و تشکر:

بدین وسیله کمال تشکر و امتنان خود را از معاونت فرهنگی دانشجویی دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دبیرخانه نشریات و سایر عزیزانی که ما را در این مسیر یاری نمودند اعلام می‌داریم.

چاپ و صحافی:

نشانی: اصفهان، میدان آزادی، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی.

ارتباط با مجله:

پست الکترونیکی مجله

anjomangeo۹۵@gmail.com

لازم به ذکر است که مطالب درج شده در این مجله نظر مسئولین و همکاران مجله نمی‌باشد و صحت و جهت‌گیری مقالات بر عهده نویسنده یا نویسندگان می‌باشد.

راهنمای تدوین و نحوه ارسال مقاله برای فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی

مقاله در نسخه word ۲۰۰۷ تهیه و ارسال شود.

مقاله همراه همه ملحقات (شکل‌ها، جدول‌ها و ...) حداکثر ۲۰ صفحه باشد.

حاشیه‌ها از طرفین ۲/۵ و بالا و پایین ۳ سانتی متر و تک ستونی باشد.

در نام گذاری، جداول، اشکال و نمودار مجزا شماره گذاری شود.

متن مقاله بایستی قسمت بحث و تحلیل را لحاظ کرده باشد.

ساختار مقاله شامل موارد زیر می باشد.

- ۱- عنوان مقاله به فارسی و لاتین (قلم بی لوتوس ضخیم ۱۶) و نام نویسندگان و وابستگی سازمانی، آدرس ایمیل و تلفن نویسنده مسئول در زیر عنوان مقاله آورده شود. (فونت ۱۰، بی لوتوس ضخیم).
  - ۲- چکیده فارسی (۲۵۰ کلمه). شامل: طرح مسأله، هدف، روش تحقیق، یافته‌ها و نتایج. واژه‌های کلیدی (۴ تا ۶ واژه). (فونت ۱۱ بی لوتوس نازک).
  - ۳- چکیده لاتین (با فونت Times New Roman ۱۱) ضمیمه مقاله گردد.
  - ۴- متن اصلی شامل؛ طرح مسأله، مبانی نظری، روش تحقیق، یافته‌ها و بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات (تمامی عنوان‌های اصلی در متن با (قلم بی لوتوس ضخیم ۱۳)، عنوان فرعی با (بی لوتوس ضخیم ۱۲) و متن مقاله با قلم (بی لوتوس نازک ۱۳).
  - ۵- منابع فارسی با (بی لوتوس نازک ۱۱) و منابع لاتین (با فونت Times New Roman ۱۰)
  - ۶- روش منبع دهی مقاله، روش APA می باشد. منبع دهی در متن (نویسنده، سال: صفحه).
- در صورتی که از جدول، شکل و نمودار در مقاله استفاده شده است. فونت عنوان جدول، شکل و نمودار؛ ۱۱ بی لوتوس ضخیم و متن جدول، شکل و نمودار؛ ۱۱ بی لوتوس نازک.

پست الکترونیکی جهت ارسال مقاله anjomangeo۹۵@gmail.com

این مطلب به همراه مقالات چاپ شده، بر روی سایت انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی دانشگاه اصفهان به آدرس www.gpui.ir موجود است.

سخن سردبیر

در پیشگاه خدای اندیشه باید زانوزد و فکری طلبید تا اگر فکری نمی زایی، فکری را سر نبری و اگر راهبر نیستی، راه بُر نباشی، چه ارزش بودن اندیشه را از اندیشه یک لحظه نبودن باید فهمید.

در تکاپوی جستجوی اندیشه، خیل سیاه لشکر زمان لازم است تا هر نگاهی را در رسیدن به حقیقت، ترغیب و همراهی نماید. این تکاپو در زمان و کنجکاوی در کسوت اندیشه، زمانی حاصل خواهد آمد که موجودی حریص به وقت و نگران به دقت، کُمت خود را زین کند و خرد خود را به کار بندد تا ریزه ای از ریزگان را درشت ببیند و تجربیات چند قرن تفحص سابقان را قبله آمال خود قرار دهد. این موجود خاکی بوالفضول، آنگاه مذاق خود را شیرین خواهد یافت که در تابوت ثانیه های انباشت اندیشه، تلخی سیاه چال پایان زندگی را به انتظار نشیند که وا اسفا از نگاه های خسته به پیش رو و توقف اندیشه ها در پشت سر؛ از این چه با خود حمل می کند و آنچه برای وارثین خود گذاشته است. خوشا به حال کسانی که در زایش اندیشه اش و در شاخ و برگ دادن به اندیشه های دیگران، محتاطانه می کوشد تا لغزش خود و دیگران را سبب نگردد و از بازجویی های مستمر محکمه الهی سرفراز بیرون آید.

حال که با مساعدت اساتید و دانشجویان گرامی توانستیم، بر غنای علمی و کیفیت فکری نشریه جغرافیا و برنامه ریزی فضایی بیفزاییم، این نشریه همکاری بی وصف تمامی دوستان خود را ارج نهاده و مشارکت بی توقع و بیشتر آنان را خواهان می باشیم.

همچنین از تمامی اساتید و دانشجویان دعوت می شود که مقالات خود را در چارچوب نشریه، تنظیم و ارسال نمایند. امید است که در شماره گان آینده با مطالب جدید شما عزیزان، بتوانیم بر غنای علمی هر چه بیشتر نشریه بیفزاییم.

مجله خرفاها و برنامه ریزی فضایی
سال، هفتم - شماره نوزدهم - زمستان ۱۴۰۰
فهرست مطالب

- **۱..... بررسی توسعه فضایی شهر یزد.....**
مینا یاسایی مهرجردی
- **۱۲..... ارزیابی نقش حقوق شهروندی در استراتژی توسعه گردشگری پایدار در شهرهای کوچک (مطالعه موردی: استهبان).....**
محمدتقی طفرایی، هاجر سلیمی کوچی
- **۲۸..... برنامه ریزی گردشگری شهری و گذران اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط اجتماعی.....**
احمد استقلال، سیدرضا مزیدی شرف آبادی
- **۴۶..... مقایسه تطبیقی شاخص های رقابت پذیری سفر و گردشگری با تأکید بر عوامل توانمندسازی محیط.....**
عارف نعمتی، محسن مصلحی
- **۶۹..... بررسی تأثیر مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد.....**
محمدصادق وصال
- **۷۹..... بررسی آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان ها در رابطه با گردشگری پزشکی.....**
محمدعلی رجایی ریزی، محمد مهدی کارمزدی، فاطمه رضایی شجاع، هاجر سلیمی کوچی
- **۹۵..... تأثیر نقش میانجی عملکردهای منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد.....**
محمدصادق وصال
- **۱۰۷..... ارزیابی رابطه احساس امنیت زنان گردشگر و مناطق بی دفاع شهری در شهرهای کوچک.....**
زاهد شفیعی، زهرا رضوانی

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۰۷

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۲/۰۵

صفحات: ۱-۱۱

بررسی توسعه فضایی شهر یزد

مینا یاسایی مهرجردی، کارشناس شهرداری یزد

چکیده

هر فعالیت در شهر، نیازمند مکان یا فضای خاصی است که می‌تواند در مختصات یا قالب آن مکان یا فضا تحقق عینی یابد. زمین مهمترین عامل شکل دهنده‌ی محیط کالبدی و بستر فعالیت‌های شهری است و همیشه به عنوان «اساسی برای شکل شهری» مورد توجه برنامه ریزان بوده است. هدف از این تحقیق بررسی توسعه فضایی شهر یزد میباشد. نوع تحقیق کاربردی و روش انجام آن توصیفی میباشد. نتایج تحقیق حاکی از این است که شهر یزد در شرایط فعلی رشد و توسعه فیزیکی بیش از اندازه داشته و این رشد و یا توسعه فیزیکی هم بیشتر به رشد کاربریهای مسکونی و اداری اختصاص یافته است و لذا ضروری است تا رشد و گسترش افقی شهر کنترل شود. واگذاری بی رویه اراضی شهری در حاشیه آن، بورس بازی و سودجویی زمین، در نهایت موجب رشد شهری شده است.

واژگان کلیدی: توسعه، فضا، گسترش افقی، شهر یزد.

مقدمه

در میان طیف وسیع منابع شهری، زمین مهمترین و حساسترین منبع به شمار می‌رود. رشد شهری و تمرکز جمعیت در مناطق شهری و روند نامتعادل و صعودی نمودارهای توسعه های شهری بر روی زمین و عرصه های طبیعی محدود، مشکلات اجتماعی زیادی در سطح محلی، منطقه ای و جهانی ایجاد کرده است (merwe, ۲۰۰۴).

هر فعالیت در شهر، نیازمند مکان یا فضای خاصی است که می‌تواند در مختصات یا قالب آن مکان یا فضا تحقق عینی یابد. زمین مهمترین عامل شکل دهنده‌ی محیط کالبدی و بستر فعالیت‌های شهری است و همیشه به عنوان «اساسی برای شکل شهری» مورد توجه برنامه ریزان بوده است، به گونه‌ای که محققینی چون چاپین برنامه‌ریزی شهری را برنامه‌ریزی کاربری زمین شهر می‌دانند و بر آن مبنا برنامه ریزی کاربری زمین را علم تقسیم زمین و مکانی برای کاربردها و مصارف مختلف زندگی و وظیفه‌ی برنامه ریزان شهری را ارایه‌ی الگوهای بهینه‌ی مصرف مکان دانسته‌اند.

دهه های اخیر، خصوصاً در کشورهای در حال توسعه علاوه بر تغییرات در الگوهای کاربری اراضی، اثرات وسیعی روی جامعه، اقتصاد ناحیه ای و محلی و محیط زیست گذاشته است. از این رو مطالعه روند رشد شهرها و بررسی مشکلات، امکانات، قابلیت‌ها و نقاط ضعف شهرها، ما را در مدیریت و برنامه ریزی صحیح برای حل مشکلات کنونی و برنامه ریزیهای توسعه آینده کمک می‌کند (سرای، ۱۳۸۶).

در شهرهای بزرگ کشور از جمله شهر یزد که سیاست های واگذاری در سطح محلات مخصوصاً محلاتی جدیدی که در چند سال اخیر شکل گرفته اند باعث بوجود آمدن مسائل مختلفی همچون تمرکز بسیار بالای جمعیت، گرانی قیمت زمین و مسکن و افزایش اجاره بها و ... شده است که نه تنها برای تأمین مسکن اقشار میانی و کم درآمد جامعه مشکل ایجاد کرده، بلکه در ساخت و سازهای جدید در زمین‌های داخل و خارج شهر و در توسعه و رشد کالبدی- فیزیکی شهر به طور چشمگیر تأثیرگذار شده‌اند. طی چند سال گذشته، رشد فزاینده جمعیت و بازار زمین ساختار فیزیکی شهر یزد را به شدت تغییر داده است. ساختمان‌های مسکونی با طبقات بالا، عمدتاً در فضاهایی از شهر متراکم شده‌اند که قیمت زمین در آن منطقه بیشتر بوده است. با توجه به اسناد و مدارک موجود اولین سیاستگذاری زمین شهری از سوی دولت را می‌توان از زمان مشروطیت دنبال کرد. در حال حاضر در شهر یزد عاملین تصمیم‌گیری تقسیم و واگذاری زمین را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: ۱- عوامل اصلی ۲- عوامل فرعی

عوامل اصلی و تصمیم‌گیرندگان عبارتند از: شورای شهر یزد، اداره مسکن و شهرسازی، زمین شهری، شورای عالی شهرسازی، مهندسین مشاور، عوامل فرعی، مردم و بنگاههای خصوصی یا بنگاههای املاک هستند. تأمین سرمایه و اعتبارات دولتی در بخش زمین و مسکن از سوی دولت در جریان آماده سازی زمین انجام می‌گیرد. هدف آن عرضه زمین از طریق تسطیح، ایجاد شبکه های عبور و مرور، آبرسانی، فاضلاب، شبکه برق و ... بوده است. به همین جهت تحقیق حاضر در صدد بررسی توسعه فضایی شهر یزد می‌باشد.

مبانی نظری پژوهش

زمین

دسترسی عادلانه به زمین و استفاده بهینه از آن یکی از مولفه های اساسی در توسعه پایدار و عدالت اجتماعی است. امروزه مفهوم زمین و فضای شهری هم به لحاظ طبیعی و کالبدی و هم به لحاظ اقتصادی - اجتماعی تغییر کیفی پیدا کرده و در نتیجه ابعاد و اهداف کاربری اراضی شهری نیز بسیار وسیع و غنی تر شده است. بدیهی است استفاده از زمین و فضا به عنوان یک منبع حیاتی و ثروت همگانی، باید تحت برنامه ریزی اصولی انجام پذیرد.

زمین دارای ویژگیهایی به شرح ذیل می باشد:

زمین به عنوان کالای محدود و تجدید ناپذیر

زمین به عنوان نیاز مبرم بشر

زمین به عنوان بستر فضای فرهنگی

زمین به عنوان ارتباط تنگاتنگ با مسائل زیست محیطی

زمین به عنوان محیطی امن و زیبا و آسایش بشری (زیاری، ۱۳۸۱).

اصولاً در مقیاس گسترده، زمین به عنوان یک «منبع» در نظر گرفته شده و کاربری زمین به معنی کاربری منابع می باشد. لیکن در مقیاس شهری به جای اینکه زمین را از منظر توان تولیدی خاک و یا معادن زیر زمینی ارزیابی کنند، تأکید بیشتر بر روی توان استفاده از روی زمین، جهت استقرار فعالیت های گوناگون است. در مورد اول زمین به گروه هایی همچون معدن، کشاورزی، مرتع و جنگل طبقه بندی شده و توان آن بر حسب محصول زمین سنجیده می شود در حالی که در مورد زمین شهری، زمین به گروه هایی نظیر تولید، توزیع، خدمات، مسکن، تفریح، حمل و نقل و فعالیت های دیگر یک جامعه شهری تقسیم و توان آن به عوامل متعددی بستگی دارد، که از جمله «مکان» و موقعیت آن است.

عده ای از صاحب نظران زمین معتقدند زمین نه به عنوان یک کالا بلکه به عنوان یک منبع طبیعی، اساس سایر منابع طبیعی محسوب می شود. این طیف از صاحب نظران همچنین اعتقاد دارند در طول تاریخ، انسان بیشتر مواد مورد نیاز برای تغذیه، سوخت، لباس و مسکن خود را از زمین تأمین کرده است. زمین به عنوان بوم انسان و فضای زندگی او، پایگاه زندگی و مرگ او به شمار می آید. زمین همواره به صورت یک اکوسیستم، یعنی مجموعه ای از موجودات از موجودات زنده و محیط طبیعی آنها عمل می کند. از این رو کارایی هر اکوسیستم به نوع و کیفیت کاربری زمین وابسته است. با این تلقی زمین اولین و ضروری ترین عامل جهت انجام فعالیت های گوناگون انسان اعم از سکونت، کار، معیشت و غیره به حساب می آید. از دیدگاه توسعه پایدار زمین و فضا فقط یک عنصر طبیعی برای تأمین نیازهای اقتصادی و کالبدی شهری نیست بلکه بستر اصلی تمامی فعالیت های شهروندان و ابزار لازم برای تحقق خواسته ها و آرزوها است (زیاری، ۱۳۸۱).

زمین شهری

در مقیاس وسیع و کیفی اراضی را به سه دسته موات، دایر و بایر تقسیم بندی می کنند. اراضی موات اراضی هستند که تا کنون هیچ کار احیایی بر روی آنها صورت نگرفته است ولی اراضی دایر و بایر دارای دو عملکرد اصلی

تولیدی و مصرفی اند. از دیدگاه تولید این اراضی با فعالیتهای معدن، کشاورزی، جنگل، مرتع و نظایر اینها سر و کار می‌یابند و از دیدگاه مصرفی نیز کاربریهای مختلفی همچون بهداشتی، آموزشی، مسکن، شبکه معابر و مانند اینها را در برمی‌گیرند. طبق تعاریف و استانداردهای مرسوم، کلیه کاربریهای مصرفی در مناطق زیستی (شهری و روستایی) قرار دارند و در مناطق شهری تحت عنوان اراضی شهری نامیده می‌شوند.

اراضی شهری نه تنها کلیه ویژگیهای زمین، از جمله استهلاک‌ناپذیری، غیرقابل‌جابه‌جا شدن و ثابت بودن از بعد کمی و عرضه را دارند، بلکه تمرکز سرمایه‌گذاریهای توسعه و عمران را نیز در زمی نهایی شهری صورت گرفته است. فرق زمین شهری با زمین های دیگر این است که سرمایه‌گذاریهای عمرانی در آن مانند ایجاد تاسیسات زیر بنای، خدمات، مسکن متراکم تر و بیشتر شده است. همانطوری که در هر کشوری تقاضا برای زمین کشاورزی می‌باشد، تقاضا برای زمین شهری هم نتیجه تقاضا برای فضاهاى مختلف مورد نیاز شهر است. تقاضا برای زمین شهری با تغییر ساختاری در زمینهای محدوده شهری از طریق فرایند های توسعه زمین، توسعه مجدد زمین و تغییر و تبدیل زمین برآورده می‌شود (سرای، ۱۳۸۶).

در واقع زمین شهری، زمینی است که برای کاربری غیر از کشاورزی مورد استفاده قرار می‌گیرد. زمین شهری در ارتباط با زیرساخت، حمل و نقل و تأسیسات شهری مشخص شده است. به طور کلی زمین شهری برای کاربریهای مسکونی، تجاری، صنعتی، بازرگانی، تفریحی، حمل و نقل و کاربری خدماتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. موضوعات مورد علاقه در زمین شهری از نقطه نظر حقوقی، سیاسی، اقتصادی، سرمایه‌ای، فیزیکی و فضایی، تکنیکی، اجتماعی و زیست محیطی متفاوت است.

شتاب توسعه شهر در مناطق پیراشهری بیش از هر چیز ناشی از بهای زمین و امکانات دستیابی به فضا و ساختمان سازی روی زمین‌های ارزان قیمت می‌باشد که تحت تأثیر چند عامل مهم، که عبارتند از: تقاضا برای زمین که ناشی از شدت فشار شهری و نیاز به زمین طبق محورهای توسعه. موانع فیزیکی و میزان قابلیت ساخت و ساز مناطق و قطعات اراضی. سوداگری و استراتژی‌های دست‌اندرکاران بازار در پیش خرید اراضی. مساعدت یا ممانعت قواعد ساختمان‌سازی و شهرسازی در عرضه زمین در مناطق پیراشهری. دسترسی به تجهیزات زیربنایی (آزاد راه‌ها، فرودگاه‌ها، راه آهن‌ها و ...).

ضوابط و معیارهای کاربری اراضی شهری در صورت تلفیق با جنبه اقتصادی و آسایش طلبانه بشر باعث به وجود آمدن تفاوت‌ها در مناطق در سطح شهر می‌گردد.

پیشینه پژوهش

علی‌زاده (۱۳۸۳) در پایان‌نامه‌ی خود تحت عنوان تبیین سیاست‌های عرضه‌ی زمین شهری و نقش آن در توسعه فیزیکی شهرهای ایران نمونه‌موردی زنجان که به بررسی بازار زمین شهری در ایران پرداخته است. وی معتقد است که سیاست‌های عرضه زمین دولتی به دلیل غیر اصولی بودن منجر به توسعه افقی و تراکم پایین شهر شده است و نهادها و ارگان‌های دولتی و خصوصی به همراه تعاونی‌های مسکن به عنوان بازیگران انحصاری بازار با حمایت ادارات مربوطه نقش اساسی در هدایت شهر دارند.

غلامحسینی (۱۳۸۴) در رساله دکتری خود تحت عنوان تبیین و تحلیل نقش سیاست‌های زمین شهری در طرح‌های توسعه شهری پژوهش موردی (طرح توسعه جامع شهر تهران) پرداختند. ایشان ضمن تشریح مبانی نظری تحقیق با اتکا به مکتب ساختارگرایی، دو دیدگاه اقتصاد سیاسی کلاسیک و کلاسیک نو زمین و اقتصاد سیاسی سوسیالیستی زمین مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و سیاست‌های زمین شهری کشورهای مختلف دنیا عنوان گردیده است. در نهایت به این نتیجه رسیدند که میان انتخاب مجموعه‌ای از سیاست‌های زمین شهری به همراه اقتصاد کلاسیک مسلط در شهر و طرح‌های توسعه شهری همبستگی وجود ندارد.

مشکینی و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان تأثیر سیاست واگذاری زمین و مسکن دولتی در گسترش کالبدی شهرهای ایران (نمونه موردی شهر کرمانشاه) پرداختند. آن‌ها در این پژوهش به تأثیر مستقیم دخالت دولت در بخش زمین و مسکن و عوامل موثر در توسعه و گسترش شهر کرمانشاه پرداختند؛ و در نهایت به این نتیجه رسیدند که سیاست‌های دولت به ویژه در قالب زمین شهری مهمترین عامل در تکوین فیزیکی شهر کرمانشاه بوده و نقشه‌های مراحل توسعه شهری به همراه مالکیت اراضی دولتی و واگذاری‌ها، حاکی از آن است که این امر موجب گسترش افقی شهر و تراکم پایین در آن گردیده است.

قدیری و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان تحلیل تحولات فرم فضایی شهر یزد طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ به این نتیجه رسیدند که شهر یزد دارای الگوی تصادفی متمایل به سمت پراکندگی است و گرایش به سمت تمرکز ندارد. نتیجه اینکه الگوی گسترش فیزیکی این شهر به سمت پراکندگی پیش رفته است و نیازمند بکارگیری راهبردهای رشد هوشمند می‌باشد.

معرفی محدوده مورد مطالعه

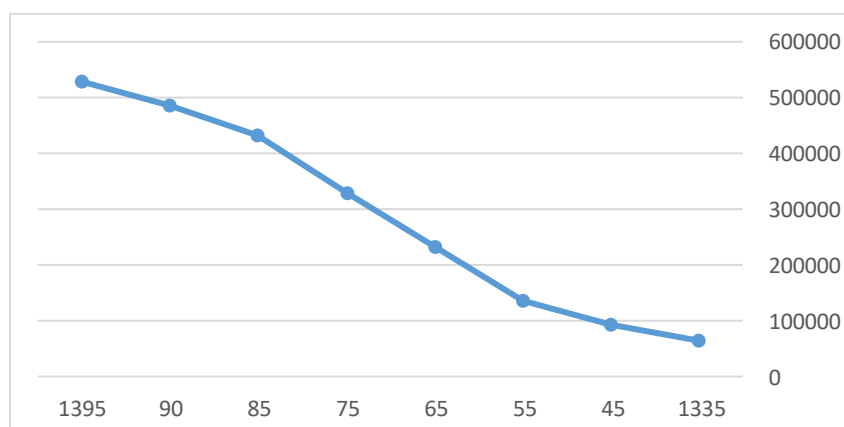
شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۳۱ و ۵۴ عرض شمالی و ۵۴ و ۲۳ طول شرقی قرار دارد. این شهر از سوی شمال به روستای محمودآباد، از غرب به آبادی‌های گردفرامرز و ابرندآباد، از شرق به روستای دهنو و آبادی‌های دهستان فجر و از جنوب به رحمت آباد محدود است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۲۱۵ متر و فاصله هوایی آن تا تهران ۵۰۸ کیلومتر است. کوهستان شیرکوه که در جهت شمال غربی و جنوب شرقی کشیده شده در ۲۰ کیلومتری شهر یزد قرار دارد و به گونه دیواره کوهستانی، در جنوب غربی استان، بخش‌های مرکزی را از چاله ابرکوه جدا می‌سازد و در کاهش دمای هوا و جذب رطوبت برای پیرامون خود نقش ویژه‌ای دارد. کوهستان خرانق در شمال یزد قرار دارد و کوهستانی است بلند اما خشک با شکل‌های نامنظم حاصل از فرسایش بادی و آبی و بلندترین قله آن خونزا به بلندی ۳۱۵۸ متر است. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می‌باشد. تعداد خانوارهای شهر یزد از ۱۵۴۳۶ خانوار در سال ۱۳۳۵ به ۱۵۸۳۶۸ خانوار در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است.

بعد از خانوار نیز در شهر یزد کاهش یافته به طوری که بعد از خانوار از ۴/۱۱ در سال ۱۳۳۵ به ۳/۳۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. مهم‌ترین عامل موثر در این امر، اجرای سیاست‌های کنترل مولد می‌باشد که طی دهه‌های اخیر تأثیر مهمی در کاهش مولد و تعداد فرزندان داشته است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

جدول ۱: روند تغییرات تعداد جمعیت و خانوار شهر یزد طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال	تعداد جمعیت (نفر)	تعداد خانوار	بعد خانوار	نرخ رشد
۱۳۳۵	۶۳۵۰۲	۱۵۴۳۶	۴/۱۱	۳,۹
۱۳۴۵	۹۳۲۴۱	۲۰۸۳۵	۴/۴۷	
۱۳۵۵	۱۳۵۹۲۵	۳۰۸۶۱	۴/۴۰	۳,۸
۱۳۶۵	۲۳۰۴۸۳	۵۰۸۰۹	۴/۵۳	۵,۴
۱۳۷۵	۳۲۶۷۷۶	۷۳۲۲۲	۴/۴۶	۳,۵
۱۳۸۵	۴۳۲۱۹۴	۱۱۳۱۴۹	۳/۸۱	۲,۸
۱۳۹۰	۴۸۶۱۵۲	۱۳۶۵۶۰	۳,۵۶	۲,۴
۱۳۹۵	۵۲۹۶۷۳	۱۵۸۳۶۸	۳,۳۴	۱,۷

ماخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

نمودار ۱: روند تغییرات جمعیت در شهر یزد طی سال‌های ۱۳۳۵-۹۵

یافته‌های تحقیق

یزد شهری است که بافت آن به شدت از ویژگی‌های اقلیمی کویری تأثیر پذیرفته است، و این را در مجاری خشتی، ابنیه مسکونی و بادگیرها، همچنین در فعالیتهای اجتماعی ساکنان شهر می‌توان مشاهده کرد. علاوه بر این ویژگیها در بافت این شهر می‌توان بسیاری از خصوصیات فیزیکی باارزش را نیز یافت مانند قرارگیری خانه‌های قدیمی متعلق به بنای ابتدایی و اولیه شهر در مسیر قنوات قدیمی و یا توجه به عواملی مانند آب، نور خورشید، درجه حرارت و سایر عوامل جوی در ساخت خانه‌ها و جهت‌گیری آن‌ها.

مهمترین عنصری که در اولین برخورد با معماری شهر یزد، حضور خود را به شدت به رخ می‌کشد، بادگیرهای عمارات شهر بوده است. بادگیرها نشانه هوشمندی مردم کویر در برابر گرمای طاقت‌فرسای کویر بوده است. شیوه مقتصدانه مردم کویر را می‌توان به گونه‌ای نمادین در بادگیرهای شهرهای کویری مشاهده کرد. بادگیرها سیستمی

بودند که توسط آن کوچک‌ترین نسیم را به فضای خانه سرازیر می‌کردند. نقش باد و بادگیر در معماری و شکل شهر یزد بسیار حائز اهمیت بود. بادگیرها در عین حال نشانه‌ای در تشخیص شکل‌بندی طبقات اجتماعی ساکن در شهر به کار می‌آمد و به لحاظ پیچیدگی و بزرگی به خانه‌های ثروتمندان و اعیان شهر اختصاص داشت.

در شهر یزد بافت محلات پیچیده اما در عین حال حساب شده است، به گونه‌ای که یکی از ویژگی‌های مهم محلات این شهر وجود واحدهای همگانی مورد نیاز مردم، همچون بازار، آب‌انبار، حمام و... درون هر محله‌ای بود. ویژگی اقلیم و کویر در شکل شهر را نه تنها در معماری ویژه آن، بلکه در نحوه فعالیت‌های مدنی آن نیز می‌باید جست. تعداد زیادی از آثار و ابنیه عمومی که حاکمان و اعیان شهر در دوران خود بنا کرده‌اند، عبارتند از: باغستان‌ها، قنوات، آب‌انبارها، بازارهای درون محله‌ای، ساباط‌ها، مدارس، حمام‌ها و دارالشفاها. علاوه بر همه اینها تعداد فراوان مدارس علمی، بقاع متبرکه، مساجد و خانقاه‌ها ویژگی خاصی به یزد می‌بخشیدند. یزد به لحاظ قرار گرفتن در اقلیمی دوردست، از شهرهای امن سرزمین ایران به شمار می‌رفت، از همین رو، یزد با سیل مهاجرت سادات، عالمان و اهل طریقت روبرو شد و بقاع، مساجد، مدارس و خانقاه‌های بسیاری در خود دارد، چنان که املاک اوقافی و بنای آثار خیریه چنان اهمیتی در قرون هفتم تا نهم یافت که می‌باید از آن همچون نهضتی مدنی یاد کرد (قدیری و همکاران، ۱۳۹۳). در شهر یزد علاوه بر اداره کل مسکن و شهرسازی و شهرداری، موسسات، ارگانها و نهادهای متعددی در امر تملیک، تملک و آماده سازی زمین دخالت داشته‌اند. هم‌رس، بنیاد جانپازان، دانشگاه علوم پزشکی و بسیج از آن جمله‌اند.

شرکت هم‌رس (موسسه کوثر) در مهرماه ۱۳۷۲ با هدف تامین بخشی از منابع مالی مورد نیاز انتقال آب از زاینده رود به یزد تاسیس شد. این موسسه برای رسیدن به هدف مورد نظر خود مجاز به انجام فعالیت‌های اقتصادی بود. بدین جهت فعالیت‌های خود را با تجارت پنبه شروع کرد. لذا چون سودی نبرد و در آن زمان و به خصوص در شهر یزد بازار زمین داغ بود اجازه یافت تا زمینهای اراضی الحاقی را آماده سازی و به فروش برساند. در این ارتباط موسسه یاد شده از یارانه های دولتی در تملک زمین و آب برخوردار گشت. گرچه موسسه کوثر در شروع کار قیمت زمین را در شهر یزد شکست، لذا در ادامه کار در الگوی تجارت دولتی - شرکتی زمین در شهر یزد، به شکلی بورس بازی زمین را شدت بخشید تاثیر زیادی در ساختار فیزیکی و اجتماعی شهر یزد گذاشت.

موسسه کوثر پروژه های مختلفی را در محدوده و خارج از محدوده شهر تملک، آماده سازی و واگذار نمود که در محدوده قانونی شهر، بزرگترین آنها پروژه ۹۳ هکتاری کوثر (طرح بهارستان) است. علاوه بر این باید از پروژه های ۱۵ هکتاری جنب دخمه، طرح مسکونی و تجاری سلمان، پروژه بلوار ۱۷ شهریور و طرح ۳۰۰ هکتاری گلستان (اطراف دروازه قران در حوزه خارج از محدوده شهر) در بخش توزیع و فروش زمین یاد نمود. در بخش واگذاری زمین همچنانکه در کل کشور در دهه اول انقلاب سیاستهای هواخواه تقاضا مورد توجه بود در شهر یزد نیز شاهد واگذاری بیش از ۲۸۰۰ هکتار زمین در بخش کاربریهای عمومی و خصوصی در این شهر طی حدود ۴۰ پروژه آماده سازی و واگذاری زمین شد. در آغاز واگذاری به خصوص در سالهای قبل از تصویب سومین قانون زمین شهری در ۶۱/۱۲/۲۷ ملاک واگذاری زمین در شهر یزد همچون دیگر شهرهای کشور آماده سازی نبود، بلکه واگذاری زمین به صورت قطعه ای خام بود. در این مدت شهر یزد حدود ۱۵۰۰۰ قطعه زمین واگذار شد. ابعاد این

زمینها به طور متوسط ۴۰۰ متر بود، پروژه ۲۹۰ هکتاری امام شهر یزد به خصوص منطقه یک تا ۴ آن مربوط به آن زمان است که واگذاری زمینهای آن توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در زمینهای پیوسته غرب شهر یزد صورت گرفت.

سیاست های زمین و مسکن از سال ۱۳۵۷ به بعد دستخوش تحولات جدیدی شد. نقش دولت و مالکان بزرگ که به صورت محترکان زمین شهری موجب افزایش قیمت در قبل از انقلاب بودند و یکی از موانع اصلی در راه ساخت و ساز مسکن برای گروه های مختلف به ویژه گروه های کم درآمد بود. پس از انقلاب اسلامی تقسیم و واگذاری بی رویه اراضی برای ساخت مسکن و سایر کاربریها به شدت گسترش یافت و سیاست واگذاری زمین جهت حل مشکل مسکن در شهرهای کشور مورد توجه قرار گرفت. بنابراین بعد از انقلاب اولین اقدام عملی در این زمینه تقسیم زمین توسط بنیاد مسکن و نهادهای انقلابی بود. اگرچه این اقدام انقلابی باعث شد که زمینهای شهری در بی اقبال کم درآمد جامعه توزیع گردد موجب تامین مسکن گروههای زیادی از مردم گردید، اما به دلیل ضعف کنترل هدایت زمین و مسکن مورد نظر سیاستگذاران زمینهای واگذار شده، عاید متقاضیان واقعی زمین که استحقاق دریافت آن را داشتند نشد.

مساله مهمی که در رابطه با توسعه بی رویه و گسستگی شهر قابل ذکر است واگذاری بی ضابطه و کنترل نشده زمین به کارمندان و سایر اقشار جامعه که از طرف دولت صورت می گرفت موجب شد که تعداد افرادی که نیاز واقعی به زمین نداشتند و از نظر اقتصادی در چنان وضعیتی نبودند که به ساخت منزل مسکونی بپردازند، در نتیجه زمین های واگذاری را به دلالان و بورس بازان و محترکان زمین می فروختند. نتیجه این روند واگذاری زمین بدون مطالعه و برنامه علاوه بر اینکه توسعه فیزیکی شهری را موجب شده، افزایش بیش از اندازه قیمت زمین را نیز به وجود آورده است. همچنین ایجاد بافتهای خالی و یا زمینهای بایر زیاد در درون شهر به ویژه حاشیه شهر و گسستگی فضاهای شهری شده است. در حالی که این اقدام می توانست عاملی موثر در تامین مسکن شهروندان گردد. اگر دولت سنجیده عمل می کرد و قبل از واگذاری زمین اولاً: متقاضیان واقعی را شناسایی و به میزان و اندازه متناسب به آنها واگذار می کرد، و یا اینکه دولت در ساختمان سازی متناسب با شرایط اقلیمی و فرهنگی و هویت شهری با مشارکت مردم اقدام می کرد، نه تنها موجب توسعه غیرمنسجم و افزایش بی رویه قیمت زمین نمی شد حتی باعث حل مشکل مسکن و یا کاهش بحران مسکن می شد. بیشترین مقطع افزایش سالیانه مساحت شهر یزد مربوط به سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۲ بوده است. تحولات اقتصادی و اجتماعی ناشی از انقلاب اسلامی و واگذاری بیش از اندازه زمین یکی از دلایل مهم آن بوده است.

جدول ۲: پروژه های اصلی آماده سازی و واگذاری اراضی دولتی در شهر یزد

پروژه های اصلی واگذاری	شروع	مساحت (مترمربع)	شهرک های شکل گرفته	تعداد قطعه مسکونی
۲۳۰ هکتاری مجاور دخمه	۱۳۸۱	۲۳۵۱۲۴/۶۳	مهرآوران، مجتمع های مسکونی	-
۱۵ هکتاری مجاور دخمه	۱۳۷۶	۱۵۷۴۰۶/۱۹	انتهای گلستان	۱۰۰
۲۶ هکتاری کوی کارمندان صفائیه	۱۳۷۴	۳۰۶۹۶۸/۷۹	گلستان	۷۱۵
۵۷/۵ هکتاری صفائیه	۱۳۷۱	۶۳۵۹۶۲/۹۵	جواد الائمه، مجتمع های	-
۶ هکتاری آب منطقه ای	۱۳۷۸	۹۵۹۷۲/۵۲	شهرک آب منطقه ای	-
۲۸ هکتاری اسکان کویر	۱۳۶۹	۳۸۲۵۱۵/۸۷	مجتمع مسکونی بهاران	-
۳۰ هکتاری مجاور دانشگاه	۱۳۷۶	۳۱۷۰۰۷/۹۸	کوی استادان	۲۱۴

-	فرهنگیان	۱۸۳۵۰۳/۱	۱۳۷۵	۱۷/۵ هکتاری سیلو
-	سماء	۵۵۲۹۹۵/۴۶	۱۳۸۰	۴۵ هکتاری شترداران
-	شهرک دانشگاه	۹۳۲۰۵۵/۵۴	۱۳۶۹	۹۸ هکتاری تقی آباد سیلو
۹۹۰	شهرک رزمندگان	۹۲۰۰۰۰	۱۳۷۲	۹۲ هکتاری شهرک رزمندگان
-	مجاور شهرک رزمندگان	۲۶۰۰۰۰	۱۳۷۸	۱۶ هکتاری مجاور شهرک رزمندگان
۵۳۰	فیضیه	۳۵۰۰۰۰	۱۳۶۴	سیلو قدیم
۳۳۵	مهدی آباد	۳۵۰۰۰۰	۱۳۶۶	۳۵ هکتاری مهدی آباد (صنعتی)
-	مسکن	۱۷۱۱۸/۶۷	۱۳۶۶	تقاطع مسکن و سلمان
-	حسن آباد مشیر	۳۸۸۹۶/۳۹	-	مسکونی، آموزشی - صنعتی حسن آباد
۱۸۰۰	آزاد شهر قدیم	۴۰۳۸۵۷۰/۶۵	۱۳۶۹	آزاد شهر قدیم
۲۳۶۰	آزاد شهر جدید	۱۷۰۰۰۰	۱۳۷۳	۱۷۰ هکتاری آزاد شهر
-	ادامه آزاد شهر	۱۰۹۰۲۸۳/۱۳	۱۳۷۴	۹۲ هکتاری آزاد شهر
-	شهرک خیر آباد	۸۳۶۶۶/۶۱	۱۳۷۷	۵ هکتاری خیر آباد
-	شهرک خیر آباد	۱۱۰۰۰۰	۱۳۷۷	۱۱ هکتاری خیر آباد
۳۷۵۰	امام شهر	۱۵۰۰۰۰۰	۱۳۵۹	بنیاد مسکن امام شهر (منطقه ۱-۴)
-	امام شهر	۱۱۵۰۰۰۰	۱۳۶۳	امام شهر (۶،۷،۸)
۲۰۷۰	امام شهر	۲۰۰۰۰	۱۳۵۹	امام شهر (۵)
۸۷۰	مثلثی امام شهر	۴۳۵۰۰۰	۱۳۶۸	۴۳/۵ هکتاری امام شهر
-	امام شهر	۲۶۵۰۰۰	-	امام شهر (منطقه دهم)
-	امام شهر	۹۵۰۰۰	-	امام شهر (دوازدهم ای)
-	امام شهر	۲۵۲۰۰۰	-	امام شهر (۱۱)
-	امام شهر	۷۰۰۰	-	امام شهر (فضای سبز و تجاری داخل)
-	کوثر (پاسداران)	۹۳۰۰۰۰	۱۳۷۸	۹۳ هکتاری کوثر
-	لاله و فجر قدس	۶۳۳۰۰۰/۵۲	۱۳۷۸	لاله و فجر قدس
-	ماسه شویی	۳۵۰۰۰۰	۱۳۸۰	ماسه شویی شفيعی
-	نیروی انتظامی	۵۲۰۰۰۰	۱۳۸۰	نیروی انتظامی
-	دانشگاه یزد، آزاد، پزشکی، جهاد	۶۰۰۰۰۰۰	۱۳۷۶	آموزش عالی
-	شهرک طالقانی	۳۵۳۳۰۰	-	شهرک طالقانی
-	شهرک نصرت آباد	۳۸۹۱۰۰	-	۳۷ هکتاری نصرت آباد
-	ادامه شهرک سپاه	۵۵۰۰۰	-	بالای شهرک سپاه
-	شهرک ابوالفضل و سپاه	۵۸۷۵۴۵/۶۰	-	شهرک ابوالفضل و سپاه
-	-	۶۲۲۶۷/۶۸	-	حمیدیا همرس
-	-	۴۹۷۰۰۰	-	ساماندهی دروازه قران

ماخذ: اداره کل راه و شهرسازی استان یزد ۱۳۹۵

قابل ذکر می باشد که از اراضی آماده سازی فوق برخی موارد مانند ۹۳ هکتار از اراضی ۲۳۰ هکتاری صفائیه در محدوده مهرآوران، ۹۸ هکتاری تقی آباد سیلو، ۴۵ هکتاری شترداران، ۹۲ هکتاری شترداران توسط شهرداری آماده سازی و واگذار شده است. از طرفی اراضی همانند ۲۸ هکتاری اسکان کویر (صفائیه) توسط بنیاد مستضعفان و جانبازان و اراضی همانند شهرک خیرآباد و امام شهر توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی آماده سازی و واگذار شده است. بر همین اساس شرکت همرس نیز در آماده سازی و واگذاری بسیاری از اراضی همچون ۱۷/۵ هکتاری سیلو، ماسه شویی شفيعی، شهرک طالقانی، شهرک ابوالفضل و سپاه، ۹۳ هکتاری کوثر و ... نقش داشته است.

از سال ۱۳۶۱ تا شروع برنامه اول توسعه (۱۳۶۳) نیز پروژه های متعددی برای واگذاری در شهر یزد از طرف دولت آماده شد. تفاوت این دوره با دوره قبل در این بود که اولاً سازمان زمین شهری تشکیل شده و کار

واگذاری زمین شهری قاعده مند گردیده بود و ثانيا مطابق قانون سوم زمین شهری مقرر شده بود که زمین به صورت آماده سازی واگذار گردد. در این زمان قطعات اراضی واگذاری کوچکتر شده (حدود ۲۵۰-۱۵۰ متر مربع) و امکان ساخت و ساز با کوچک شدن ابعاد زمین بیشتر فراهم شده بود. اما اشکال اساسی واگذاری زمین در این دهه نبود کنترل ضوابط رعایت تراکم در واگذاریها و یا واگذاری انفرادی زمین به افراد و عدم رعایت الگوی مصرف در بخش زمین و مسکن بود. در دوره برنامه دوم توسعه (۷۸-۱۳۷۳) در بخش واگذاری زمین توجه بیشتری به انبوه سازی شد. بر همین اساس مقدمات مجموعه سازی در یزد به صورت آپارتمانهای چهار طبقه فراهم گردید و اولین مجموعه آپارتمانی به نام مجتمع مسکونی فیروزه با ۱۹۲ واحد در سال ۱۳۷۴ به بهره برداری رسید. این روند تداوم یافت به طوریکه با تغییر سیاست مسکن و شهرسازی از سیاست زمین حمایتی به مسکن حمایتی در سال ۱۳۷۷ اغلب زمینهایی که از آن زمان به بعد در شهر واگذار گردید به انبوه سازان و شرکتهای تعاونی مسکن واگذار شد. اما اکنون زمین در تملک دولت در محدوده قانونی شهر بسیار تقلیل یافته و چاره ای جز پرداختن به بازیافت اراضی بایر، بافتهای مخروبه و اراضی مستعد مسئله دار شهر و توجه به ظرفیتهای درونی شهر نیست.

نتیجه گیری

الگوی توسعه در سالهای پس از انقلاب با واگذاری زمین از طرف دولت به تدریج شکل می گیرد. شهرکهای نظیر امام شهر که در آغاز این طرح ایجاد شده اند به دلیل نداشتن برنامه کاربردی اراضی زمین و واگذاری زمین به صورت آماده سازی نشده، بدون ساختار برنامه ریزی شده بودند. اما اراضی که متعاقب آن در نواحی دیگر مخصوصا در جنوب یزد و اطراف صفائیه واگذار گردید از یک الگوی شهرسازی مناسب تری برخوردار گشتند اما از آنجایی که واگذاری زمین در یزد به طور کلی منطبق با تقاضای زمین نبود و از طرفی در جای مناسب انجام نگرفت حاصل آن رها ماندن قطعات زیاد زمین در این الگو توسعه شهری و تشدید شدن زمینه بورس بازی زمین در شهر یزد است. در این نوع الگو توسعه شهری سرانه ها با وضعیت مناسبی پیشنهاد شده اند. تعداد زیادی از پروژههای آماده سازی زمین در این نوع از الگوی توسعه شهری قرار دارد. و تنها پروژه هایی که پیشرفت بیش از ۹۰ درصد داشته اند توانسته اند تا حدودی سرانه منطبق با طرح های آماده سازی کسب نمایند. جزء دیگری از این الگوی توسعه شهری شهرک سازی هایی دولتی در خارج از محدوده قانونی شهر می باشد. این شیوه از شهرک سازی که به شکل حاشیه نشینی دولتی به شمار می رود بدون شک در گسترش و توسعه فیزیکی شهر نقش داشته اند.

منابع

- زیاری، کرامت الله، (۱۳۸۴)، برنامه ریزی شهرهای جدید، تهران، انتشارات سمت، چاپ ششم.
- سرایی، محمد حسین (۱۳۸۶)، الگوهای چندگانه توسعه فیزیکی شهر یزد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۴
- علیزاده، مهدی، (۱۳۸۰)، اطلس مالکیت جدید اتفاقی که نیافتاد، مجله شهر، معمار نشر، ماره ۱۸، تهران.
- قدیری و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله ای با عنوان تحلیل تحولات فرم فضایی شهر یزد طی سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰، جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال ۲۵، پیاپی ۵۶.
- مشکینی، ابولفضل، تقی حیدری، (۱۳۸۹)، ارزیابی توسعه گردشگری شهر زنجان با استفاده از مدل سوات (نمونه موردی زنجانرود)، مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال ۱۱ شماره ۳۵.
- Merwe, J. (۲۰۰۴), Gis- aided land evaluation and decision-making for regulating urban expansion: A South Africa case study, volume ۴۳, number ۲, pages ۱۳۵- ۱۵۱.
- Sauri David, Saeed Zanganeh Shahraki, Pere Serra, Sirio Modugno, Faranak Seifolddini & Ahmad Pourahmad, ۲۰۱۱, Urban sprawl pattern and land-use change detection in Yazd, Iran, Habitat International, Volume ۳۵, Issue ۴

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۰

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۵/۰۸

صفحات: ۱۲-۲۷

ارزیابی نقش حقوق شهروندی در استراتژی توسعه گردشگری پایدار در شهرهای کوچک (مطالعه موردی: استهبان)

محمد تقی طغرای، استادیار گروه موزه و گردشگری دانشگاه هنر، اصفهان، ایران
هاجر سلیمی کوچی، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران

چکیده

به منظور آگاهی از وضعیت زندگی در شهر و شناسایی مشکلات آن و داشتن دیدگاه جامع و راهبردی از سوی مسئولین شهری، بررسی و تحلیل دقیق موضوعات مختلف شهری جهت سیاست‌گذاری‌های بهینه و درست الزامی است تا از این طریق به مولفه‌های مختلف ارائه شده جهت داشتن زندگی شهری مطلوب و با کیفیت و در نهایت توسعه پایدار شهری نائل شویم. در این پژوهش شاخص‌های توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلفی از قبیل رفاه شهری، عدالت اجتماعی، محیط‌زیست شهری، مشارکت شهروندی و امنیت شهری از دیدگاه شهروندان بررسی شده است. نوع مطالعه در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. در آزمون فرضیات تحقیق از نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که شهر استهبان از لحاظ شاخص‌های مورد بررسی همانند رفاه شهری، عدالت اجتماعی و محیط‌زیست شهری در وضعیت نامطلوب قرار دارد و در برخی ابعاد همچون مشارکت شهروندی و امنیت شهری در حد مطلوبی است.

کلیدواژه‌ها: حقوق شهروندی، گردشگری، شهر، توسعه پایدار، استهبان.

طرح مسئله

از نگاه برنامه‌ریزی شهری کیفیت زندگی در هر جامعه‌ای، یکی از مهمترین اهداف سیاست‌های عمومی آن جامعه است. از دلایل مهم توجه به این مفهوم مساله تخصیص منابع محدود و کمیاب است. استفاده از مفهوم کیفیت زندگی در برنامه‌ریزی شهری حداقل می‌تواند در دو مرحله از فرآیند برنامه‌ریزی شهری مورد استفاده قرار گیرد. مرحله اول جایی است که برنامه‌ریزان می‌خواهند چشم‌انداز صحیح و قابل اطمینانی از وضعیت موجود شهر داشته باشند. در واقع در این مرحله برنامه‌ریزان در پی آن هستند تا مسائلی را که از اهمیت بیشتری برخوردار هستند را به طور ویژه مورد توجه قرار دهند و بررسی ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری می‌تواند راهنمای مناسبی برای آن‌ها در این مرحله باشد. در مرحله دوم برنامه‌ها و پروژه‌ها باید مورد ارزیابی قرار گیرند تا سودمندی و کارایی آن‌ها تایید شود. در این مرحله نیز بررسی اثراتی که این برنامه‌ها و پروژه‌ها بر روی ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری می‌توانند داشته باشند راهنمای مناسبی برای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران به وجود می‌آورد. (لطفی، ۱۳۸۸: ۶۸). از طرف دیگر، وجود نابرابری در توزیع خدمات و امکانات در محله‌های مختلف یک شهر پدیده‌ای جدید در هیچ یک از شهرهای جهان نیست (عبدی دانشپور، ۱۳۷۸: ۳۷). این نابرابری و عدم تعادل در شهرها یک امر طبیعی است و از بین بردن آن اگر اغراق نباشد، غیر ممکن است، ولی می‌توان آن را به حداقل ممکن رساند. با وجود آشکار شدن این نابرابری‌ها و معضلات اکولوژی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در شهرها هیچ اتفاق نظری برای رسیدن به توسعه پایدار شهری حاصل نشده است. علاوه بر آن، برخی ابهام‌ها و جدل‌های تئوریک نیز در رابطه با مفهوم و چگونگی دستیابی به پایداری شهر وجود دارد که به پیچیدگی شرایط افزوده است (مثنوی، ۱۳۸۲: ۹۰). به منظور تحقق توسعه پایدار شهری ضروری است که اولاً، هر برنامه توسعه‌ای، متناسب با نیازهای شهروندان و حقوق شهروندی باشد. ثانیاً، هر نوع فعالیت توسعه‌ای بایستی حاصل جمع و ترکیب برنامه‌ریزی از پایین به بالا و بالا به پایین باشد. ثالثاً، پایداری هنگامی امکان‌پذیر خواهد بود که متکی به مشارکت آحاد جامعه باشد. در این میان رسالت جغرافیا و جامعه‌شناسی بیش از سایر رشته‌ها به اصول موضوعی مساله توسعه پایدار و حقوق شهروندی مطابقت دارد و انجام چنین تحقیقاتی با نشان دادن پیوند میان مسائل شهری و توسعه پایدار می‌تواند تحقق بالاترین سطح توسعه یعنی توسعه ملی را در دراز مدت عملی سازد. بنابراین با مطرح شدن اصول توسعه پایدار و حقوق شهروندی، توجه و رعایت اصل حقوق شهروندی در توسعه پایدار در طرح‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه شهری و کلیه ارکان شهر و نواحی هرچه بیشتر مورد سوال قرار می‌گیرد (ضرابی، باباناسب، ۱۳۸۹: ۲). از این رو هدف از انجام این تحقیق، تحلیل نقش حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری در شهرهای کوچک در ابعاد مختلف، رفاه شهری، عدالت اجتماعی، محیط زیست شهری، مشارکت شهروندی و امنیت شهری از دیدگاه ساکنین شهر استهبان (هدف اصلی) و همچنین بررسی وضعیت مطلوبیت و یا عدم مطلوبیت این ابعاد در ارتباط با حقوق شهروندی در دستیابی به شهر پایدار (هدف فرعی) می‌باشد.

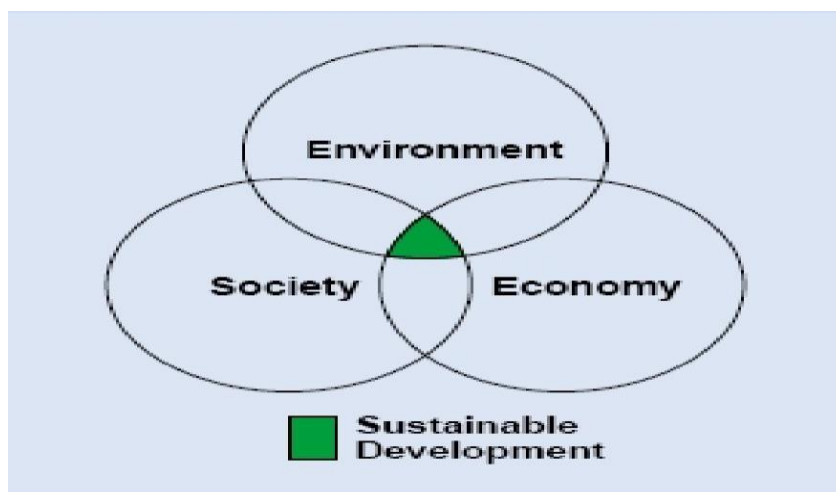
مبانی نظری پژوهش

شهر، شهروند، حقوق شهروندی و توسعه پایدار شهری مفاهیمی هستند که ارتباط تنگاتنگی با هم دارند. شهر فضای مسکونی لازم برای سکونت شهروندان را فراهم می‌آورد و شهروندان با رعایت حقوق و قوانین شهری، مشارکت در

تمامی عرصه‌ها و انجام بهینه تکالیف و وظایف خویش از یک سو و دولت با احترام به حقوق شهروندان و تأمین خدمات اساسی برای آن‌ها از سوی دیگر زمینه‌ساز توسعه پایدار شهری می‌شوند. در این میان تدوین معیارهای قانون‌مدار مبتنی بر اصول و قوانین شهری می‌تواند مشارکت دولت و مردم را یکپارچه نماید. در واقع باید اذعان کرد که مشارکت فعال شهروندان در جامعه، رعایت حقوق شهروندان و تأمین نیاز اساسی آن‌ها، وجود حقوق و قوانین شهری مدون و همکاری نهادها و سازمانها ذیربط می‌تواند زمینه‌های لازم برای توسعه پایدار شهری را فراهم نماید.

مفهوم شهروندی در ادبیات کلاسیک به معنای به رسمیت شناختن حقوق مدنی و اجتماعی افرادی تعبیر شده است که در قلمرو جغرافیایی - سیاسی یک نظام تابعیت قانونی آن را پذیرفته‌اند (UNDP, ۱۹۹۸:۸۵). شهروندی زمانی معنا می‌یابد که تمامی آحاد جامعه به این آگاهی برسند که شهروندی مقوله‌ای متفاوت با شهری بودن است. بنابراین شهروندی حقوق دو جانبه ملت و دولت است که در این عرصه آگاهی از حقوق و تکالیف نباید یک طرفه و یک سویه باشد، بلکه بحث توازن و همگونی باید در آن رعایت گردد. در واقع تحقق مفهوم شهروندی مستلزم وجود اصول اساسی از قبیل آزادی، اختیار، ارزش‌های مشترک و برابری حقوقی آحاد جامعه است (Breadly, ۱۹۹۶:۵۵).

حقوق شهروندی بیش از هر چیز راجع به حقوقی است که هر فرد به عنوان تابع یک دولت از آن برخوردار است. بنابراین مصادیق حقوق شهروندی بسیار زیاد است و از حق برخورداری از مسکن، آموزش، بهداشت شروع شده تا حقوقی از قبیل حق دادرسی عادلانه را در بر می‌گیرد. برای مثال برخورداری از محیط زیست سالم یکی از حقوق شهروندی است و بدیهی است که دولت به عنوان منبع قدرت ملزم است در نظام طراحی و برنامه‌ریزی و اجرای فعالیت‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی، مانند کشاورزی، صنایع، امور شهروندی و ... ضوابط و معیارهای مناسب برای حفظ محیط‌زیست سالم را طراحی کرده و به اجرا درآورد. با این حال هرگز نمی‌توان به این اصل مهم پی‌توجه ماند که حقوق شهروندی، محصول تجربه اجتماعی است. بدون آن که جامعه نسبت به دستورات حقوقی دولت احساس نیاز و ضرورت کند و برای وضع و اجرای آنها مطالعه عمومی و مشارکت فعال داشته باشد، امکان و امید چندانی برای اجرای کامل دستورات حقوقی دولت باقی نمی‌ماند. این ویژگی در تمام موارد راجع به حقوق شهروندی وجود دارد. مفهوم اصلی توسعه پایدار شهری را پتر هال چنین تعریف کرده است. «شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری نسل‌های آینده را تضمین کند». از نظر کالبدی، توسعه پایدار شهری یعنی تغییراتی که در کاربری زمین و سطوح تراکم جهت رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل و نقل، اوقات و فراغت و غذا به عمل می‌آید تا در طول زمان شهر را از نظر زیست‌محیطی قابل سکونت و زندگی (هوای پاک، آب آشامیدنی سالم، اراضی و آب‌های سطحی و زیر زمینی بدون آلودگی و...) از نظر اقتصادی با دوام (اقتصاد شهری هماهنگ با تغییرات فنی و صنعتی جهت حفظ مشاغل پایداری و تأمین مسکن مناسب و در حد استطاعت ساکنان، با بار مالیاتی سرانه عادلانه)، و از نظر اجتماعی همبسته (الگوهای کاربری اراضی همبستگی اجتماعی و احساس تعلق شهروندان به میراث‌های شهر را ارتقاء خواهد داد) را نگه دارد. بنابراین ارزیابی گسترش شهری، تأثیر از چنین توسعه‌ای، باید اصول توسعه پایدار را در تمام مناطق و حوزه و محلات، نشان دهد و نماگرهای کل شهر یا برخی ابعاد و بخش‌ها نمی‌تواند ارزیابی از کلیت نظام توسعه پایدار باشد (موسی کاظمی، ۱۳۸۰:۱۰۴).

شکل شماره ۱- مدل پیشنهادی برای توسعه پایدار (ماخذ: جان شورت)

با توجه به نمودار فوق یکی از ارکان مهم توسعه پایدار، محیط می‌باشد و با توجه به اینکه یکی از عناصر مهم محیطی شهرها و مسائل مربوط به آن است، به همین جهت توجه به شهرها و ارائه راهکارهایی در جهت پیشرفت کیفیت زندگی ساکنان شهر در جهت تحمل ظرفیت‌های اکوسیستم‌های آن، ضروری به نظر می‌رسد.

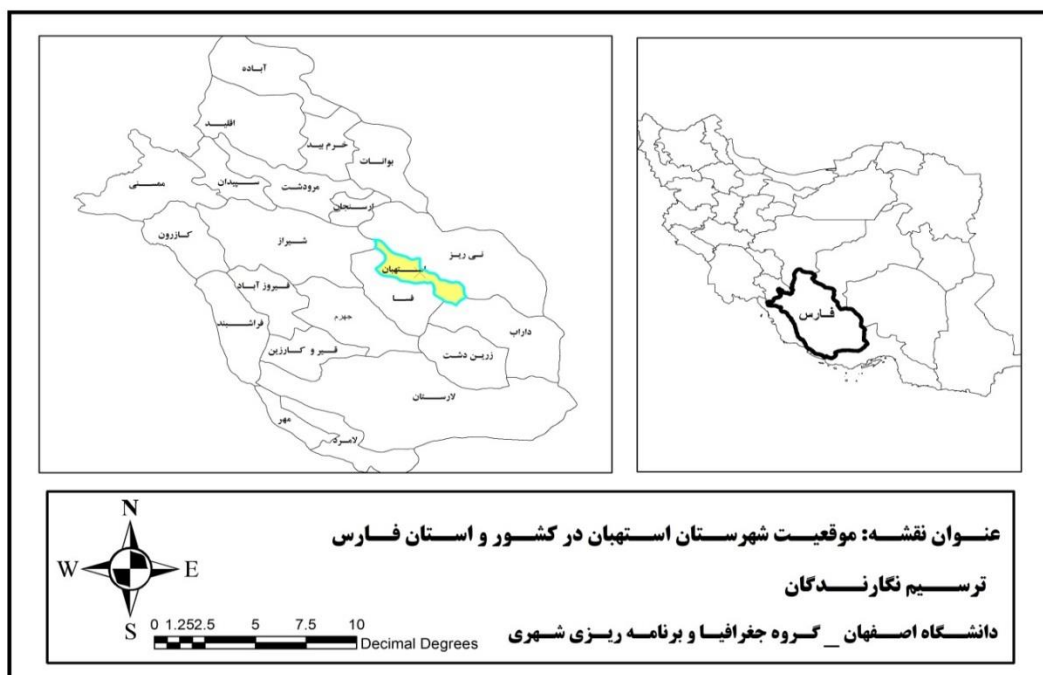
فرضیات پژوهش

۱) به نظر می‌رسد وضعیت شهر استهبان از لحاظ حقوق شهروندی و توسعه پایدار گردشگری در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته است.

۲) به نظر می‌رسد وضعیت شهر استهبان از لحاظ تأثیر مولفه‌های حقوق شهروندی در توسعه پایدار گردشگری در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

در گذشته، نام این شهر اصطهبانات بوده است که در آبان ۱۳۵۳ شمسی به نام کنونی آن، یعنی استهبان تغییر کرده است. استهبان به نام‌های دیگری مانند اصبهذات؛ اصطهبان؛ اصطهبانات؛ استنبات، سونات و استهبان خوانده شده است. این منطقه دشتی با ۱۷۶۷ متر ارتفاع از سطح دریا و ۲۶۵۲ کیلومتر مربع وسعت است که با این شرایط شهر استهبان در دشتی قرار دارد که توسط کوه‌ها احاطه شده است. از این شهر مدار ۲۹ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی می‌گذرد. شهرستان استهبان از سرزمین‌های شرق استان فارس است که شمال آن به دریاچه بختگان (پیچگان) جنوب آن به کوه‌های تودج (توده) و غرب آن به دشت رونیز و شرق آن به کوه‌های داراب و ایچ محدود می‌شود و طبق سرشماری ۱۳۹۱، این شهر دارای جمعیتی معادل ۶۶۱۷۲ نفر می‌باشد که از این میزان ۳۳۵۱۸ نفر مرد و ۳۲۶۵۴ نفر زن هستند (Wikipedia.com).

شکل شماره ۱- موقعیت شهر استهبان در کشور و استان فارس

روش تحقیق

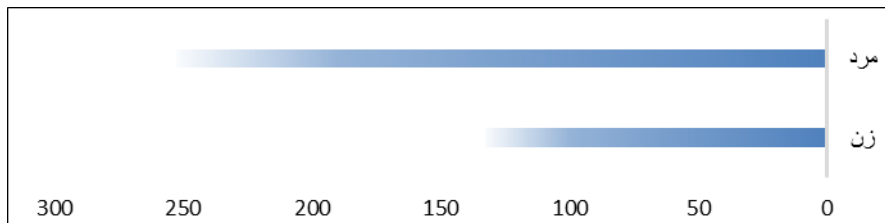
نوع مطالعه در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. در این تحقیق پس از تعیین حجم نمونه به تعداد ۳۸۶ نفر به روش کوکران و در نظر گرفتن میزان خطای نمونه‌گیری (۰/۵) نسبت به انجام نمونه‌گیری از جامعه آماری مورد نظر به روش طبقاتی و تصادفی (بر اساس نسبت جمعیت ساکن در هر ناحیه به جمعیت کل) اقدام گردید و پرسشنامه تهیه شده بر اساس هدف تحقیق توسط افراد مختلف تکمیل گردید. لازم به ذکر است که سوالات مطرح شده در پرسشنامه در خصوص میزان تاثیر حقوق شهروندی در دستیابی به شاخص‌های مختلف توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلفی همچون، رفاه اجتماعی، عدالت اجتماعی، زیست شهری، مشارکت شهری و امنیت شهری از دیدگاه ساکنین شهر استهبان مطرح گردیده است که پس از تکمیل پرسشنامه و جمع‌بندی و ورود داده‌ها در محیط نرم افزار SPSS، نسبت به تجزیه تحلیل آماری داده‌ها به کمک نرم افزار مذکور اقدام گردیده است. بدین شکل که در مرحله اول خصوصیات دموگرافیک افراد مورد بررسی قرار گرفته و در مرحله بعد به منظور بررسی فرضیه‌ها از روش آماری تی تست تک گروهی استفاده شده است و با توجه به پنج طیفی بودن گزینه‌ها (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) و دامنه نمرات (به ترتیب از ۱ تا ۵) میانگین فرضی عدد ۳ در نظر گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی پژوهش

جدول شماره ۱: توزیع حجم نمونه آماری بر اساس جنسیت

جنسیت	فراوانی	درصد
زن	۱۳۳	۳۴/۵
مرد	۲۵۳	۶۵/۵
کل	۳۸۶	۱۰۰

جدول شماره ۲- بررسی نمونه آماری بر اساس سن

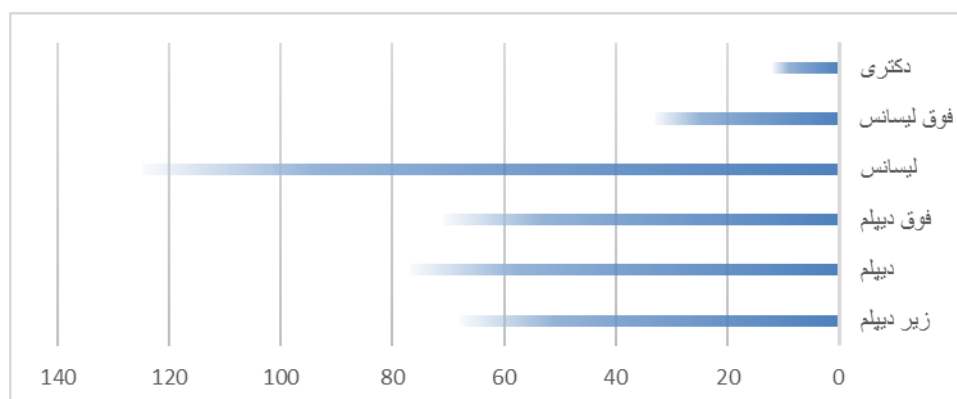
سن	فراوانی	درصد
زیر ۲۰ سال	۶۵	۱۶/۸
۲۰ تا ۳۰ سال	۱۶۲	۴۲/۰۰
۳۰ تا ۴۰ سال	۴۲	۱۰/۹
۴۰ تا ۵۰ سال	۸۳	۲۱/۵
۵۰ تا ۶۰ سال	۳۲	۸/۳
بالای ۶۰ سال	۲	۰/۵
کل	۳۸۶	۱۰۰

با توجه به جدول فوق از ۳۸۶ نفر افراد نمونه، ۶۵ نفر سن زیر ۲۰ سال، ۱۶۲ نفر ۲۰ تا ۳۰ سال، ۴۲ نفر ۳۰ تا ۴۰ سال، ۸۳ نفر ۴۰ تا ۵۰ سال، ۳۲ نفر ۵۰ تا ۶۰ سال و ۲ نفر بالای ۶۰ سال سن بوده‌اند.

- بررسی نمونه آماری بر اساس تحصیلات

جدول شماره ۴: توزیع حجم نمونه آماری بر اساس تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	درصد
زیر دیپلم	۶۸	۱۷/۶
دیپلم	۷۷	۴۲/۰۰
فوق دیپلم	۷۱	۱۸/۴
لیسانس	۱۲۵	۳۳/۴
فوق لیسانس	۳۳	۸/۵
دکتری	۱۲	۳/۱
کل	۳۸۶	۱۰۰

با توجه به جدول فوق از ۳۸۶ نفر افراد نمونه، ۶۸ نفر مدرک تحصیلی زیر دیپلم، ۷۷ نفر دیپلم، ۷۱ نفر فوق دیپلم، ۱۲۵ نفر لیسانس، ۳۳ نفر فوق لیسانس و ۱۲ نفر دکتری بوده اند.

شاخص رفاه شهروندی در بستر توسعه پایدار گردشگری

در راستای افزایش رفاه شهروندی در بستر توسعه پایدار ساختار شهری، بایستی تلاش بر آن باشد تا ضمن تلفات به تمام طبقات اجتماعی و خاصه طبقات آسیب پذیر اجتماعی و یا اقشار خاص اجتماعی همچون معلولان، سالمندان و کودکان، امکان بهره‌مندی عام از مسکن و خدمات شهری با نرخ بهینه فراهم شود. تمام ارگان‌های اجتماعی در ساختار شهری بایستی به حمایت از طبقات اجتماعی بپردازند که در این بین همکاری ارگان‌های شهری و شهرداری ضروری بنظر می‌رسد. بدون رفع مشکلات اقتصادی ساکنین شهری نمی‌توان توسعه‌ای پایدار را در سیستم شهری امکان داد که می‌بایست اقدامی اساسی در جهت حل تورم اقتصادی، نابرابری بهره‌مندی از درآمد ماهیانه و یا فقر،

برداشته شود. در توسعه پایدار شهری نیز باید تا حد امکان از میزان هزینه خدمات و تسهیلات شهری کاست و ضمن کمک‌های مخصوص به طبقات پایین رتبه اقتصادی، تضاد و نابرابری اجتماعی را کاهش داد تا امکان بهره‌مندی مطلوب همگان از خدمات شهری فراهم گردد. این مهم در روند توسعه پایدار دشوارترین بخش را تشکیل می‌دهد که بایستی در راس اهداف سیاست‌های دولتی در راستای توسعه پایدار مبتنی بر توسعه انسانی قرار گیرد؛ چرا که بدون تامین حداقل مایحتاج زندگی نمی‌توان انتظار داشت تا رفاه اجتماعی همگانی در ساختار شهری حادث گردد (وارثی و عموعلی: ۱۳۹۰: ۷۳). با توجه به مطالب ارائه شده در بالا آنچه که از یافته‌های استنباطی پژوهش برداشت می‌شود این است که از نظر افراد پاسخ‌دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و در کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم برخورداری از مزایایی بیمه همچون تامین حداقل درآمد در هنگام بیماری، بیکاری و حادثه
۲. عدم دسترسی بموقع به ارگان‌هایی مثل پلیس ۱۱۰ و آتش‌نشانی
۳. عدم گسترش وسایل حمل و نقل عمومی
۴. تسهیلات موجود در سطح شهر جهت گذران اوقات فراغت
۵. اتخاذ تدابیر لازم جهت تردد افراد خاص مثل معلولان و سالمندان

جدول ۵: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی رفاه شهری □□□□□

مولفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
رفاه شهری	۵	۲/۲	۳	-۲۵/۷	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۲/۲) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص مشارکت شهروندی در بستر توسعه پایدار گردشگری

مشارکت شهروندان نیازمند زمینه‌هایی است که از مهمترین آن بحث توسعه فرهنگ شهروندان است اما متأسفانه در چند دهه اخیر مهمترین چالش شهرنشینی در ایران، پیشی گرفتن شهرنشینی بر شهرگرایی اصولی و منطبق بر برنامه است. شهرنشینی به مفهوم رشد کمی تعداد افراد ساکن شهر است، در حالی که شهرگرایی با تغییراتی در ارزش‌ها، رسوم اخلاقی، آداب و رسوم و رفتارهای جمعی همراه است. یکی از دستاوردها و موفقیت‌های مشارکت شهروندان در اداره شهر طی چند سال اخیر برداشتن گام‌های مؤثر در راستای نهادینه کردن

حقوق شهروندی بوده است. در این زمینه احیای اصل شوراها، دخالت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها، مشارکت در تصمیم‌سازی‌ها و فراهم آوردن زمینه‌های تأسیس تشکلهای غیردولتی از جمله این گام‌ها به‌شمار می‌آیند. در همین جهت نهادینه شدن فرهنگ شهروندی در جامعه کاهش میزان مهاجرت‌های شهری، ساماندهی و تبیین مبانی فرهنگ شهروندی در میان مهاجران، ارتقاء فرهنگ همگانی و توجه جدی به امر آموزش با تکیه بر محله‌های شهر به عنوان پایگاه فعالیت‌های فرهنگی و محور قرار دادن انسان و فرهنگ در مباحث توسعه پایدار می‌تواند راه حل مناسبی برای توسعه فرهنگ شهروندی در جهت برون رفت از بسیاری از مشکلاتی باشد که شهر و مدیریت شهری با آن دست و پنجه نرم می‌کنند و خروج از مشکلات و بحران‌ها می‌تواند گامی مؤثر در جهت دستیابی به توسعه پایدار شهری باشد (همان: ۸۳). با توجه به پاسخ‌های ارائه شده از سوی شهروندان و مقایسه آن با نتایج به دست آمده از طریق نرم افزار می‌توان نتیجه گرفت که مشارکت شهروندان در امور شهری مطلوب بوده است و مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل می‌باشد.

۱. استفاده از نهادهای مردمی و مذهبی (CBO ^۲ /NGO ^۱) جهت حل مسایل شهری
۲. استفاده از گروههای جوانان جهت مشارکت در ارتقای امنیت شهری
۳. ارتقای محیط شهری همراه با تشکیل شوراهای محلی
۴. پرداخت بموقع عوارض از سوی شهروندان
۵. تلاش شهروندان جهت زیباسازی شهری

جدول ۶: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی مشارکت شهروندی

مؤلفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
مشارکت شهروندی	۵	۳/۴	۳	۱۰/۲	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۳/۴) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) بیشتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده مشارکت شهروندان مورد تأیید بوده و مورد قبول شهروندان بوده است.

^۱. Non- governmental organization

^۲. Congressional Budget Office

شاخص عدالت شهری در بستر توسعه پایدار گردشگری

دیوید هاروی عدالت اجتماعی و فضایی در شهر را تخصیص عادلانه منابع و امکانات شهری می‌داند که بتواند به گونه‌ای هدایت شود که افراد با حداقل شکاف و اعتراض نسبت به حقوق خود مواجه شوند و نیازهای جمعیتی آن در ابعاد مختلف برآورده گردد (هاروی، ۱۳۷۹: ۹۷-۹۶). پذیرش این اصل که توسعه پایدار مستلزم برقراری عدالت اجتماعی و فضایی در شهرهاست رفع نابرابری اجتماعی، اقتصادی، آسیب‌پذیری اقشار کم درآمد، توزیع بهینه خدمات و امکانات، توجه به نیازهای اساسی شهروندان، هرچه بیشتر به اهمیت و نگرش به توسعه پایدار می‌افزاید. از آنجایی که شهری شدن در کشورهای در حال توسعه با عدم تعادل خدماتی و پراکنش جمعیت و رشد بی‌قواره شهری مواجه بوده است. به طوری که ناپایداری حاصل از این رشد ناموزون به شکل عدم تعادل فضایی - خدماتی با نمودهای فقر شهری، اسکان و اشتغال غیررسمی، ضعف حاکمیت محلی و آلودگی زیستی نمایان شده است (بوچانی، ۱۳۸۵: ۶۶). این امر پایداری شهری را هر چه بیشتر مورد توجه قرار خواهد داد و توجه به دیدگاه‌ها و رهیافت‌های اصول توسعه پایدار را بیش از پیش ضروری می‌سازد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۳۷-۳۶). بنابراین حرکت و رسیدن به پایداری شهری زمانی محقق خواهد شد که تخصیص و توزیع امکانات و خدمات مطابق با نیازهای جمعیتی در واحد جغرافیایی صورت پذیرد. با توجه به هدف تحقیق و یافته‌های پژوهشی از پرسشنامه می‌توان نتیجه گرفت که رعایت عدالت اجتماعی در شهر استهبان کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم رعایت اصل توزیع متناسب خدمات شهری از سوی مسئولین
۲. عدم رعایت عدالت بین تراکم جمعیت در محلات مختلف با میزان خدمات رسانی
۳. تفاوت قائل شدن بین گروه‌های مختلف جهت ارائه خدمات
۴. عدم توزیع متناسب کاربریهای شهری در سطح شهر جهت کاهش سفرهای درون شهری

جدول ۷: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی عدالت اجتماعی

مولفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
عدالت اجتماعی	۴	۲/۴	۳	-۱۴/۳	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همانگونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال

(۲/۴) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ دهنده عدالت اجتماعی مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص زیست محیطی در بستر توسعه پایدار گردشگری

چالش های دهه ۱۹۸۰ به شکل گیری سیاست های عملی میان توسعه و محیط زیست انجامید که منجر به تدوین استراتژی حفاظت جهانی (WCS) توسط سازمان ملل برای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی (IUCN)، برنامه محیط زیست ملل متحد (UNEP) انجامید. در رویکردهای جدید بر توسعه پایدار، حفاظت محیط زیست به بهای از بین رفتن رشد اقتصادی یا کاهش رفاه اجتماعی پذیرفته نیست و بر توسعه همه جانبه اقتصادی و اجتماعی در راستای بهبود زیست محیطی و رفاهمندی شهروندی، همگام با ترمیم و بازسازی محیط زیست برای نسل های آینده تأکید می ورزد. با این رویکرد است که ضمن حفاظت از محیط زیست شهری که بی شک ترمیم آن افزایش رفاه شهروندی را نیز به همراه دارد، امکان توسعه پایدار شهری همگام با توسعه انسانی پایدار و در بستر شکل دهی به سرمایه اجتماعی و شکل گیری مشارکت شهروندی فراهم می آید. بر این اساس به برخی از ملاحظات زیست محیطی توسعه پایدار شهری اشاره می شود:

- سالم سازی فضای شهری و بهداشت اکولوژی شهری

- کاهش آلاینده های هوایی، صوتی و فاضلابی

- ایمن سازی شهر در برابر سوانح طبیعی

- بسترسازی جریان چرخه ای بازیافت مواد در اکوسیستم شهری

- گسترش فضاهای تصفیه کنندن شهری و فضاهای سبز درون شهری

- کاهش استفاده از وسایل آلاینده محیطی بوسیله آموزش شهروندی (وارثی و عموعلی: ۱۳۹۰: ۷۲).

با توجه به مطالب ارائه شده در بالا آنچه که از یافته های استنباطی پژوهش برداشت می شود این است که از نظر افراد پاسخ دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و در کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم ارائه آموزش های لازم در راستای کاهش آلودگی های صوتی و عینی و ترافیک	محیط زیست شهری
۲. عدم تامین فضای سبز متناسب با نیازهای شهروندان	
۳. میزان تلاش شهرداری برای دستیابی به شهری سالم	
۴. کاهش میزان موفقیت شهرداری برای جمع آوری زباله و نخاله های ساختمانی	
۵. عدم ساماندهی صنایع و مشاغل مزاحم شهری	

جدول ۸: مقایسه میانگین های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی محیط زیست شهری

مؤلفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
محیط زیست شهری	۵	۲/۶	۳	-۹/۶	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۲/۶) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ دهنده محیط زیست شهری مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص امنیت شهروندی در بستر توسعه پایدار گردشگری

امنیت و میزان آن برای تمام نظام های سیاسی و شهروندان صرف نظر از سطح توسعه اقتصادی، اجتماعی و نوع ایدئولوژی از مهمترین مسائل می باشد. به طور اصولی انسان برای رسیدن به اهداف والای انسانی بعد از برآوردن نیازهای فیزیولوژیکی نیاز به وجود امنیت و احساس امنیت دارد و در این میان مهمتر از امنیت، احساس امنیت است. وقتی در مورد امنیت اجتماعی و اجتماع صحبت می کنیم خود به خود انسان در نظر یید، انسان هایی که اجتماع را شکل داده و این اجتماع دارای قوانین و مقرراتی است که رعایت آن قوانین و مقررات یکی از نیازهای اساسی انسان یعنی امنیت روانی انسان ها را تأمین می کند.

توجه به نیازهای اساسی شهروندان در محیط های شهری از جمله افزایش امنیت در فضاهای عمومی از مهمترین مسائلی است که همواره مورد تأکید مدیران، برنامه ریزان و طراحان شهری بوده است. شناخت فعالیت های جاری در محیط های شهری و جایگزینی و تناسب آن ها با کالبدشان می تواند در بهبود شرایط محیط برای برقراری امنیت موثر باشد. محیط های شهری بنا به شرایط موجود یعنی شکل گیری فضاها، کارکرد فضاها، وجود امکانات رفاهی، تراکم، آلودگی های زیست محیطی و ... می تواند بر میزان امنیت موثر باشد (تولایی، ۱۳۷۱). در این میان می توان معیارهایی برای تعیین اجزا و عناصر تاثیرگذار بر امنیت با توجه به شرایط زمانی - مکانی در نظر گرفت. شاخص های شناخت و تحلیل امنیت در پهنه شهر متفاوت است و با توجه به مولفه های کالبدی، کارکردی و محیطی نوسان پیدا می کند. برنامه ریزی شهری از طریق برنامه ریزی کاربری اراضی می تواند در آن مداخله نموده و به طرفی بر پیشگیری از جرم و احساس ناامنی تاثیر مثبت بگذارد (امیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱). با توجه به پاسخ های ارائه شده از سوی شهروندان و مقایسه آن با نتایج به دست آمده از طریق نرم افزار می توان نتیجه گرفت که امنیت شهری مطلوب بوده است و مولفه های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل می باشد:

۱. داشتن دیدگاه مثبت بر وجود سیاست های تشویقی برای مالکین قطعات متروکه	
۲. پاسخگویی روشنایی های موجود در سطح شهر جهت ارتقای امنیت	

۳. تامین امنیت فیزیکی روانی شهروندان از سوی شهرداری	امنیت شهری
۴. وجود نظارت در استفاده از فضاهای شهری	
۵. تاکید شهروندان برگسترش فضای سبز محلی جهت کاهش بروز جرم	

جدول ۹: مقایسه میانگین های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی امنیت شهری

مولفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
امنیت شهری	۵	۳/۶	۳	۲۴/۲	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۳/۶) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) بیشتر است لذا می توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ دهنده امنیت شهری مورد تأیید بوده و مورد قبول شهروندان بوده است.

رابطه توسعه پایدار گردشگری و حقوق شهروندی

شهرها به عنوان مراکز سکونتی مردم کارکردها و عملکردهای متفاوتی دارند. شکل گیری عناصر کالبدی در شهرها و ایفای نقش های متعدد به وسیله بازیگران عرصه های سیاسی و اجتماعی رقم می خورد. شکل دادن و نقش دهی به بازیگران عرصه شهری از جمله دولت، مردم، نهادهای مدنی و قانون گذار باعث شده است تا وظایف و تکالیف دوجانبه ای میان شهروندان و اداره کنندگان جامعه در سطح محلی و ملی پدید بیاید (صرافی و عبداللهی، ۱۳۸۵: ۲۰). با رشد و افزایش جمعیت شهرها و با بالا رفتن تراکم در آنها و به دنبال آن ایجاد مشکلات متعدد در آنها مفهوم توسعه پایدار شهری مطرح شده است.

هدف اصلی توسعه پایدار شهری تأمین نیازهای اساسی شهروندان جامعه در تمامی سطوح می باشد. بدین ترتیب توسعه پایدار شهری به علت تمرکز پیوسته و رو به رشد جمعیت و فعالیت های اقتصادی امروزه در کشورهای توسعه یافته بیشتر مورد توجه می باشد. از دیدگاه برنامه ریزان شهری، شهر پایدار شهری است که در آن به موازات توجه به مسائل زیست محیطی به مسائل اجتماعی و فرهنگی از قبیل مسکن مناسب و حداقل استاندارد زندگی نیز توجه می شود (بحرینی، ۱۳۷۶: ۳۰). شهر پایدار فقط شهر تمیز نیست، بلکه شهری است که انسان می تواند در آن درآمد عادلانه بدست بیاورد، سرپناهی مناسب تهیه کند، احساس راحتی کند و تلاش خود را وقف پایداری شهری نماید. در این خصوص ژان باستیه معتقد است که فرآیند تصمیم گیری زمانی می تواند در مدیریت و توسعه پایدار شهری موثر واقع شود که شهروندان در این فرآیند مشارکت فعالی داشته باشند. آموزش حقوق شهروندی یکی دیگر از مهمترین فاکتورهای لازم برای رسیدن به توسعه پایدار شهری است. منظور از آموزش حقوق شهروندی صرفاً انتقال آموزه ها نیست، بلکه ایجاد آگاهی و شناخت کافی و موثر در خصوص حقوق شهروندی

است. هدف از این آموزش توسعه و تقویت رعایت حقوق شهروندی از طریق رسانه‌های آموزشی و آشنایی با مکانیزم‌های تضمینی در جهت برخورداری و مقابله با نقض این قانون است. لذا این گونه استنباط می‌شود که شهروندان در محیط جامعه با برخورداری از آموزشهای کافی در خصوص حقوق شهروندی می‌تواند نقش بسیار مهمی را در توسعه پایدار شهری ایفا نماید.

نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل ارائه شده در این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که شهر استهبان در زمینه مشارکت در امور شهری و امنیت شهری در وضعیت مطلوبی قرار گرفته است؛ از این رو می‌توان فرضیه تدوین شده تحقیق را رد کرد و اینکه در ابعاد مختلفی همچون محیط زیست شهری، عدالت اجتماعی و رفاه شهری در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته که فرضیه تحقیق با انجام پژوهش تایید کننده فرضیه تحقیق است. بروز پیچیدگی در تمام جنبه‌های زندگی شهری سبب شده که مدیریت شهری نیازمند سطح بالایی از همکاری و مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها باشد چرا که طرح‌ها و برنامه‌ها می‌بایست با توجه به نیازها و خواسته‌های شهروندان باشد و چنانچه شهروندان نقشی در این زمینه نداشته باشند نه تنها اجرای طرح‌ها با عدم موفقیت مواجه شده بلکه ایجاد نظم و تامین آسایش را در محیط کالبدی شهر مختل می‌سازد. شهروند و حقوق شهروندی در کنار مفاهیمی از قبیل توسعه پایدار شهری می‌تواند بار معنایی بسیار زیادی داشته باشد. به طوری که نظریه‌پردازان از این کلمات و مفاهیم استنباط‌های متعددی به عمل آورده‌اند و هر یک تعریف و تبیین خاصی را ارائه کرده‌اند. شاید بتوان گفت که وجه مشترک تمامی این تعاریف این است که پایه‌ریزی زمینه‌های لازم برای خلق شهروندان قانون‌گرا و فعال در جامعه مستلزم تدوین قوانینی است که نه تنها موجب حاکمیت قانون بر جامعه می‌شود، بلکه تمامی معیارهای لازم برای احترام به حقوق شهروندی را نیز فراهم می‌آورد. بدین ترتیب برنامه‌ریزان شهری برای ایجاد توسعه پایدار شهری در شهرهای امروزی می‌بایست با تدوین برنامه‌ها و طرح‌های مردم محور بر مشارکت شهروندان در تمامی عرصه‌ها تأکید نمایند؛ زیرا آنچه که امروزه می‌تواند شهرها را به توسعه پایدار برساند، همکاری و مشارکت مردم و شهروندان با دولت در تمامی بخش‌ها می‌باشد. البته اعتماد شهروندان به دولت، رعایت حقوق و قوانین شهری توسط آنها و ارائه خدمات اساسی از سوی دولت به مردم بنیان‌های این توسعه پایدار را فراهم می‌آورد. با توجه به مطالب بیان شده، دستیابی به جامعه توسعه یافته در گرو حرکت شهرهای کشور به سوی شهروندمداری و پابندی مردم به اصول شهروندی است. شهروندی نیز به معنای شهروند یک کشور با در نظر گرفتن حقوق و وظایفی که دارد، با حالت یک شهروند با حقوق و وظایف، تابعیت، شهرنشینی و شهری‌گری است. مشارکت شهروندی در اداره امور شهری باعث بهبود کارایی، تخصیص هزینه‌ها به سوی اولویت‌های اجتماعی و پروژه‌های زیربنایی می‌گردد. مشارکت شهروندی را می‌توان به معنای شرکت و حضور جدی و فعال گروه‌های شهری در فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی دانست. تجربه نشان داده که به کارگیری استعدادهای مردمی موجب بروز ابتکار و خلاقیت‌ها می‌شوند که در شرایط عادی تصور نمی‌شود. برای استفاده از این امکانات بالقوه - استعدادهای مردمی - سپردن کارهای اجرایی و عملی به شهروندان ضرورت دارد لذا:

- تلاش‌هایی جهت تعمیق دیدگاه‌های محلی و کمک به آن‌ها در جهت دستیابی درست به مشکلات و راه‌حل‌های آن‌ها از سوی حکومت‌ها صورت گیرد آن‌گاه نیازها و خواسته‌های محلی به صورت واقعی و به درستی به مرکز انتقال یافته و می‌توان استراتژی دقیق‌تری برگزید و ابلاغ نمود.
- مشارکت‌های مستقیم شهروندان در توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی شهر و تمایل به حفظ سرمایه‌هایی که خود ایجاد کرده‌اند یا در برپایی آن‌ها سهم بوده‌اند، بهره‌برداری از تأسیسات نیز به صورت بهینه و با هزینه کمتر صورت خواهد گرفت و خدمات پایدارتر و بادوام‌تر عرضه خواهد شد.
- اصل دیگر نهادینه‌سازی شهروندمداری است. در این میان این نکته لازم است که مدیران شهر بیش از مدیر بودن خود یک شهروند هستند و وظیفه اجرای قوانین به آنان واگذار شده است.
- گسترش نهادهای مدنی، احزاب و انجمن‌ها و شوراهای شهرها.
- افزایش احساس دلبستگی به مکان.
- حفظ فاصله معین کاربری‌های بالقوه آلاینده و محدوده‌های حساس به آلودگی هوا.
- احداث فضای سبز با بازدهی اقلیمی بالا به منظور تهویه هوای شهر.
- مکان‌یابی برای مناطق صنعتی بالقوه آلاینده با توجه به شرایط اقلیمی و توپوگرافیک و ساختمانی.

منابع

۱. بابانسیب، رسول (۱۳۸۹)، توسعه پایدار شهری آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان، استاد راهنما اصغر ضرابی.
۲. بحرینی، سید حسین (۱۳۷۶)، شهرسازی و توسعه پایدار، تهران، فصلنامه رهیافت، ش ۱۷.
۳. تولایی، نوین (۱۳۷۱)، فضای شهری و روابط اجتماعی و فرهنگی؛ بررسی عام تجربیات جهانی و مطالعه موردی: شرایط کلی فضاهای شهری اجتماعی-فرهنگی یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۴. صالحی امیری، سید رضا، زهرا خدایی و علی پورخیری (۱۳۹۰)، شاخص‌های تحلیل امنیت در فضاهای شهری، سومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد مقدس.
۵. صرافی، مظفر و عبداللهی، مجید (۱۳۸۵)، تحلیل مفهوم شهروندی و ارزیابی جایگاه آن در قوانین، مقررات و مدیریت شهری کشور، تهران، پژوهش‌های جغرافیایی، ش ۶۳.
۶. عموعلی، فرشته (۱۳۹۰)، نقش و جایگاه حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری، پایان‌نامه کارشناسی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، استاد راهنما: دکتر حمیدرضا وارثی.
۷. لطفی، صدیقه (۱۳۸۸)، مفهوم کیفیت زندگی شهری، تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیای انسانی، سال اول، شماره چهارم.
۸. موسی کاظمی، سید مهدی (۱۳۸۰)، توسعه پایدار شهری: مفاهیم و دیدگاه‌ها، تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۷۵.
۹. Abdi Daneshpour, Z, ۱۹۹۹, Analyzed the spatial Imbalance in the cities of Tehran, *Soffe Journal* vol ۹, No ۲۹ (in Persian).
۱۰. Bill Bradly (۱۹۹۶), *Race And Civil Right In America*, New York, National Press Club.
۱۱. Buchman, M, H, ۲۰۰۶, *Analysis of Investigated Spatial Imbalance- Social Ilam city from the Perspective of Sustainable*, *Municipities Journal*, Vol ۶, no ۷۳ (In Persian).
۱۲. Harvey, D, ۲۰۰۰, *Social Justice and the city*, Translated by Farukh Hesamyan, Mr Haeri and Monadizadeh, second edition, Publishing CO, Tehran Urban Planning Process, Dependent to Tehran Municipality. (In Persian).
۱۳. Hekmatniya, H and Mousavy, MN, ۲۰۰۵, *Model used in Geography with Emphasis on urban and regional planning*, Modern science publications. (In Persian).
۱۴. Masnavi, MR, ۲۰۰۳, *Pattern Sustainable Development and New urban Development, compact cities and city spiral*, *Journal of Environment Studies*, no: ۳۱. (In Persian).
۱۵. United Nation Development Program (Undp) (۱۹۹۸), *Integrating*
- ۱۶-. <http://europa.eu.int>.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۳/۱۴

صفحات: ۲۸ - ۴۵

برنامه‌ریزی گردشگری شهری و گذران اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط

اجتماعی

احمد استقلال، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی یزد، یزد، ایران

سیدرضا مزیدی شرف آبادی، کارشناس ارشد شهرسازی - برنامه‌ریزی شهری

چکیده

با افزایش مسائل و مشکلات شهری، اهمیت نشاط اجتماعی، روز به روز بیشتر میشود به گونه ای که این مسائل، سلامت روانی، اجتماعی و به دنبال آن، نشاط شهروندان را در معرض خطر قرار داده و گردشگری و اوقات فراغت در عصر پسمادرن به عنوان یک حق از حقوق اساسی زندگی انسان محسوب می شود و این امر، لزوم توجه به وضعیت نشاط شهروندان در شهرها را مشخص میکند. هدف از تحقیق حاضر بررسی برنامه ریزی گردشگری شهری و گذران اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط اجتماعی می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و روش آن توصیفی - تجزیه و تحلیل اطلاعات پرسشنامه با استفاده از آزمون T و تکنیک دلفی میباشد. نتایج همچنین اطلاعات کتابخانه ای تکمیل شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات پرسشنامه با استفاده از آزمون T و تکنیک دلفی میباشد. نتایج تحقیق حاکی از این است که شاخصهای اقتصادی، فرهنگی و کالبدی در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد موثر می باشد، همچنین مشخص شد تنها منطقه ۳ شهر یزد با میانگین ۳٫۱ نسبت به دیگر مناطق از نشاط اجتماعی بالاتری برخوردار بوده و بیشتر به گذراندن اوقات فراغت و گردشگری شهری و حضور در مکانهای گردشگری شهر یزد میپردازند. در جهت برنامه ریزی گردشگری، استراتژی های قابل استفاده با توجه به روش سوات که تهاجمی می باشد عبارت اند از: SO۱ - مشارکت دستگاههای اجرایی در عرصه آموزش نشاط اجتماعی و استفاده بهینه از پتانسیل های گردشگری شهر یزد، SO۲ - تبلیغ و اطلاع رسانی مناسب جهت شناسایی بهتر سایت های گردشگری، فرهنگ و رسوم سنتی و مذهبی شهر یزد به شهروندان و گردشگران، SO۳ - جذب سرمایه های بخش خصوصی و خارجی و استفاده بهینه و به هنگام از حمایت های بخش دولتی.

واژگان کلیدی: گردشگری، اوقات فراغت، نشاط اجتماعی، برنامه‌ریزی، شهر یزد.

مقدمه

در دوران جدید، نیاز به گذران اوقات فراغت از جمله نیازهای مهم افراد به شمار می‌رود؛ زیرا اشتغال مستمر و بدون وقفه ی فکری و عملی موجب خستگی جسمی و ذهنی می‌شود. در این صورت، فرد نشاط و سرزندگی خود را ازدست می‌دهد و در مواقعی، زمینه را برای بروز بسیاری از اختلالات روانی فراهم می‌کند. در این شرایط، برخورداری از یک برنامه ی جامع و پیش بینی فرصتی آزاد و فارغ از کار، اولین و مهمترین گام در پیشگیری از آسیبهای ذهنی و حفظ بهداشت روانی است. گذران اوقات فراغت نه تنها موجب تضمین سلامت و بهداشت روانی انسان می‌شود، بر خلاقیت ذهنی، اصلاح رفتار و تعالی شخصیت نیز اثرگذار است. به بیان دیگر، اوقات فراغت یک تربیت غیررسمی است که ممکن است تأثیری به مراتب بیشتر از آموزش و تربیت رسمی بر فرد بگذارد (رضایی خرم آبادی و همکاران، ۱۳۹۸). شادی و و نشاط از جمله حالات روحی اصیل و فطری انسان است، یعنی اساس خلقت و فطرت بر شادی و نشاط بنا نهاده شده است. غم و شادی، هر دو ملازم انسان هستند ولی آنچه اصالت دارد، شادی و نشاط است (فرحزاد، ۱۳۹۴).

انسان ها بنا بر سرشت و ماهیت وجودی خویش، همواره از افسردگی گریزانند و دوست دارند به سوی شاد بودن و شاد زندگی کردن در حرکت باشند. بر این اساس، احساس نشاط از آغاز تمدن انسانی، یکی از نیازهای اساسی نوع بشر در تمامی فرهنگ ها به شمار رفته است (Kaushik and jaggi, ۲۰۱۱). امروزه نیز بخشی از تلاشها و هزینه های شهروندان برای دست یافتن به شادی، نشاط و فضاهای نشاط آور (به ویژه در محیط های شهری) است، زیرا شادی و نشاط، موتور محرک انسان برای انجام دادن امور و فعالیتهای اوست. بنابراین، یکی از مسائل مهمی که به طور مداوم باید در جستجوی آن بود، سطح نشاط شهروندان در محیط های شهری است (Mitchell et al, ۲۰۱۳). همسو با این موضوع، امروزه، تأمین نشاط شهروندان به یکی از مسائل و دغدغه های اصلی نظام های مدیریت شهری در کشورهای توسعه یافته تبدیل شده است. در کشورهای در حال توسعه نیز برنامه‌ریزی و طراحی شهری از مقیاس ها و نیازهای انسانی دور شده و در نتیجه، از ارزش ها و جاذبه های اجتماعی و فرهنگی فضاهای شهری کاسته شده است. امروزه شهرها به عنوان جذابترین فضاها برای گردشگران، دارای مراکز مهم اقتصادی، علمی، تفریحی، مذهبی، پزشکی و غیره بوده و به علت وجود امکانات معیشتی و رفاهی فعالیت‌های اقتصادی، بازرگانی، صنعتی، فرهنگی، سیاسی، بهداشتی، ارتباطی، فراغتی و داشتن جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و گردشگری به عنوان مقصد گردشگران به شمار می‌آیند (متولی و همکاران، ۱۳۹۵).

گردشگری شهری کنش متقابل گردشگران، میزبان و تولید فضای گردشگری، پیرامون سفر به مناطق شهری با انگیزه- های متفاوت و بازدید از جاذبه‌ها و استفاده از تسهیلات و خدمات مربوط به گردشگری است که آثار متفاوتی را در فضای شهری بر جای می‌نهد (پاپلی یزدی و سخایی، ۱۳۹۱). مهاجر پذیر بودن شهر یزد، و توسعه بی رویه شهر، مشکلات اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و امنیتی زیادی را برای شهروندان به دنبال داشته که این موارد بر میزان نشاط شهروندان اثر گذاشته و پیامدهای آن بر نظم اجتماعی و سلامت روحی- روانی شهروندان، جبران ناپذیر می باشد. این در حالیست که شهر یزد نیز با توجه به اماکن گردشگری زیادی که دارد مقصد بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی می باشد و مدیریت شهری می تواند با استفاده درست از مکان‌های گردشگری و کاهش مشکلات

زندگی، باعث به وجود آمدن نشاط اجتماعی در بین شهروندان شود. به همین منظور تحقیق حاضر به بررسی برنامه-ریزی گردشگری شهری و گذران اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط اجتماعی پرداخته است.

مبانی نظری تحقیق

نواحی شهری به علت آنکه جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیار زیادی دارند غالباً مقاصد گردشگری مهمی محسوب می‌گردند. شهرها معمولاً با جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود، تئاترها، استادیوم‌های ورزشی، پارک‌ها، شهربازی، مراکز خرید، مناطقی با معماری تاریخی و مکان‌هایی به حوادث مهم با افراد مشهور دارا بوده که این خود گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (Mukomo, ۱۹۹۶).

اوقات فراغت زمانی است که یک فرد از تمام تعهدات و تکالیف خانوادگی، اجتماعی و شغلی آزاد است و بدیهی است که می‌تواند به میل خویش آن را بگذراند. تعاریف، بر عنصر آزادی و اختیار فرد در انتخاب نوع فعالیت در زمان فراغت و نیز لذت‌بخشی و ارضاکنده بودن فعالیت تأکید شده است. در واقع، اوقات فراغت زمانی است که شخص در اختیار خویش است و استراحت و رفع خستگی، جبران صدمات جسمی و می‌تواند کار دلخواه خود را انجام دهد. روانی ناشی از هیجانات مداوم کار، تفرج و رهایی انسان از کسالت ناشی از یکنواختی، کنار گذاشتن موقتی وظایف روزمره و نیز فراهم کردن رشد شخصیت و پرورش استعدادهای بدنی و ذهنی از مهم‌ترین کارکردهای اوقات فراغت به‌شمار می‌روند. جدای از حوزه‌بندی جغرافیایی که شامل سه حوزه گذران اوقات فراغت در منزل، محله و شهر محل سکونت»، «گذران اوقات فراغت در پیرامون شهر یا محل سکونت برای فعالیت‌های فراغتی است، براساس ساخت اقتصادی که به تدریج تغییر می‌کند و بازارهای مصرفی تشکیل می‌شود، حوزه‌های فراغتی برای قشرهای مختلف تغییر می‌کند همچنین، اوقات فراغت به طور ناموزون بین جمعیت توزیع شده است؛ به طوری که طبقات متخصص و حرفه‌ای بیشتر اوقات فراغت را در بیرون خانه می‌گذرانند و کارگران ساده ممکن است اوقات فراغت خود را بیشتر در خانه سپری کنند (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۴).

معمولاً برای بررسی اوقات فراغت، به دو جنبه مهم این پدیده اجتماعی توجه می‌شود. جنبه اول ناظر به عامل‌های شکل دهنده فعالیت‌های اوقات فراغت است و جنبه دوم به عامل‌های محدودکننده این قبیل فعالیت‌ها توجه می‌کند. از جمله تئوری‌های مورد توجه پژوهشگران اوقات فراغت در سال‌های اخیر، تئوری محدودیت‌ها است که عمدتاً بر عوامل محدود کننده فعالیت‌های اوقات فراغت متمرکز می‌شود. محدودیت‌های فراغت در اصل به منزله سازگاری برای شناخت بهتر موانع شرکت در فعالیت‌های اوقات فراغت مفهوم‌سازی شده است. به نظر جکسون، محدودیت‌ها به خودی خود به عنوان زیر مجموعه‌ای از دلایل برای انجام نشدن رفتاری خاص در نظر گرفته می‌شوند. نظریه‌ی محدودیت برای تبیین تغییر در روند اولویت‌های فعالیت‌های اوقات فراغت در جریان زمان و نیز شناخت تغییرات مربوط به انتخاب فعالیت‌های اوقات فراغت و تجربه‌های مربوط به بخش‌های مختلف جمعیت به کار رفته است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۸). بسیاری از پژوهش‌هایی که از تئوری محدودیت‌ها برای مطالعه اوقات فراغت بهره برده‌اند، به شکل پیمایش انجام شده‌اند و هدف از اجرای آن‌ها ارزیابی وجود عوامل محدود کننده و تاثیر آنها بر رفتار عملی اوقات فراغت بوده است.

پیشینه تحقیق

سجادیان و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر نشاط شهری در اهواز به این نتیجه رسیدند که محیط طبیعی و زیست بوم با کسب امتیاز ۰,۵۴۴۳ در رتبه و اولویت اول قرار گرفته است. عوامل محیط اقتصادی با امتیاز ۰,۵۳۴۷ و محیط فراغتی با امتیاز ۰,۵۳۴۶ به ترتیب در رتبه های دوم و سوم قرار دارند. رضایی خرم آبادی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی رابطه‌ی امنیت و اوقات فراغت در فضاهای سبز شهری (نمونه‌ی موردی: پارکهای ناحیه‌ی شهر یزد) به این نتیجه رسیدند که میزان احساس امنیت در پارکهای ناحیه‌ی شهر یزد در سطح نسبتاً مطلوبی (متوسط) قرار دارد. از میان ابعاد امنیت، احساس امنیت انتظامی با آماره‌ی آزمون ۳,۱۱ در بالاترین سطح مطلوبیت قرار داشته است.

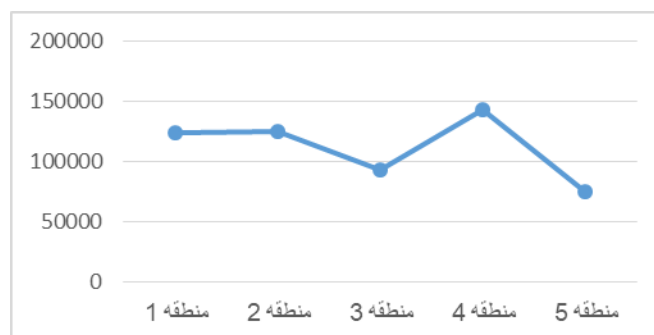
بخارایی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای به بررسی تحلیل فضایی نشاط اجتماعی در سطح مناطق شهری مشهد پرداختند. براساس یافته‌های پژوهش، معیار نشاط اجتماعی شهروندان در حد متوسط به دست آمده است و سطح بندی نشاط اجتماعی در هر منطقه نشان می‌دهد که وضعیت نشاط دهندگی تیپ سرد و وضعیت نشاط گیرندگی (رسیدن به آرامش و آسودگی خاطر) و تأثیر بر دیگری (نفوذ اجتماعی) و نشاط دهندگی تیپ گرم در بین مناطق مختلف شهر مشهد متفاوت است. مک و جیم (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان بررسی عوامل ترس در پارکهای شهری در هنگ کنگ، هشت پارک شهر هنگ کنگ را با در نظر گرفتن سه گروه عوامل ترس از جرم، از جمله ویژگیهای طبیعی پارک، مسائل طراحی و مدیریت پارک و نگرانیهای مربوط به بازدیدکنندگان، مطالعه کردند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که عوامل ترس از جرم عمدتاً از مسائل طراحی و مدیریت پارک تأثیر گرفته است. حضور معتادان به مواد مخدر، افراد مست، عناصر نامطلوب مظنون یا دزد و افراد مشکوک به مشکلات سلامت روان از عوامل کلیدی نگرانی و ترس در پارکهای مورد مطالعه بوده اند.

اسمیت و رید (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان هستی شناسی، سلامتی و جغرافیای نشاط را انجام دادند. پژوهش آنها به طور انتقادی از «علم شادی و نشاط» برای تمرکز بر روی موضوع منحصربه فرد و طرح ایجاد یک جایگزین برای برنامه ریزی در تحقیقات جغرافیایی درباره سلامت استفاده کرده است. استدلال پژوهشگران این بوده است که این پژوهش، جنبه‌های متفاوتی را جمع آوری کرده است که قبلاً از نظر جغرافیایی، بهیستی و مطالعات مؤثر بر انسان مطرح شده اند و فضای بیشتری را برای زمینه علمی گسترده تر در این زمینه فراهم کرده اند. وینهوون و برول (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان جغرافیای نشاط، پیکره بندی ارزیابی عاطفی و شناختی زندگی در سراسر ملل به این نتیجه رسیدند که سطح نشاط در کشورهای مختلف، بسیار متفاوت می باشد.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۵۴ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۴ درجه و ۲۳ دقیقه طول شرقی قرار دارد. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر و در سال ۱۴۰۰ به ۵۷۶۲۵۲ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می باشد. تعداد خانوارهای شهر یزد از ۱۵۴۳۶ خانوار در سال ۱۳۳۵ به ۱۷۲۲۹۴ خانوار در سال ۱۴۰۰ افزایش یافته است. بعد خانوار نیز در شهر یزد

کاهش یافته به طوری که بعد خانوار از ۴/۱۱ در سال ۱۳۳۵ به ۳/۶۳ نفر در سال ۱۴۰۰ رسیده است. مهم ترین عامل موثر در این امر، اجرای سیاست های کنترل موالید می باشد که طی دهه های اخیر تاثیر مهمی در کاهش موالید و تعداد فرزندان داشته است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و محاسبات نگارنده). شهر یزد تا سال ۱۳۹۶ دارای سه منطقه شهرداری بود که از سال ۱۳۹۶ با هدف توجه بیشتر به مناطق و واگذاری برخی از اختیارات به ۵ منطقه افزایش یافت.

نمودار ۱: تعداد جمعیت مناطق ۵ گانه شهر یزد

روش تحقیق

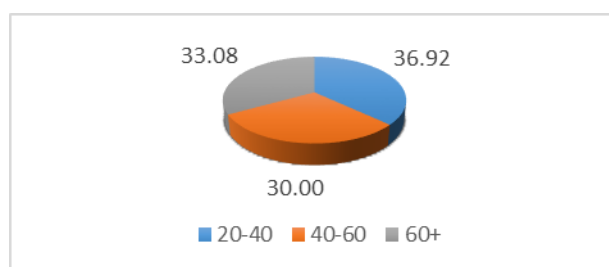
پژوهش حاضر از لحاظ هدف، یک تحقیق کاربردی و از لحاظ شیوه جمع آوری داده ها، تحقیقی توصیفی (غیر آزمایشی) است. در این رابطه جامعه آماری تحقیق شهروندان شهر یزد در سال ۱۴۰۰ به تعداد ۵۷۶۲۵۲ نفر و کارشناسان و متخصصین شهری به منظور بررسی الگوهای گذران اوقات فراغت و رتبه بندی شاخصهای نشاط اجتماعی در شهر یزد می باشند. با استفاده از روش نمونه گیری کوکران تعداد ۳۸۴ پرسشنامه بین شهروندان و ۳۰ پرسشنامه بین کارشناسان پخش و تکمیل شد. برای گردآوری داده‌ها از دو شیوه مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده و در تدوین مبانی نظری و شاخصهای نشاط اجتماعی بطور خاص از مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این پژوهش به منظور جمع آوری داده های مورد نیاز از پرسشنامه استفاده شده است. در تحقیق حاضر از آمار توصیفی و استنباطی جهت دستیابی به اهداف تحقیق استفاده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از پرسشنامه، با استفاده از نرم افزار آماری spss و روش T و به منظور رتبه بندی شاخصهای موثر در افزایش نشاط اجتماعی در بین شهروندان شهر یزد از روش دلفی بهره گرفته شده است.

یافته‌های تحقیق

نمودار ۲: توزیع پاسخگویان بر حسب جنس

نمودار ۲: توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات

نمودار ۴: توزیع پاسخگویان بر حسب سن

تحلیل اطلاعات

به منظور بررسی و تحلیل اطلاعات حاصل از تکمیل پرسشنامه توسط شهروندان از آزمون T بهره گرفته شد.

جدول ۱: سنجش تاثیر شاخصهای مختلف در نشاط اجتماعی از دید شهروندان شهر یزد با استفاده از آزمون T

ردیف	شاخص‌ها	میانگین	اختلاف میانگین	انحراف استاندارد	مقدار t	sig
۱	من بی نهایت شاد هستم	۲٫۷	-۰٫۳	۰٫۶۴۳	۰٫۲۱۱	۱٫۰۰۰
۲	احساس اطمینان دارم که آینده سرشار از امید و تحقق است	۲٫۹	-۰٫۱	۰٫۷۶۱	-۱٫۴۳۹	۰٫۱۶۱
۳	من در مجموع از همه چیز راضی هستم	۲٫۸	-۰٫۲	۱٫۰۳۷	-۱٫۱۶۸	۰٫۰۰۴
۴	احساس میکنم که تمام ابعاد زندگی تحت کنترل من قرار دارد	۲٫۷	-۰٫۳	۰٫۹۹۶	-۴٫۳۹۷	۰٫۰۰۰
۵	احساس میکنم زندگی سرشار از پاداش است	۳٫۵	۰٫۵	۰٫۸۱۳	۲٫۶۹۳	۰٫۰۱۲
۶	از آنچه که هستم شادمانم	۳٫۱	۰٫۱	۱٫۲۲	۲٫۶۹۳	۰٫۰۱۲
۷	من همیشه یک اثر خوبی روی رویدادها دارم	۳	۰	۱٫۳۴۹	۰٫۸۱۲	۰٫۴۲۳
۸	من به زندگی عشق می‌ورزم	۴٫۲	۱٫۲	۰٫۷۶۱	۸٫۶۳۵	۰٫۰۰۰
۹	من شدیداً به سایرین علاقمند هستم	۳٫۱	۰٫۱	۱٫۱۱۴	۰٫۰۰۰	۱٫۰۰۰
۱۰	هر نوع تصمیمی را میتوانم به راحتی بگیرم	۳٫۸	۰٫۸	۰٫۴۰۶۸	۱۰٫۷۷۰	۰٫۰۰۰
۱۱	احساس میکنم هر کاری را قادر به انجام آن هستم	۳	۰٫۰	۱٫۲۸۶	۰٫۰۰۰	۱٫۰۰۰
۱۲	این روزها وقتی از خواب بیدار میشوم بیش از گذشته	۲٫۸	-۰٫۲	۰٫۷۶۱	-۵٫۷۵۷	۰٫۰۰۰

					احساس انرژی دارم	
۰.۱۲	۲,۶۹۳	۱,۲۲	۰,۶	۳,۶	احساس میکنم انرژی بی حد و مرزی دارم	۱۳
۰.۰۰	۵,۷۵۷	.۷۶۱	۰,۰۰	۳	کل دنیا به نظر من زیباست	۱۴
.۲۸۱	۱,۰۹۹	.۹۹۶	۰,۴	۳,۴	من هرگز تا این حد از نظر فکری و روحی هوشیار نبودم	۱۵
۰.۰۰	۶,۰۲۱	.۹۰۹	۰,۲	۳,۲	احساس میکنم در اوج دنیا قرار دارم	۱۶
۰,۰۰۱	۵,۲۰۱	۰.۸۰۷	۰,۱	۳,۱	من همه را دوست دارم و به همه عشق می‌ورزم	۱۷
۰,۰۰	-۱,۰۴۵	۰,۲۰۴	-۰,۹	۲,۱	تمام رویدادهای گذشته به نظر من فوق العاده شاد بودند	۱۸
۰,۰۰	-۲۰,۰۴	۱,۰۵۴	-۰,۷	۲,۳	من همواره در احساس نشاط به سر میبرم	۱۹
۰,۰۰۲	-۳۰,۱۲۴	۱,۰۲۱	-۰,۶	۲,۴	هر چیزی را میخواستم انجام دادم	۲۰
۰,۰۰	-۱,۲۴۵	۲,۱۳۴	-۰,۳	۲,۷	وقت من طوری تنظیم شده است که به طوری که میتوانم هر چیزی را که میخواهم انجام بدهم	۲۱
۰,۰۰۱	۲,۲۱۴	۴,۲۱۷	۰,۴	۳,۴	من همیشه ارتباط خوبی با سایرین دارم	۲۲
۰,۰۰	۳,۰۲۰	۱,۰۲۴	۰,۱	۳,۱	همیشه یک اثر نشاط آفرین روی سایرین میگذارم	۲۳
۰,۰۰۳	۴,۲۱۵	۲,۰۴۷	۰,۴	۳,۴	زندگی من در مجموع معنی دار و هدف دار است	۲۴
۰,۰۰	۱,۰۲۴	۳,۱۵۴	۰,۳	۳,۳	من همیشه متعهد و درگیر هستم	۲۵
۰,۰۰۱	۲,۴۸۷	۱,۲۵۷	۰,۰۱	۳,۱	من فکر میکنم دنیا یک مکان فوق العاده است	۲۶
۰,۰۰	-۳,۲۱۴	۱,۰۲۴	-۰,۳	۲,۷	من همیشه میخندم	۲۷
۰,۰۰	-۴,۱۲۵	۲,۰۱۴	-۰,۲	۲,۸	من فکر میکنم به طور فوق العاده ای جذاب به نظر میرسم	۲۸
۰,۰۰	۵,۵۷۴	۳,۴۷۸	۰,۰۰	۳	هر چیزی من را شگفت زده میکند	۲۹

منبع: نگارنده (۱۴۰۱)

آزمون T در مورد ۲۹ شاخص مطرح در جدول ۱ انجام گرفت. با توجه به تحلیل آزمون T، و بررسی میانگین‌های به دست آمده از تحلیل آزمون، عدد ۳ به‌عنوان میانگین دلخواه مورد آزمون و بررسی انتخاب شد. هر چه میانگین شاخص‌ها بالاتر از ۳ باشد نشان دهنده تأثیر بالاتر در نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد می‌باشد. در تحلیل آزمون T سطح خطای ۰,۰۵ در نظر گرفته می‌شود. که هر چه مقدار sig کمتر یا نزدیک به ۰,۰۵ باشد نشان دهنده تأیید این شاخص می‌باشد. بنابراین نتایج آزمون نشان می‌دهد که مقدار سطح معنی‌داری sig این شاخص با مقدار صفر، کمتر از ۰,۰۵ بوده و نشان دهنده تأیید این شاخص می‌باشد. شاخص‌های من به زندگی عشق می‌ورزم با میانگین ۴/۲ و شاخص هر نوع تصمیمی را میتوانم به راحتی بگیرم با میانگین ۳,۸، و شاخص‌های احساس میکنم انرژی بی حد و مرزی دارم با میانگین ۳,۶ و احساس میکنم زندگی سرشار از پاداش است با میانگین ۳,۵، و من هرگز تا این حد از نظر فکری و روحی هوشیار نبودم با میانگین ۳,۴ که بالاتر از میانگین فرضی می‌باشد بیشترین تأثیر را در احساس نشاط و سرزندگی در بین شهروندان یزدی را دارد.

در مرحله بعد شاخص‌های احساس اطمینان دارم که آینده سرشار از امید و تحقق است با میانگین ۲/۹، شاخص‌های من در مجموع از همه چیز راضی هستم، این روزها وقتی از خواب بیدار میشوم بیش از گذشته احساس انرژی دارم، و من فکر میکنم به طور فوق العاده ای جذاب به نظر میرسم با میانگین ۲,۸، شاخص‌های احساس میکنم که تمام ابعاد زندگی تحت کنترل من قرار دارد، شاخص من بی نهایت شاد هستم، وقت من طوری تنظیم شده است که به طوری که میتوانم هر چیزی را که میخواهم انجام بدهم، احساس میکنم که تمام ابعاد زندگی تحت کنترل من قرار دارد و من همیشه میخندم با میانگین ۲,۷، هر چیزی را میخواستم انجام دادم با میانگین ۲,۴، من همواره در احساس نشاط به سر میبرم با میانگین ۲,۳ و تمام رویدادهای گذشته به نظر من فوق العاده شاد بودند با میانگین ۲,۱ از جمله شاخص‌هایی هستند که با میانگین کمتر از ۳ نشان از احساس ناراحتی و عدم نشاط و سرزندگی در بین پاسخگویان و شهروندان یزدی دارد.

همچنین طبق بررسی‌های صورت گرفته و با توجه به وضعیت کنونی جامعه و شیوع ویروس کرونا که باعث شد تا این بیماری در سطح جامعه شیوع پیدا کرده و همچنین کاهش شدید دورهمی‌ها و اوقات فراغت را در بین شهروندان به وجود آورد، باعث شد تا شاخص‌های زیر در بین افراد جامعه بسیار کمتر شده و افزایش دلسردی و ناراحتی را در سطح جامعه و شهر یزد به وجود آورد. شاخص‌های احساس اطمینان دارم که آینده سرشار از امید و تحقق است با میانگین ۲,۹، من در مجموع از همه چیز راضی هستم، این روزها وقتی از خواب بیدار میشوم بیش از گذشته احساس انرژی دارم و من فکر میکنم به طور فوق العاده ای جذاب به نظر میرسم با میانگین ۲,۸، من همیشه میخندم، وقت من طوری تنظیم شده است که به طوری که میتوانم هر چیزی را که میخواهم انجام بدهم و احساس میکنم که تمام ابعاد زندگی تحت کنترل من قرار دارد با میانگین ۲,۷، هر چیزی را میخواستم انجام دادم با میانگین ۲,۴، من همواره در احساس نشاط به سر میبرم با میانگین ۲,۳، و تمام رویدادهای گذشته به نظر من فوق العاده شاد

بودند با میانگین ۲٫۱ از جمله شاخص‌هایی بودند که میانگین پایینی را در بحث نشاط اجتماعی به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۲: سنجش تاثیر شاخص‌های مختلف در گذران اوقات فراغت از دید شهروندان شهر یزد با استفاده از آزمون T

ردیف	شاخص‌ها	میانگین	اختلاف میانگین	انحراف استاندارد	مقدار t	sig
۱	به طور متوسط در طول روز چقدر اوقات فراغت دارید؟	۳	۰٫۰۰	۰٫۶۴۳	۰٫۲۱۱	۱٫۰۰۰
۲	تا چه حد از نحوه گذران اوقات فراغت خود راضی هستید؟	۲٫۲	-۰٫۸	۰٫۴۲۱	-۲٫۳۲۵	۰٫۰۰
۳	از تمام فرصت‌هایی که برای گذران اوقات فراغت دارید چند درصد استفاده میکنید؟	۲٫۸	-۰٫۲	۲٫۰۱۴	-۳٫۲۰۱	۰٫۰۰۱
۴	تا چه حد قادر به پرداخت هزینه‌های اوقات فراغت خود و خانواده هستید؟	۲٫۴	-۰٫۶	۰٫۸۴۷	-۳٫۸۷۴	۰٫۰۰۰
۵	تا چه حد مکانهای گردشگری شهر یزد مناسب برای گذراندن اوقات فراغت هست؟	۳٫۲	۰٫۲	۰٫۶۵۴	۲٫۵۸۷	۰٫۰۰۱
۶	تا چه حد تجهیزات گردشگری شهر یزد کافی و مناسب می باشد؟	۳٫۱	۰٫۱	۱٫۲۵	۲٫۷۴۱	۰٫۰۰۲
۷	تا چه حد مسئولین مرتبط در امور شهری زمینه گذراندن اوقات فراغت را برای شهروندان فراهم کرده‌اند؟	۲٫۹	-۰٫۱	۱٫۶۲۵	-۰٫۹۵۸	۰٫۰۰

منبع: نگارنده (۱۴۰۱)

آزمون T در مورد ۷ شاخص مطرح در جدول ۲ انجام گرفت. با توجه به تحلیل انجام شده مشخص شد تنها دو شاخص تا چه حد مکانهای گردشگری شهر یزد مناسب برای گذراندن اوقات فراغت هست با میانگین ۳٫۲ و شاخص تا چه حد تجهیزات گردشگری شهر یزد کافی و مناسب می باشد با میانگین ۳٫۱ بالاتر از میانگین فرضی می باشد و بیشترین تاثیر را در نحوه گذران اوقات فراغت در بین شهروندان یزدی را دارد. در حالی که شاخصهای تا چه حد از نحوه گذران اوقات فراغت خود راضی هستید با میانگین ۲٫۲، از تمام فرصت‌هایی که برای گذران اوقات فراغت دارید چند درصد استفاده میکنید با میانگین ۲٫۸، تا چه حد قادر به پرداخت هزینه‌های اوقات فراغت خود و خانواده هستید با میانگین ۲٫۴، و تا چه حد مسئولین مرتبط در امور شهری زمینه گذراندن اوقات فراغت را برای شهروندان فراهم کرده‌اند با میانگین ۲٫۹ از جمله شاخصهایی هستند که با میانگین کمتر از ۳ نشان از عدم گذران اوقات فراغت در بین پاسخگویان و شهروندان یزد دارد.

با توجه به بررسی های صورت گرفته از شاخص های نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت در مناطق ۵ گانه شهر یزد مشخص شد تنها منطقه ۳ شهر یزد با میانگین ۳,۱ نسبت به دیگر مناطق از نشاط اجتماعی بالاتری برخوردار بوده و بیشتر به گذراندن اوقات فراغت و گردشگری شهری و حضور در مکانهای گردشگری شهر یزد می پردازند.

Test value:۳					
شاخص	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	میانگین واقعی	تفاوت میانگین
منطقه یک	-۲,۲۲	۸۰	۰,۰۰	۲,۶۳	-۰,۳۷
منطقه دو	۵,۲۵۴	۷۲	۰,۰۰	۲,۹۵	-۰,۵
منطقه سه	۲,۴۱۲	۷۹	۰,۰۰	۳,۱	۰,۱
منطقه چهار	-۹,۲۴۷	۹۳	۰,۰۰	۲,۶۵	-۰,۳۵
منطقه تاریخی	-۱,۲۵۷	۴۳	۰,۰۰	۲,۹۳	-۰,۰۷
شهر یزد	-۳,۵۴۱	۳۴۵	۰,۰۰	۲,۸۵	-۰,۱۵

منطقه دو و تاریخی شهر یزد به ترتیب با میانگین ۲,۹۵ و ۲,۹۳ با وجودیکه مکانهای تاریخی و گردشگری زیادی در این منطقه وجود دارد ولیکن نسبت به منطقه ۳ در رتبه پایتتری از نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت قرار گرفته اند. منطقه چهار شهر یزد با میانگین ۲,۶۵ و در آخر نیز منطقه یک شهر یزد با میانگین ۲,۶۳ در رتبه های بعدی و نهایی نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت و گردشگری شهری قرار گرفته اند. و در مجموع شهر یزد با میانگین ۲,۸۵ و با توجه به شرایط کنونی جامعه و افزایش شیوع ویروس کرونا و تبعات ناشی از این پیامد که تأثیر زیادی در نشاط اجتماعی، چگونگی گذراندن اوقات فراغت و گردشگری شهری بر جای گذاشت از رتبه پایین و میانگین کم در بحث نشاط اجتماعی و اوقات فراغت برخوردار هست.

تحلیل پرسشنامه کارشناسان

همان طور که قبلا گفته شد جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل صاحبانظران و کارشناسان شهرداری می باشد. تعداد مناسب اعضای پانل و حجم نمونه در مطالعه دلفی نکته مهمی است که در تشکیل پانل باید به آن توجه کرد. تعداد ۲۰ نفر از کارشناسان مربوطه به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند و پرسشنامه در اختیار آنان قرار گرفت.

جدول ۳: تحلیل یافته های کارشناسان به منظور تعیین رتبه بندی مهمترین شاخصهای اقتصادی، فرهنگی و کالبدی در افزایش

نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد از روش دلفی

رتبه	میانگین	عوامل	بعد
۵	۳,۲	داشتن شغل و فعالیت مناسب برای انجام دادن در زندگی	
۷	۲,۶	خشنودی از وضعیت و کیفیت شغل	

رتبه	میانگین	عوامل	بعد
۶	۳,۱	وجود تناسب بین مهارت و تخصص فرد با شغلش	شاخص های اقتصادی
۳	۳,۷	احساس امنیت و امید به آینده شغلی	
۱	۴,۲	وجود تناسب بین وضعیت درآمد و هزینه‌های زندگی (هزینه‌های مسکن، خوراک و ...)	
۲	۳,۹	داشتن پس‌انداز برای تأمین نیازهای زندگی در آینده	
۴	۳,۳	انعطاف‌پذیری اقتصاد کشور و شهر محل زندگی در برابر بحران‌ها و حوادث اقتصادی	

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

رتبه	میانگین	عوامل	بعد
۳	۳,۸	دلبستگی و احساس تعلق به محل زندگی و سکونت	شاخص های فرهنگی -
۲	۴,۱	داشتن حس هویت و خاطرات خوش، از زندگی در محل سکونت	
۱	۴,۳	داشتن حس اعتماد، امنیت و روابط خوب میان همسایه‌ها در محل زندگی و سکونت	اجتماعی
۶	۳,۴	مطلوب‌بودن و شادمانی محیط خانوادگی	
۵	۳,۵	احساس آزادی و امنیت در فضاهای شهری در طی روز و شب	
۷	۳,۰۶	سطح زیاد برابری اجتماعی در شهر و محل سکونت	
۴	۳,۷	دسترسی مناسب همه شهروندان به فضاها، خدمات و امکانات در شهر	

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

رتبه	میانگین	عوامل	بعد
۵	۳,۷	وضعیت خیابان‌ها و پیاده‌روها (از نظر عرض، کف‌سازی، شیب، مطلوبیت برای گروه‌های ناتوان)	شاخص های کالبدی
۷	۳,۴	وجود فضاهایی برای نشستن و تماشا در فضاهای شهری (مانند مسیر پیاده‌روها)	
۱	۴,۵	وجود امکانات و کاربری‌های ورزشی (باشگاه ورزشی، استخر و...) در شهر و محل سکونت	
۴	۳,۹	توجه به ارزش‌ها، نمادها و اصول بومی در طراحی شهری برای ایجاد معنا و تقویت حس هویت شهروندان	
۶	۳,۵	روشنایی مناسب و نورپردازی خیابان‌ها و فضاهای شهری	
۲	۴,۲	وجود و دسترسی مناسب به فضاهای سبز (مانند پارک‌ها و ...)	
۳	۴,۱	دسترسی مناسب به خدمات و کاربری‌های بهداشتی و آموزشی در محل زندگی	

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

جدول ۴: رتبه بندی تحلیل یافته های کارشناسان به منظور تعیین مهمترین شاخصهای اقتصادی، فرهنگی و کالبدی در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد از روش دلفی

رتبه	میانگین	عوامل	بعد
۱	۴,۲	وجود تناسب بین وضعیت درآمد و هزینه‌های زندگی (هزینه‌های مسکن، خوراک و ...)	

۲	۳,۹	داشتن پس انداز برای تأمین نیازهای زندگی در آینده	شاخص های اقتصادی
۳	۳,۷	احساس امنیت و امید به آینده شغلی	
۴	۳,۳	انعطاف پذیری اقتصاد کشور و شهر محل زندگی در برابر بحران ها و حوادث اقتصادی	
۵	۳,۲	داشتن شغل و فعالیت مناسب برای انجام دادن در زندگی	
۶	۳,۱	وجود تناسب بین مهارت و تخصص فرد با شغلش	
۷	۲,۶	خشنودی از وضعیت و کیفیت شغل	
۱	۴,۳	داشتن حس اعتماد، امنیت و روابط خوب میان همسایه ها در محل زندگی و سکونت	
۲	۴,۱	داشتن حس هویت و خاطرات خوش، از زندگی در محل سکونت	
۳	۳,۸	دلبستگی و احساس تعلق به محل زندگی و سکونت	
۴	۳,۷	دسترسی مناسب همه شهروندان به فضاها، خدمات و امکانات در شهر	
۵	۳,۵	احساس آزادی و امنیت در فضاهای شهری در طی روز و شب	
۶	۳,۴	مطلوب بودن و شادمانی محیط خانوادگی	
۷	۳,۰۶	سطح زیاد برابری اجتماعی در شهر و محل سکونت	
۱	۴,۵	وجود امکانات و کاربری های ورزشی (باشگاه ورزشی، استخر و...) در شهر و محل سکونت	شاخص های کالبدی
۲	۴,۲	وجود و دسترسی مناسب به فضاهای سبز (مانند پارک ها و ...)	
۳	۴,۱	دسترسی مناسب به خدمات و کاربری های بهداشتی و آموزشی در محل زندگی	
۴	۳,۹	توجه به ارزش ها، نمادها و اصول بومی در طراحی شهری برای ایجاد معنا و تقویت حس هویت شهروندان	
۵	۳,۷	وضعیت خیابان ها و پیاده روها (از نظر عرض، کف سازی، شیب، مطلوبیت برای گروه های ناتوان)	
۶	۳,۵	روشنایی مناسب و نورپردازی خیابان ها و فضاهای شهری	
۷	۳,۴	وجود فضاهایی برای نشستن و تماشا در فضاهای شهری (مانند مسیر پیاده روها)	

مأخذ: یافته های پژوهش (۱۴۰۱)

همانطور که از جدول ۴ مشخص است و طبق نظر کارشناسان مربوطه نسبت به تعیین و رتبه بندی مهمترین شاخصهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و کالبدی در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد، میزان اهمیت هر کدام از عوامل به شرح زیر می باشد:

در بخش شاخص های اقتصادی:

شاخص وجود تناسب بین وضعیت درآمد و هزینه های زندگی (هزینه های مسکن، خوراک و ...) با میانگین ۲,۴ در رتبه یک، داشتن پس انداز برای تأمین نیازهای زندگی در آینده با میانگین ۳,۹ در رتبه ۲ و شاخص احساس امنیت و امید به آینده شغلی با میانگین ۳,۷ در رتبه ۳ و از جمله مهمترین شاخص های اقتصادی موثر در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد می باشد.

در بخش شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی :

شاخص داشتن حس اعتماد، امنیت و روابط خوب میان همسایه‌ها در محل زندگی و سکونت با میانگین ۴,۳ در رتبه اول، داشتن حس هویت و خاطرات خوش، از زندگی در محل سکونت با میانگین ۴,۱ در رتبه دوم و شاخص دل‌بستگی و احساس تعلق به محل زندگی و سکونت با میانگین ۳,۸ در رتبه سوم و از جمله مهمترین شاخصهای فرهنگی - اجتماعی موثر در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد می‌باشد.

در بخش شاخص‌های کالبدی :

شاخص وجود امکانات و کاربری‌های ورزشی (باشگاه ورزشی، استخر و...) در شهر و محل سکونت با میانگین ۴,۵ در رتبه اول وجود و دسترسی مناسب به فضاهای سبز (مانند پارک‌ها و ...) با میانگین ۴,۲ در رتبه دوم و دسترسی مناسب به خدمات و کاربری‌های بهداشتی و آموزشی در محل زندگی با میانگین ۴,۱ در رتبه سوم و از جمله مهمترین شاخصهای کالبدی موثر در افزایش نشاط اجتماعی شهروندان شهر یزد می‌باشد.

تحلیل و ارائه راهبرد (مدل سوات)

همان‌طور که قبلاً بیان شد به دلیل شناخت نقاط قوت، ضعف و فرصت و تهدید عوامل حاکم بر برنامه ریزی گردشگری شهری و گذران اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط اجتماعی، نظرات ۳۰ کارشناس مرتبط در حوزه‌های مربوطه گرفته شد و در جدول سوات به کار برده شد.

جدول ۵: ارزیابی عوامل درونی (قوت‌ها و ضعف‌ها)

عوامل	ضریب اهمیت	رتبه (۳ و ۴)	نمره
S۱: برگزاری مراسم‌های شاد ملی و مذهبی	۰,۰۷	۴	۰,۲۸
S۲: بهره‌گیری از نیروی متخصص در زمینه گردشگری	۰,۱۴	۴	۰,۵۶
S۳: توجه ویژه به بخش گردشگری و اوقات فراغت توسط سازمانهای مرتبط	۰,۱۲	۴	۰,۴۸
S۴: وجود امکانات رفاهی، تفریحی و گردشگری در شهر یزد	۰,۰۸	۳	۰,۲۴
S۵: بهره‌گیری از پتانسیل‌های بافت قدیم شهر	۰,۰۹	۳	۰,۲۷
S۶: حمایت از NGO های فعال در زمینه فعالیت در افزایش نشاط اجتماعی	۰,۰۸	۳	۰,۲۴
عوامل	ضریب اهمیت وزن	رتبه (۱ و ۲)	نمره
W۱: عدم حمایت از افراد متخصص و باذوق در زمینه نشاط اجتماعی	۰,۰۶	۲	۰,۱۲

۰,۰۷	۱	۰,۰۷	W۲: مشکلات مربوط به ناهماهنگی های میان سازمانها
۰,۲۲	۲	۰,۱۱	W۳: عدم برگزاری جشنواره های سنتی جاذب گردشگر
۰,۰۸	۱	۰,۰۸	W۴: ضعف در نوع برنامه های تولیدی در جهت نشاط اجتماعی
۰,۲	۲	۰,۱	W۵: کاهش سرمایه گذاری بخش خصوصی و دولتی در جهت حمایت از برنامه ها
۲,۷۶	-	۱	جمع

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

با توجه به بررسی های انجام شده جمع نمرات به دست آمده از ماتریس عوامل داخلی ۲,۷۶ شد که نشان از غلبه قوت ها بر ضعف ها می باشد.

جدول ۶: ارزیابی عوامل بیرونی (فرصت ها و تهدید ها)

نمره	رتبه (۳ و ۴)	ضریب اهمیت وزن	عوامل
۰,۸	۴	۰,۲	O۱: وجود انسان‌های توانمند در حوزه نشاط اجتماعی
۰,۲۴	۳	۰,۰۸	O۲: برگزاری جشنواره های فرهنگی شاد در سطح شهر
۰,۲۱	۳	۰,۰۷	O۳: استفاده ویژه از هنر و فرهنگ ایرانی در افزایش نشاط اجتماعی
۰,۳۶	۴	۰,۰۹	O۴: جذب نیروهای جوان متخصص در بحث گردشگری
۰,۶	۴	۰,۱۵	O۵: قدرت جذب سرمایه گذاری خارجی
نمره	رتبه (۱ و ۲)	ضریب اهمیت وزن	عوامل
۰,۲	۲	۰,۱	T۱: عدم همکاری کلیه ارگانها، مؤسسات و آموزشهای عمومی
۰,۰۶	۱	۰,۰۶	T۲: مشکلات مربوط به فرهنگ سازی عمومی
۰,۱	۱	۰,۱	T۳: نبود استمرار و پیوستگی جریان‌های شادی‌بخش و نشاط‌افزا
۰,۱۶	۲	۰,۰۸	T۴: فرار سرمایه و عدم امنیت سرمایه گذاران داخلی در زمینه گردشگری
۰,۱۴	۲	۰,۰۷	T۵: کمبود امکانات و زیرساخت ها در سایت های گردشگری
۲,۸۷	-	۱	جمع

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

جمع نمرات به دست آمده از ماتریس عوامل خارجی ۲,۸۷ می باشد که نشان دهنده غلبه فرصت ها بر تهدیدات می باشد. با توجه به جمع نمرات به دست آمده از ماتریس عوامل داخلی که ۲,۷۶ و جمع نمرات ماتریس عوامل خارجی که ۲,۸۷ شد نوع استراتژی که باید برای برنامه ریزی گردشگری و اوقات فراغت در شهر یزد با تأکید بر نشاط اجتماعی مورد استفاده قرار بگیرد تهاجمی می باشد.

انتخاب راهبرد نهایی

- استراتژی های قابل استفاده با توجه به موقعیت به دست آمده که تهاجمی می باشد عبارت اند از :
- SO۱ - مشارکت دستگاههای اجرایی در عرصه آموزش نشاط اجتماعی و استفاده بهینه از پتانسیل های گردشگری شهر یزد
- SO۲ - تبلیغ و اطلاع رسانی مناسب جهت شناسایی بهتر سایت های گردشگری، فرهنگ و رسوم سنتی و مذهبی شهر یزد به شهروندان و گردشگران
- SO۳ - جذب سرمایه های بخش خصوصی و خارجی و استفاده بهینه و به هنگام از حمایت های بخش دولتی

نتیجه گیری

با توجه به بررسی های صورت گرفته از شاخصهای نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت در مناطق ۵ گانه شهر یزد مشخص شد تنها منطقه ۳ شهر یزد با میانگین ۳,۱ نسبت به دیگر مناطق از نشاط اجتماعی بالاتری برخوردار بوده و بیشتر به گذراندن اوقات فراغت و گردشگری شهری و حضور در مکانهای گردشگری شهر یزد می پردازند. منطقه دو و تاریخی شهر یزد به ترتیب با میانگین ۲,۹۵ و ۲,۹۳ با وجودیکه مکانهای تاریخی و گردشگری زیادی در این منطقه وجود دارد ولیکن نسبت به منطقه ۳ در رتبه پایتتری از نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت قرار گرفته اند. منطقه چهار شهر یزد با میانگین ۲,۶۵ و در آخر نیز منطقه یک شهر یزد با میانگین ۲,۶۳ در رتبه های بعدی و نهایی نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت و گردشگری شهری قرار گرفته اند. و در مجموع شهر یزد با میانگین ۲,۸۵ و با توجه به شرایط کنونی جامعه و افزایش شیوع ویروس کرونا و تبعات ناشی از این پیامد که تأثیر زیادی در نشاط اجتماعی، چگونگی گذراندن اوقات فراغت و گردشگری شهری بر جای گذاشت از رتبه پایین و میانگین کم در بحث نشاط اجتماعی و اوقات فراغت برخوردار هست. همچنین با توجه به تحلیل انجام شده مشخص شد در بحث نشاط اجتماعی در بین شهروندان شهر یزد شاخص من به زندگی عشق می ورزم با میانگین ۴,۲، هر نوع تصمیمی را میتوانم به راحتی بگیرم با میانگین ۳,۸ و احساس میکنم انرژی بی حد و مرزی دارم با میانگین ۳,۶ از مهمترین و موثرترین عوامل در افزایش نشاط اجتماعی می باشد. شاخصهای احساس اطمینان دارم که آینده سرشار از امید و تحقق است با میانگین ۲,۹، من در مجموع از همه چیز راضی هستم، این روزها وقتی از خواب بیدار میشوم بیش از گذشته احساس انرژی دارم و من فکر میکنم به طور فوق العاده ای جذاب به نظر میرسم با میانگین ۲,۸، من همیشه میخندم، وقت من طوری تنظیم شده است که به طوری که میتوانم هر چیزی را که میخواهم انجام بدهم و احساس میکنم که تمام ابعاد زندگی تحت کنترل من قرار دارد با میانگین ۲,۷، هر چیزی را

میخواستم انجام دادم با میانگین ۲,۴، من همواره در احساس نشاط به سر میبرم با میانگین ۲,۳ و تمام رویدادهای گذشته به نظر من فوق العاده شاد بودند با میانگین ۲,۱ از جمله شاخصهایی بودند که میانگین پایینی را در بحث نشاط اجتماعی به خود اختصاص داده‌اند. همچنین در بحث گذران اوقات فراغت تنها دو شاخص تا چه حد مکانهای گردشگری شهر یزد مناسب برای گذراندن اوقات فراغت هست با میانگین ۳,۲ و شاخص تا چه حد تجهیزات گردشگری شهر یزد کافی و مناسب می باشد با میانگین ۳/۱ بالاتر از میانگین فرضی می باشد و بیشترین تأثیر را در نحوه گذران اوقات فراغت در بین شهروندان یزدی را دارد. در حالی که شاخصهای تا چه حد از نحوه گذران اوقات فراغت خود راضی هستید با میانگین ۲/۲، از تمام فرصت هایی که برای گذران اوقات فراغت دارید چند درصد استفاده میکنید با میانگین ۲,۸، تا چه حد قادر به پرداخت هزینه های اوقات فراغت خود و خانواده هستید با میانگین ۲,۴، و تا چه حد مسئولین مرتبط در امور شهری زمینه گذراندن اوقات فراغت را برای شهروندان فراهم کرده اند با میانگین ۲,۹ از جمله شاخصهایی هستند که با میانگین کمتر از ۳ نشان از عدم گذران اوقات فراغت در بین پاسخگویان و شهروندان یزد دارد. در مجموع و با نظر به تحلیل های انجام شده مشخص شد که با توجه به وضعیت کنونی جامعه و شیوع ویروس کرونا که باعث شد تا این بیماری در سطح جامعه شیوع پیدا کرده و همچنین کاهش شدید دوره‌های ها و اوقات فراغت را در بین شهروندان به وجود آورد، باعث شد تا شاخصهای نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت و گردشگری در بین افراد جامعه بسیار کمتر شده و افزایش دلسردی و ناراحتی را در سطح جامعه و شهر یزد به وجود آورد.

ارائه پیشنهادات

پیشنهادات زیر با توجه به تحلیل سوات و انتخاب راهبردهای نهایی در خصوص افزایش نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت در بین شهروندان شهر یزد ارائه میشود:

جدول ۶: ارائه پیشنهادات در خصوص افزایش نشاط اجتماعی و گذران اوقات فراغت در بین شهروندان شهر یزد

پیشنهاد	شاخص	راهبرد
با توجه به اینکه شهر یزد از جغرافیای کویری زیبایی برخوردار است میتوان با استفاده بهتر و مناسب تر از کویر زیبا به ایجاد فضاهای عمومی و گذران اوقات فراغت پرداخت؛ بنابراین، طراحی های مناسب و پیش بینی شده و بهره برداری آگاهانه از بستر زیبای کویر در عین حفظ طبیعت آن، به تأمین نیازهای روانی شهروندان، تعامل های اجتماعی و هویت بخشی به آنها کمک می کند.	محیط فراغتی و کالبدی و اجتماعی	SO۱ - مشارکت دستگاههای اجرایی در عرصه آموزش نشاط اجتماعی و استفاده بهینه از پتانسیل های گردشگری شهر یزد
ایجاد فضاهای جاذب در شهر یزد		SO۲ - تبلیغ و اطلاع رسانی مناسب جهت شناسایی بهتر
استفاده از پتانسیل های مناطق تاریخی و استفاده بهینه از فضاهای رها و فراموش شده امتداد این مناطق و تبدیل آنها به فضاهایی جاذب برای حضور افراد، علاوه بر اینکه باعث افزایش سطح عرصه های عمومی مناسب برای شهر می شوند، با منظری که برای بینندگان به وجود می آورند، کیفیت محیط		

شهری را ارتقا می‌دهند.	محیط فراغتی و کالبدی و اجتماعی	سایت های گردشگری، فرهنگ و رسوم سنتی و مذهبی شهر یزد به شهروندان و گردشگران
ایجاد محیطی با نشاط و فضاهای تفریحی برای گذراندن اوقات فراغت شهروندان در بافت تاریخی در کلیه فصول سال به‌ویژه فصل گرما کمک می‌کند و در توسعه روابط اجتماعی شهروندان نیز نقش دارد.	محیط فراغتی و کالبدی و اجتماعی	SO۳ - جذب سرمایه های بخش خصوصی و خارجی و استفاده بهینه و به هنگام از حمایت های بخش دولتی
بهبود زیرساخت‌های تفریحی و سرگرمی‌های سالم اجتماعی از جمله افزایش سرانه فضای سبز در شهر، تعریف و ایجاد مجموعه‌های فرهنگی و ورزشی در بوستان‌ها، ایجاد سینماهای روباز در محل بوستان‌های شهر، ایجاد سایت‌های کوچک ورزشی مانند فوتسال، تنیس روی میز، بدمیتون و غیره پیشنهاد می‌شوند.	محیط فراغتی و کالبدی و اجتماعی	
افزایش نشاط اجتماعی با برگزاری مراسم های شاد از طریق فضای مجازی	اقتصادی	
توجه به عامل امنیت اقتصادی و اهمیت آن در نشاط شهروندان یزد		
امنیت شغلی		
سلامت اداری	اقتصادی	
شایسته‌سالاری شهروندان		

مأخذ: یافته‌های پژوهش (۱۴۰۱)

منابع

- بنخارایی، الف و همکاران (۱۳۹۷)، تحلیل فضایی نشاط اجتماعی در سطح مناطق شهری مشهد، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۵.
- پاپلی یزدی، محمدحسین، سقایی، مهدی (۱۳۹۱)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- پوراحمد، احمد (۱۳۹۴)، قلمرو فلسفه جغرافیا، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.
- رضایی خرم‌آبادی، حجت و همکاران (۱۳۹۸)، ارزیابی رابطه‌ی امنیت و اوقات فراغت در فضاهای سبز شهری (نمونه‌ی موردی: پارکهای ناحیه‌ی شهر یزد)، مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۳، شماره ۴.
- سجادیان، ناهید و همکاران (۱۳۹۹)، شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر نشاط شهری در اهواز، پژوهشهای راهبردی مسائل اجتماعی ایران، سال نهم، شماره پیاپی ۲۸، شماره اول.
- عنبری، موسی (۱۳۹۱)، بررسی زمینه‌ها و راهکارهای نشاط اجتماعی در ایران، تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- فرحزاد، حبیب‌الله، ... (۱۳۹۴)، نشاط و شادی، قم، انتشارات طوبای محبت، چاپ چهارم.
- متولی، صدرالدین و همکاران (۱۳۹۵)، تحلیلی بر توسعه پایدار شهر بندر کیشهر با تأکید بر گردشگری شهری، [دومین کنفرانس بین‌المللی تحقیقات در عمران، معماری و شهرسازی و محیط زیست پایدار](#).

Kaushik, V. and Jaggi, P. (۲۰۱۱) Predicting happiness in urban males and females through perception of resource adequacy. Studies on.

- Mitchell, L. Frank, M.R. Harris, K.D. Dodds, P.S. and Danforth, C.M. (۲۰۱۳) The geography of happiness: connecting twitter sentiment and expression, demographics, and objective chara.

- Mak, B.K.L., Jim, C.Y. (۲۰۱۸). "Examining fear-evoking factors in urban parks in Hong Kong", *Landscape and Urban Planning*, ۱۷۱: ۴۲-۵۶.

- Mukomo, s, (۱۹۹۶), "on sustainable urban development in sub Saharan Africa" cities .

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۲/۱۲

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰

صفحات: ۴۶-۶۸

مقایسه تطبیقی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری با تاکید بر عوامل توانمندسازی محیط (مطالعه‌ی موردی کشورهای ایران، ارمنستان و آذربایجان)

عارف نعمتی^۱، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران

محسن مصلحی^۲، استادیار گروه موزه و گردشگری دانشگاه هنر، اصفهان، ایران

چکیده

بی‌شک گردشگری یکی از صنایع با رشد فزاینده در دنیا شناخته می‌شود که روند جهانی شدن تاثیر بسزایی بر آن گذاشته است. رقابت‌پذیری کشور و یا یک مقصد مشخص، به ویژه در حوزه گردشگری عامل بسیار مهمی در موفقیت آن مقصد در جذب گردشگر به شمار می‌رود. برای سنجش رقابت‌پذیری مقاصد و کشورها در صنعت گردشگری از شاخص‌های متعددی استفاده می‌شود که یکی از رایج‌ترین آن‌ها، شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری است که توسط مجمع جهانی اقتصاد منتشر می‌شود. در این پژوهش به بررسی شاخص‌های عامل توانمندسازی محیط طی ۵ دوره متوالی از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹ در کشورهای ایران، آذربایجان و ارمنستان پرداخته شده است. ضمن بیان بهترین مقصد و کشور در میان سه کشور مورد بررسی از نظر شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری، به تجزیه و تحلیل نقاط قوت و ضعف این کشورها نیز به طور مفصل پرداخته شده است. از یافته‌های این پژوهش چنین برمی‌آید که به زعم گزارش‌های منتشر شده، کشور ایران در تمام شاخص‌های عنوان شده یعنی محیط کسب و کار، ایمنی و امنیت، بهداشت و سلامت، منابع انسانی و بازار کار و زیرساخت‌های ICT، وضعیت به مراتب بدتری میان دیگر کشورهای مورد بررسی یعنی ارمنستان و آذربایجان را دارا است.

واژگان کلیدی: رقابت‌پذیری، شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری، مطالعه‌ی تطبیقی.

^۱ (aref.nemati1998@gmail.com)

^۲ (m.moslehi@aui.ac.ir)

مقدمه

گردشگری یکی از بخش‌های اقتصادی روبه‌رشد است که اغلب کشورها، به دنبال کسب مستمر و دائم از عواید آن هستند. هرچه اقتصاد کشوری برای توسعه‌ی خود بیشتر به گردشگری وابسته باشد، تلاش بیشتری برای بهتر کردن شرایط رقابت‌پذیری مقاصد خود انجام می‌دهد (گلدنر و همکاران، ۲۰۰۷). امروزه صنعت گردشگری فراتر از یک صنعت، به مانند پدیده پویای جهانی و اجتماعی، پیچیدگی‌های منحصر به خود را دارد (الیوت، ۱۹۹۷، ۴). به عبارت دیگر، گردشگری یکی از موتورهای پیشران اقتصادی قرن فعلی به شمار می‌رود؛ تا آنجا که بیشتر از ۱۰ درصد از درآمد ناخالص داخلی کشورها در سطح جهان را این صنعت تشکیل می‌دهد (بانک جهانی، ۲۰۱۹). از نظر اقتصادی، گردشگری بین‌المللی بیشترین عایدی را ایجاد میکند، دریافتی‌های ارزی حاصل از گردشگری بین‌المللی بیشتر از فراورده‌های نفتی، خودرو و تجهیزات ارتباطی تامین می‌شود. گردشگری نقش بسزایی در جذب سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، درآمدزایی برای دولت و اشتغال‌زایی مستقیم و غیرمستقیم در سرتاسر جهان داشته است (سازمان تجارت جهانی، ۲۰۰۴). گردشگری یکی از سودآورترین صنایع با بیشترین درآمد، با کمترین سرمایه‌گذاری لازم و ایجاد کمترین آلودگی بین باقی صنایع است. از این رو این صنعت درگیر صادرات پنهان است (نظم‌فر، ۲۰۱۷).

سرمایه‌گذاری روزافزون در مقاصد گردشگری، به رقابت هرچه بیشتر جهانی برای تعداد گردشگران ورودی منجر شده است و در نتیجه مقاصد گردشگری، خدمات مختلفی را ارائه می‌دهند (دویر، ۲۰۱۵؛ وویو، ۲۰۱۸). رقابت جهانی مذکور مقاصد را مجبور می‌کند تا از رقابت‌پذیری خود اطمینان پیدا کنند (دویر، ۲۰۱۵). موقعیت یک مقصد به توان رقابت‌پذیری آن در بازار جهانی بستگی دارد. همچنین برای حفظ موقعیت رقابتی، مقصد گردشگری باید در برابر رویدادهای پیش‌بینی نشده دوام آورد و برای طولانی مدت استوار بماند (پانوویچ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ از سوی دیگر، رقابت‌پذیری مقصد پیامد تاثیر یک محصول یا خدمت تنها نیست، بلکه توسط ذینفعان متعددی نظیر نهادها و شرکت‌های تولیدکننده محصول و خدمات گردشگری، ساکنان و سازمان‌های مدیریت مقصد به دست می‌آید (هاپ، ۲۰۲۱).

با وجود تلاش گسترده کشورهای سراسر جهان برای پیشی گرفتن از یکدیگر در جذب گردشگران بین‌المللی و کسب درآمدهای حاصل از این صنعت، بررسی آمار و شواهد موجود نشان می‌دهد که کشور ایران از این نظر وضعیت مناسبی ندارد. بر اساس سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران، صنعت گردشگری کشور باید در سال ۱۴۰۴ به هدف کمی جذب ۲۰ میلیون گردشگر بین‌المللی و ۲۵ میلیارد دلار درآمد ارزی دست یابد، این در حالی است که طبق گزارش سازمان جهانی گردشگری، ورودی‌های گردشگری بین‌المللی ایران در سال ۲۰۱۹، ۹ میلیون و صد و هفت هزار نفر بوده است (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۱۹). بعلاوه، طبق گزارش مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۹، ایران از میان ۱۳۶ کشور جهان از منظر شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری رتبه‌ی ۸۹ را کسب کرده است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹). بر این اساس، میتوان بیان کرد که تحقق اهداف سند چشم‌انداز کشور در حوزه‌ی گردشگری تنها با تلاش برای ارتقای رقابت‌پذیری این صنعت امکان پذیر خواهد شد. موضوع توجه به رقابت‌پذیری در خط‌مشی‌گذاری‌ها و پژوهش‌ها مورد توجه جدی قرار نگرفته است و تعداد پژوهش‌های

انجام شده در این زمینه بسیار کم می‌باشد (نادعلی‌پور، ۱۳۹۲؛ ایمانی خوش‌خو و همکاران، ۱۳۹۳، باقری و همکاران، ۱۳۹۵).

دلیل انتخاب دو کشور آذربایجان و ارمنستان برای مقایسه با کشور ایران در این مطالعه‌ی تطبیقی، نزدیکی این دو کشور به لحاظ فاصله از ایران و همچنین نداشتن اختلاف زیاد از نظر سطح توسعه یافتگی و دیگر شاخص‌ها میان این دو کشور و ایران است. در این پژوهش به بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری با تمرکز بر عامل توانمندسازی محیط پرداخته و عمل مقایسه بین سه کشور و در پنج دوره‌ی زمانی بررسی می‌شود. این پژوهش مشخص می‌کند که کشورها از لحاظ شاخص‌های عنوان شده در مبانی نظری پژوهش، چه اختلافی از لحاظ سطح امتیاز و رتبه را دارا هستند و طی پنج دوره چه میزان از پیشرفت و یا تنزل را تجربه کردند؛ علل بهبودی و تنزل در چه عواملی نهفته بوده‌است و آیا بهبودی در این شاخص‌ها موجب ارتقای امتیاز و رتبه‌ی آن‌ها در سطح جهانی به صورت کلی شده است یا خیر. روشن است کشوری که در شاخص‌های خود همواره ارتقایی نسبی داشته باشد می‌تواند سهم بیشتری از بازار به شدت رقابتی موجود را کسب کند و همچنین سهم باقی کشورها را کاهش دهد.

مبانی نظری پژوهش

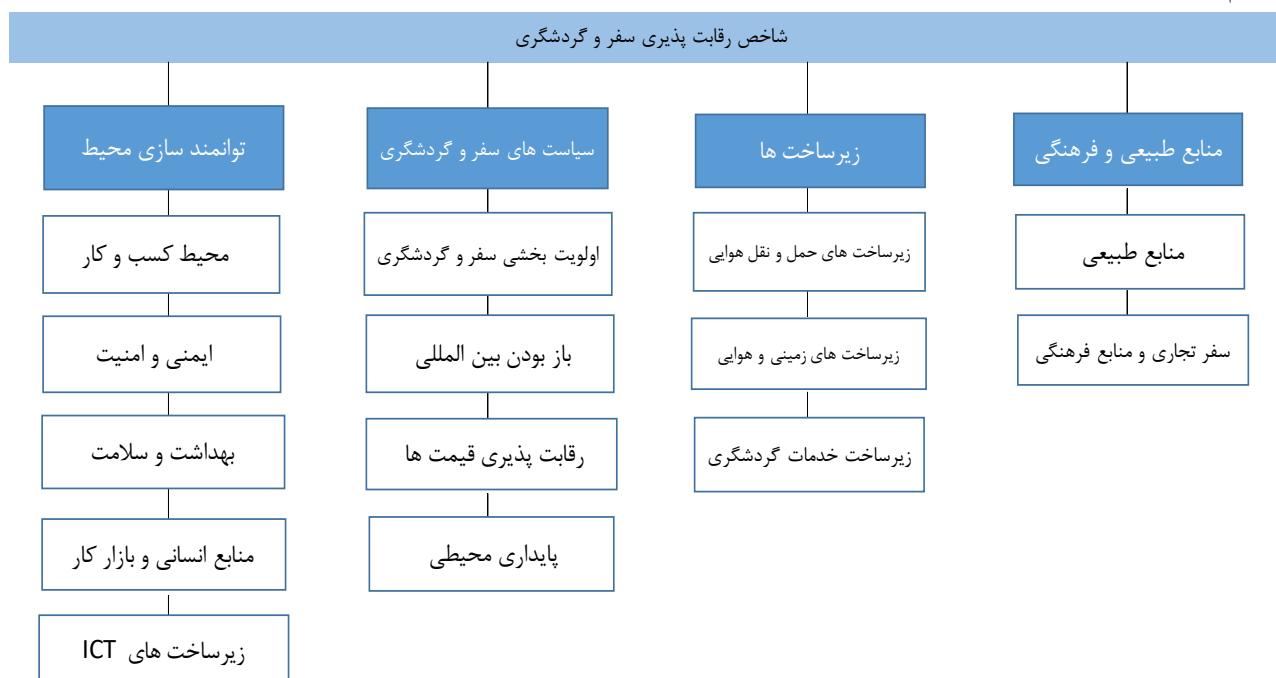
رقابت‌پذیری

رقابت‌پذیری مقصد یعنی توانایی یک منطقه یا کشور در ارائه‌ی کالاها و خدماتی که از نظر جنبه‌های حائز اهمیت برای گردشگران نسبت به مقصدهای رقیب، عملکرد بهتری داشته باشند (دویر و همکاران، ۲۰۱۰، ص ۷۵۸). بر اساس تعریف ریچی و کراچ (۲۰۰۳)، رقابت‌پذیری در صنعت گردشگری را می‌توان به عنوان عنصری برای تعیین مقصد و هدف در موقعیت رقابتی با روش‌های زیر تعریف کرد: «قدرت مقصد برای افزایش مخارج گردشگری، ایجاد جاذبه برای بازدیدکنندگان بیشتر و ارائه تجربیات لذت‌بخش به آن‌ها به شیوه‌ای مقرون به صرفه، افزایش سطح رفاه ساکنان محلی و حفظ سرمایه‌های طبیعی مقصد برای نسل‌های آینده است.» (اچتزر و ریچی، ۲۰۰۳). سیاست‌های گردشگری با افزایش سطح رقابت و فعالیت‌های گردشگری، بر ارتقای جایگاه رقابت‌پذیری از طریق فراهم کردن چارچوب‌های قانونی برای کنترل و ارتقای کیفیت و کارایی این صنعت و حفظ منابع موجود تمرکز دارند (گلدنر، ریچی و مکینتاش، ۲۰۰۰).

رقابت‌پذیری گردشگری به عنوان توانایی مکان یا کشور برای بهینه‌سازی جذابیت خود برای بازدیدکنندگان بین المللی، ارائه خدمات گردشگری با کیفیت، نوآورانه، ارزشمند و جذاب برای به دست آوردن سهم در بازار جهانی تعریف می‌شود (دوپیراس و مک‌کالوم، ۲۰۱۳). موفقیت یک مقصد به توان و ظرفیت رقابت‌پذیری آن در بازار جهانی بستگی دارد. همچنین برای حفظ موقعیت رقابتی خود، مقصد گردشگری باید در مقابل اتفاق‌های پیش‌بینی نشده تاب آورد و برای طولانی مدت استوار بماند (پانویچ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ از منظر دیگر، رقابت‌پذیری مقصد پیامد تاثیر یک محصول یا خدمت واحد نیست، بلکه بوسیله‌ی ذینفعان متعدد نظیر نهادها و شرکت‌های تولیدکننده‌ی محصولات و خدمات گردشگری، ساکنان و سازمان‌های مدیریت مقصد به دست می‌آید (هاپ، ۲۰۲۱).

شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری

شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری، توسط مجمع جهانی اقتصاد برای هوانوردی، سفر و گردشگری ارائه شده است. مقصود از ارائه این شاخص، سنجش عواملی است که به صنعت سفر و گردشگری در کشورهای مختلف جذابیت می‌بخشد. این گزارش که عملکرد ۱۴۰ اقتصاد را از طریق شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری تجزیه و تحلیل می‌کند، بینشی منحصر به فرد از نقاط قوت و زمینه‌های توسعه هر کشور برای افزایش توان رقابت‌پذیری صنعت خود ارائه می‌دهد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹). این امکان را برای مقایسه بین کشوری، برای معیار پیشرفت سیاست کشورها و اتخاذ تصمیمات سرمایه‌گذاری مرتبط با توسعه‌ی تجارت و صنعت فراهم می‌کند. شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری چهار عامل عمده رقابت را اندازه‌گیری می‌کند (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹). همانطور که در شکل زیر مشاهده می‌کنید این عوامل در زیرشاخص‌هایی سازماندهی میشوند که بیشتر به ۱۴ رکن تقسیم می‌شوند.

شکل ۱. شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری. منبع: مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۱۹)

شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری با یک بخش داده و اطلاعات گسترده همراه است که تجزیه و تحلیل‌های منطقه‌ای و متنی را پوشش می‌دهد که می‌توان به صورت برخط به آن‌ها دسترسی داشت. گزارش منتشر شده شامل تجزیه و تحلیل برای پنج منطقه است: قاره آمریکا، آسیا-اقیانوسیه، اروپا و اوراسیا، خاورمیانه و شمال آفریقا و جنوب صحرای آفریقا. تجزیه و تحلیل‌های عنوان شده بینشی را در مورد عملکرد منطقه‌ای در برابر ۱۴ رکن، و همچنین سهم بخش سفر و گردشگری از تولید ناخالص داخلی، سهم اشتغال بخش سفر و گردشگری و ورودی‌های بین‌المللی در سراسر مناطق را ارائه می‌دهند. علاوه بر این، جداول داده‌ای که رتبه‌بندی و امتیازات جهانی را برای هر

یک از رکن‌ها گزارش می‌کنند، نمای کلی از وضعیت جهانی مرتبط‌ترین معیارهای سفر و گردشگری موجود را ارائه می‌دهند (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

عامل توانمندسازی محیط

عامل توانمندسازی محیط شرایط عمومی لازم برای فعالیت در یک کشور را نشان می‌دهد و شامل ارکان محیط کسب و کار، ایمنی و امنیت، بهداشت و سلامت، منابع انسانی و بازار کار و زیرساخت‌های ICT است. عامل سیاست‌های سفر و گردشگری، سیاست‌های خاص یا جنبه‌های استراتژیکی را که مستقیم بر صنعت سفر و گردشگری تأثیر می‌گذارد را نشان می‌دهد و شامل ارکان اولویت بخشی سفر و گردشگری، باز بودن بین‌المللی، رقابت پذیری قیمت‌ها و پایداری محیطی است. عامل زیرساخت‌ها در دسترس بودن و کیفیت زیرساخت‌های فیزیکی هر اقتصاد را نشان می‌دهد و شامل ارکان زیرساخت‌های حمل و نقل هوایی، زیرساخت‌های زمینی و هوایی و زیرساخت خدمات گردشگری است و در انتها عامل منابع طبیعی و فرهنگی که دلایل اصلی سفر را در بر می‌گیرد شامل ۲ رکن منابع طبیعی، سفر تجاری و منابع فرهنگی است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

پیشینه پژوهش

محققان مختلفی به بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری و مقایسه‌ی آن‌ها میان چند کشور و یا یک کشور پرداختند که در ادامه به تعدادی از این مطالعات اشاره می‌شود.

در مطالعه‌ای، نظم‌فر و همکاران (۲۰۱۹) به تحلیل شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری در کشورهای خاورمیانه پرداختند. مدل مورد استفاده برای این مطالعه، تحلیل تطبیقی بر اساس داده‌های سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۷ انجام شده است. نتایج مطالعه نشان داده است که به جز امارات متحده عربی و قطر که قوی‌ترین عملکرد را داشته‌اند همچنین ترکیه و عربستان سعودی، باقی کشورهای این منطقه از قدرت رقابتی شایسته‌ای در زمینه سفر و گردشگری برخوردار نیستند. همچنین یافته‌ها نشان داده است اگرچه کشورهای مصر، ایران، کویت، لبنان و یمن توانستند جایگاه خود را نسبت به سال ۲۰۱۵ ارتقا و بهبود ببخشند اما نتوانسته‌اند نسبت به باقی کشورها رتبه و امتیاز رقابتی خود را ارتقا دهند. در این میان فقط دو کشور لبنان و بحرین توانستند جایگاه و قدرت رقابتی خود را میان این ۱۳ کشور ارتقا دهند.

شیرا و پوکالا^۱ (۲۰۱۹) شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری میان کشورهای لهستان، ایرلند، جمهوری چک و اسلواکی طی دوره‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۷ را بررسی کردند و ضمن بیان نقاط ضعف و قوت کشورها در شاخص‌های عنوان شده، به معرفی بهترین کشور از لحاظ شاخص‌های رقابت‌پذیری یعنی کشور ایرلند پرداختند و همچنین راهکارهایی برای بهبود ضعف‌های موجود در کشورهای عنوان شده ارائه دادند. میشر، سجنانی و گوتام^۲ (۲۰۲۱) به بررسی ابتکارات دولت هند در توسعه‌ی گردشگری با مروری بر گزارش‌های شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری پرداختند. از گزارش‌های شاخص رقابت‌پذیری سفر گردشگری، نقاط قوت و ضعف هند استخراج شده

^۱ Šira & Pukala

^۲ Mishra & Sanjani & Gautam

و همچنین میزان بهبودی‌های حاصل شده طی دوره‌های مختلف در این گزارش‌ها قابل رویت است. در واقع به کمک این گزارش‌ها مشخص شده است که دولت هند در چه حوزه‌هایی اقدامات موثر انجام داده و در کدام بخش‌ها نیاز به اتخاذ سریع اقدامات و سیاست‌ها است. کومار و دیر^۱ (۲۰۲۰) به مطالعه‌ی رابطه‌ی بین رقابت‌پذیری سفر و گردشگری و فرهنگ پرداختند و به این نتیجه رسیده‌اند که فرهنگ یک کشور یکی از عوامل محرک در توسعه صنعت گردشگری آن کشور است. با افزایش مقاصد گردشگری جدید، کشورها ملزم به درک فرهنگ ملی خود و توسعه استراتژی‌ها بر اساس ابعاد مختلف فرهنگی خود هستند. فرهنگ ملی می‌تواند بر شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری یک مقصد تأثیر بگذارد، زیرا ادبیات موجود ادعا می‌کند که فرهنگ عمیقاً با رقابت‌پذیری سفر و گردشگری مرتبط است. این مطالعه در میان ۷۳ کشور منتخب انجام شده است. کلیمووا و اسلینکووا^۲ و همکاران (۲۰۱۸) با عنوان جایگاه روسیه در رتبه بندی جهانی رقابت‌پذیری سفر و گردشگری به بررسی جایگاه این کشور از سال ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۷ پرداختند.

در مطالعه‌ای دیگر، اوکوپه، وارد و آدئولا^۳ (۲۰۱۸) افزایش رقابت‌پذیری صنعت هتلداری و گردشگری در جنوب صحرای آفریقا را بوسیله‌ی ارزیابی شاخص‌های مورد نیاز در گزارش‌های شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری بررسی کردند. این مطالعه در کشورهای برونیدی، کامرون، کنیا، نیجریه، اوگاندا، آفریقای جنوبی و زیمبابوه انجام شده است و تمام شاخص‌های رقابت‌پذیری این کشورها استخراج و مقایسه شده است.

در پژوهشی دیگر، فرناندز^۴ و همکاران (۲۰۲۰) تحت عنوان عوامل تعیین‌کننده رقابت‌پذیری مقصد گردشگری در کشورهای پربازدید گردشگران بین‌المللی: پیشنهاد یک شاخص ترکیبی، به بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری ۸۰ کشور در سال ۲۰۱۷ پرداخته و از شاخص‌های زیرساخت‌های هوایی، منابع فرهنگی و آمادگی فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان ابعاد کلیدی در این پژوهش یاد کرده‌اند. لئون^۵ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان رویکردی به شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری در منطقه کارائیب، ۳۳ کشور در این حوزه را از نظر ۲۷ شاخص که در ۴ بخش شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری دسته‌بندی شده است مورد بررسی قرار دادند و از این مقایسه به عنوان منبعی خوبی برای شناسایی نقاط قوت و ضعف کشورها و اتخاذ سیاست‌های مناسب یاد شده است. در بررسی دیگری، بالان، بالاور و وگه^۶ (۲۰۰۹) با عنوان رقابت‌پذیری سفر و گردشگری مقاصد برتر گردشگری جهان، به پژوهش درباره‌ی ۲۵ کشور یا مقصد برتر گردشگری جهان پرداختند و مشخص ساختن که علت سرآمد بودن آن‌ها در گردشگری چه چیزی بوده است و از نظر شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری در

^۱ Kumar & Dhir

^۲ Klimova & Slinkova

^۳ Okupe & Ward & Adeola

^۴ Fernández

^۵ León

^۶ Bălan & Balaure & Veghes

کدام عوامل دارای قوت هستند و در کدام یک هنوز فضا برای بهبودی و ارتقا وجود دارد. کریستا^۱ (۲۰۱۴) با موضوع رقابت‌پذیری سفر و گردشگری: کشورهای برتر جهان از نظر رقابت اقتصادی، به بررسی ۱۵ کشور برتر جهان از لحاظ رقابت اقتصادی پرداخته است و مشخص کرده است که بخش گردشگری سهم قابل توجه‌ای در رقابتی‌تر شدن اقتصاد دارد. در ادامه با بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری به مطالعه نقاط قوت و ضعف این ۱۵ کشور پرداخته است و اهمیت هر کدام از شاخص‌ها را مورد بررسی قرار داده است. همچنین میزان اثرگذاری هر کدام از رکن‌های موجود در شاخص رقابت‌پذیری سفر و گردشگری در کشورهای مذکور را تعیین کرده است. افضل، احمدی، واثق و جهانیان (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان بررسی تطبیقی چارچوب تنظیمی سفر و گردشگری در کشورهای حاشیه خلیج فارس، با تاکید بر جمهوری اسلامی ایران، به تحلیل و بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری سال ۲۰۱۳ در بین کشورهای حاشیه خلیج فارس و مقایسه با ایران پرداخته‌اند. با توجه به پژوهش انجام شده مشخص شد که ایران در مجموع چارچوب‌های تنظیمی سفر و گردشگری، در بین کشورهای حاشیه خلیج فارس، از جایگاهی که می‌بایست برخوردار نیست.

شاخص‌های اختصاصی مورد مطالعه

۱. محیط کسب و کار

مقصود از محیط کسب و کار، عوامل تاثیرگذار بر عملکرد بنگاه‌های اقتصادی است که مالکان یا مدیران آن نمی‌توانند شرایط حاکم را تغییر داده یا بهبود بخشند. به بیان دیگر محیط کسب و کار شامل مجموعه‌ای از سیاست‌ها، شرایط حقوقی، نهادی و مقرراتی می‌باشد که بر فعالیت‌های کسب و کار تاثیرگذار و حاکم هستند؛ به صورتی که درجه تغییرپذیری آن پایین و بلندمدت باشد.

ارکان این شاخص نشان می‌دهد که یک کشور تا چه اندازه محیط سیاستی مساعد و مناسبی برای شرکت‌ها به منظور انجام تجارت دارد. تحقیقات صورت گرفته، پیوندهای قابل توجه‌ای بین رشد اقتصادی و جنبه‌هایی مانند میزان حمایت از حقوق مالکیت و کارایی چهارچوب‌های قانونی پیدا کرده است. به‌طور مشابه، تغییر و تحول در قوانین مالیاتی و رقابت از جمله قوانین مربوط به رقابت داخلی و بین‌المللی که بر تسهیل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کمک می‌کند، بر کارایی و بهره‌وری یک کشور تاثیر می‌گذارد. علاوه بر این، هزینه و زمان لازم برای کسب مجوزهای ساخت و ساز و کسب و کار هم برای این بخش از اهمیت زیادی برخوردار است و هر چه قدر این زمان و هزینه کمتر باشد، کشور مورد نظر از امتیاز بالاتری در این قسمت برخوردار خواهد بود (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹). این شاخص از ۱۲ رکن یا زیر شاخص تشکیل شده است که اکثر آن‌ها به وسیله‌ی نظرسنجی‌های استاندارد اندازه‌گیری و سنجش شده‌اند. این ارکان عبارت‌اند از:

^۱ Cirstea

۱. حقوق مالکیت؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، حمایت از حقوق مالکیت از جمله دارایی‌های مالی چقدر قوی است؟" امتیاز ۱ نشان دهنده بسیار ضعیف تا امتیاز ۷ که نشان دهنده بسیار قوی می‌باشد. ۲. تاثیر قوانین موجود بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، قوانین و مقررات سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی چقدر محدود کننده هستند؟" امتیاز ۱ نشان دهنده بسیار محدود کننده تا امتیاز ۷ که نشان دهنده به هیچ وجه محدود کننده نیست می‌باشد. ۳. کارایی چارچوب‌های قانونی در حل و فصل اختلافات؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، سیستم‌های حقوقی و قضایی مربوط شرکت‌ها در حل و فصل اختلافات چقدر کارآمد هستند؟" امتیاز ۱ نشان دهنده بسیار ناکارآمد تا امتیاز ۷ که نشان دهنده بسیار کارآمد می‌باشد. ۴. کارایی چارچوب-های قانونی در مقررات چالش برانگیز؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، چقدر برای مشاغل خصوصی آسان است که اقدامات و یا مقررات دولت را از طریق سیستم قانونی به چالش بکشند؟" امتیاز ۱ نشان دهنده بسیار دشوار تا امتیاز ۷ که نشان دهنده بسیار آسان می‌باشد. ۵. زمان مورد نیاز برای رسیدگی به مجوزهای ساخت و ساز، هزینه رسیدگی به مجوزهای ساخت و ساز، ۷. میزان تسلط بر بازار؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، فعالیت شرکتی را چگونه توصیف می‌کنید؟" امتیاز ۱ نشان دهنده تحت سلطه چند گروه تجاری بودن تا امتیاز ۷ که نشان دهنده پراکندگی در بین بسیاری از شرکت‌ها. ۸. زمان لازم برای شروع یک کسب و کار، ۹. هزینه راه اندازی کسب و کار؛ هزینه شروع یک کسب و کار به عنوان درصدی از درآمد سرانه اقتصاد. ۱۰. میزان و تاثیر مالیات بر انگیزه‌های کار؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، مالیات و مشارکت اجتماعی تا چه اندازه انگیزه کار را کاهش می‌دهد؟" امتیاز ۱ نشان دهنده تا حد زیادی تا امتیاز ۷ که نشان دهنده اصلا می‌باشد. ۱۱. میزان و تاثیر مالیات بر انگیزه‌های سرمایه‌گذاری؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، مالیات تا چه اندازه انگیزه سرمایه‌گذاری را کاهش می‌دهد؟" امتیاز ۱ نشان دهنده تا حد زیادی تا امتیاز ۷ که نشان دهنده اصلا می‌باشد. ۱۲. نرخ کل مالیات موجود در کشور؛ ترکیبی از مالیات بر سود، مالیات بر کار و سهم و سایر مالیات‌ها می‌باشد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

۲. ایمنی و امنیت

امنیت به طور کلی در خصوص مبحث گردشگری به کلیه اموری اطلاق می‌شود که به منظور جلوگیری از اختلال در امر گردشگران اعمال می‌شود. امنیت از منظر گردشگری به معنای برقراری و حفظ شرایط سالم به منظور استفاده مطلوب گردشگران از جاذبه‌ها است به صورتی که این افراد به آرامش فکری مورد نظرشان دست یابند (افضلی و همکاران، ۱۳۹۳).

ایمنی و امنیت دو عامل حیاتی هستند که بخش مهمی از رقابت‌پذیری صنعت سفر و گردشگری یک کشور را تعیین می‌کند. طبیعتاً اکثر گردشگران تمایلی به سفر به کشورها یا مناطق خطرناک ندارند و این امر باعث می‌شود که توسعه بخش سفر و گردشگری در آن مناطق و کشورها جذابیت کمتری داشته باشد. در این قسمت هزینه‌های جرم و خشونت، میزان قتل و همچنین تروریسم اعم از هزینه‌های آن و همچنین احتمال وقوع حوادث تروریستی در نظر گرفته می‌شود، و اینکه تا چه حد می‌توان به خدمات پلیس برای محافظت در برابر جرم و کاهش تصادفات جاده‌ای اعتماد کرد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

۳. بهداشت و سلامت

بهداشت و سلامت یکی از ضروری‌ترین شاخص‌ها برای رقابت‌پذیری سفر و گردشگری است. دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی و همچنین وجود شبکه جمع‌آوری فاضلاب در یک کشور برای رفاه حال گردشگران ضروری و لازم است. سطح بالای بهداشت در خانواده‌ها و جوامع باعث دوری هر چه بیشتر انواع بیماری از اعضای جامعه می‌شود؛ همچنین باعث می‌شود آن کشور یا جامعه از هزینه‌های گزاف انواع بیماری‌ها مصون بمانند. اگر به هر دلیلی گردشگران دچار بیماری‌ای شوند، بخش سلامت کشور میزبان باید اطمینان دهد که به خوبی از آن‌ها مراقبت می‌کند تا بهبود پیدا کنند. علاوه بر این، در سال‌های اخیر شیوع بالای HIV و مالاریا توانسته است بر بهره‌وری نیروی کار بخش گردشگری و سفر تاثیر منفی‌ای بگذارد. همچنین در منصرف کردن گردشگران در بازدید از یک کشور نقش بسزایی داشته است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

شاخص سلامت و بهداشت از ۶ رکن تشکیل شده است که عبارت‌اند از: ۱. تراکم پزشک ۲. دسترسی به تسهیلات بهداشتی و سیستم فاضلاب پیشرفته ۳. دسترسی به آب آشامیدنی بهداشتی ۴. تعداد تخت‌های بیمارستان‌ها ۵. شیوع HIV ۶. شیوع مالاریا. تراکم یا سرانه پزشکان، تعداد پزشکان به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت در کشورها را اندازه‌گیری می‌کند. این پزشکان شامل پزشکان عمومی و متخصص می‌باشند. متغیر دسترسی به تسهیلات بهداشتی و سیستم فاضلاب پیشرفته نشان می‌دهد چه تعداد از خانوارها از تسهیلات و سیستم‌های بهداشتی استفاده می‌کنند که با سایر خانوارها مشترک نیست. متغیر دسترسی به آب آشامیدنی و خدمات اولیه استفاده از آب نشان می‌دهد چه تعداد از افراد به خدمات ابتدایی آب آشامیدنی دسترسی دارند که شامل منابع آب لوله‌کشی، چاه‌های لوله‌ای، چاه‌های حفر شده حفاظت شده، چشمه‌های حفاظت شده و آب‌های بسته‌بندی شده می‌باشد. شاخص تخت‌های بیمارستانی شامل تخت‌های بستری در بیمارستان‌ها و مراکز توانبخشی دولتی، خصوصی، عمومی و تخصصی می‌باشد. در بیشتر موارد، تخت‌هایی برای مراقبت‌های حاد و مزمن نیز در نظر گرفته می‌شود. شیوع HIV به درصدی از افراد ۱۵ تا ۴۹ ساله اطلاق می‌شود که در یک مقطع زمانی خاص به این ویروس آلوده شده‌اند؛ مهم نیست چه زمانی عفونت رخ داده است. شاخص شیوع مالاریا، تعداد موارد جدید ابتلا به مالاریا در یک کشور را به ازای هر ۱۰۰,۰۰۰ نفر نشان می‌دهد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

۴. منابع انسانی و بازار کار

منابع انسانی با کیفیت بالا در یک کشور تضمین می‌کند که صنعت آن کشور از نیروی مورد نیاز خود به صورت کامل بهره‌مند می‌باشد. ارکان این شاخص میزان پیشرفت مهارت‌ها را در کشورها از طریق آموزش و تمرین‌های لازم اندازه‌گیری می‌کند. بهترین راه کسب این مهارت و آموزش‌ها از طریق بازار کار معرفی شده است. این شاخص شامل نرخ‌های رسمی تحصیل و مشارکت بخش خصوصی در ارتقای منابع انسانی، مانند سرمایه‌گذاری تجاری در خدمات آموزشی و مهارت‌های مربوط به ارتباط با مشتری است. این مورد شامل معیارهایی از انعطاف‌پذیری، کارایی و باز بودن بازار کار و همچنین مشارکت زنان برای ارزیابی عمق استعداد کشورها و توانایی آن‌ها در تخصیص منابع انسانی به بهترین نحو می‌باشد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

شاخص منابع انسانی و بازار کار از ۹ رکن تشکیل شده است که در دو قسمت صلاحیت نیروی کار و بازار کار دسته‌بندی شده است که اکثر آن‌ها به وسیله‌ی نظرسنجی‌های استاندارد اندازه‌گیری و سنجش شده‌اند.

ارکان تشکیل دهنده این شاخص شامل: الف) صلاحیت نیروی کار: ۱. نرخ ثبت‌نام در آموزش ابتدایی؛ مقدار گزارش شده مربوط به نسبت کودکان در سن رسمی مدرسه که در مدارس ثبت‌نام کرده‌اند می‌باشد. آموزش ابتدایی به کودکان مهارت‌های پایه خواندن، نوشتن و ریاضی را همراه با درک ابتدایی از موضوعاتی مانند تاریخ، جغرافیا، علوم طبیعی، علوم اجتماعی، هنر و موسیقی ارائه می‌دهد. ۲. نرخ ثبت‌نام در آموزش متوسطه؛ نرخ ثبت‌نام ناخالص آموزش متوسطه. مقدار گزارش شده مربوط به نسبت کل ثبت‌نام دوره‌ی متوسطه، بدون در نظر گرفتن سن، به جمعیت گروه سنی‌ای اشاره دارد که رسماً با سطح آموزش‌های مقطع متوسطه مطابقت دارند. آموزش متوسطه آموزش‌های پایه‌ی ارائه شده را تکمیل می‌کند و هدف آن پایه‌گذاری یادگیری مادام‌العمر و توسعه‌ی انسانی با ارائه‌ی آموزش‌های موضوعی یا مهارت محور با استفاده از معلمان متخصص است. ۳. میزان آموزش کارکنان؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، شرکت‌ها تا چه اندازه در آموزش و توسعه کارکنان سرمایه‌گذاری می‌کنند؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده اصلاً تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده تا حد زیادی می‌باشد. ۴. برخورد با مشتریان؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، شرکت‌ها به چه شکل با مشتریان رفتار می‌کنند؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده سطح ضعیف است - عمدتاً نسبت به رضایت مشتری بی‌تفاوت هستند تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده سطح بسیار خوب است - بسیار پاسخگو به مشتریان و به دنبال حفظ مشتری هستند (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

ب) بازار کار: ۱. شیوه‌های استخدام و اخراج؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، مقررات تا چه حد اجازه استخدام و اخراج کارگران را می‌دهد؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده جواب اصلاً تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده جواب تا حد زیادی می‌باشد. ۲. سهولت در یافتن کارمندان ماهر؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، شرکت‌ها تا چه اندازه می‌توانند افرادی با مهارت‌های لازم برای پر کردن جای خالی خود پیدا کنند؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده پاسخ اصلاً تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده پاسخ تا حد زیادی می‌باشد. ۳. سهولت در استخدام نیروی کار خارجی؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، مقررات مربوط به استخدام نیروی کار خارجی چقدر محدود کننده است؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده بسیار محدود کننده تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده به هیچ وجه محدود کننده نیست می‌باشد. ۴. پرداخت و بهره‌وری؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، پرداخت تا چه حد با بهره‌وری کارکنان مرتبط است؟" امتیاز ۱ نشان‌دهنده پاسخ اصلاً تا امتیاز ۷ که نشان‌دهنده پاسخ تا حد زیادی می‌باشد. ۵. مشارکت زنان در نیروی کار؛ نسبت زنان به مردان در نیروی کار، این شاخص درصد زنان ۱۵ تا ۶۴ ساله شرکت‌کننده در نیروی کار تقسیم بر درصد مردان ۱۵ تا ۶۴ ساله شرکت‌کننده در نیروی کار است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

۵. زیرساخت‌های ICT

فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) اصطلاح گسترده‌ایست که به تمامی فناوری‌های توسعه‌یافته مبتنی بر کامپیوتر برای انتقال و مدیریت اطلاعات اشاره دارد. این فناوری به مراتب گسترده‌تر از فناوری اطلاعات (IT) می‌باشد که تحت عنوان مطالعه، توسعه، پیاده‌سازی، مدیریت یا پشتیبانی سیستم‌های اطلاعاتی مبتنی بر کامپیوتر، بخصوص برنامه‌ها و سخت‌افزارهای کامپیوتری تعریف شده است (سالا^۱، ۲۰۱۱). فناوری اطلاعات و ارتباطات، ابزاری است که به کمک آن عناصر و داده‌های خام فاقد معنی، در فرآیند تجزیه و تحلیل قرار گرفته و به اطلاعات معنادار تبدیل می‌شوند (مولایی‌هشجین و همکاران، ۱۳۹۱: ۶).

با توجه به اهمیت فزاینده‌ی محیط آنلاین برای صنعت سفر و گردشگری در برنامه‌ریزی‌های سفر، رزرو و خرید سفر و اقامتگاه، کیفیت زیرساخت ICT در کشورهای مختلف الزامی و دارای اهمیت فراوانی می‌باشد. در این شاخص مقدار نفوذ ICT اندازه‌گیری می‌شود تا بتوان میزان دسترسی کسب و کارها و اشخاص به خدمات آنلاین را سنجید و در صورت پایین بودن میزان آن اقدامات لازم را در دستور کار قرار داد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹).

شاخص زیرساخت‌های ICT از ۸ رکن تشکیل شده است که اکثر آن‌ها به وسیله‌ی نظرسنجی‌های استاندارد اندازه‌گیری و سنجش شده‌اند. این ارکان عبارت‌اند از: ۱. کاربرد ICT برای معاملات بنگاه - بنگاه؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، کسب و کارها تا چه اندازه از فناوری اطلاعات و ارتباطات برای معاملات با سایر مشاغل استفاده می‌کنند؟" امتیاز ۱ نشان دهنده پاسخ اصلا تا امتیاز ۷ که نشان دهنده پاسخ تا حد زیادی می‌باشد. ۲. کاربرد ICT برای معاملات بنگاه - مشتری؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور شما، کسب و کارها تا چه اندازه از اینترنت برای فروش کالاها و خدمات خود به مصرف‌کنندگان استفاده می‌کنند؟" امتیاز ۱ نشان دهنده پاسخ اصلا تا امتیاز ۷ که نشان دهنده پاسخ تا حد زیادی می‌باشد. ۳. کاربران اینترنت؛ درصد افرادی که از اینترنت استفاده می‌کنند، کاربران اینترنت افرادی هستند که در ۱۲ ماه گذشته از هر وسیله‌ای (از جمله تلفن همراه) از اینترنت استفاده می‌کنند. ۴. تعداد مشترکان اینترنت دارای پهنای باند؛ اشتراک اینترنت دارای پهنای باند به ازای هر ۱۰۰ نفر، این به کل اشتراک‌های اینترنت دارای پهنای باند ثابت (سیمی) اشاره دارد. ۵. اشتراک تلفن همراه؛ تعداد اشتراک تلفن همراه به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت، اشتراک تلفن همراه به تعداد اشتراک‌های یک سرویس تلفن همراه عمومی اشاره دارد که با استفاده از فناوری سلولی دسترسی به PSTN را فراهم می‌کند. ۶. اشتراک پهنای باند تلفن همراه؛ اشتراک پهنای باند تلفن همراه به ازای هر ۱۰۰ نفر. ۷. پوشش شبکه تلفن همراه؛ درصد کل جمعیت تحت پوشش سیگنال شبکه تلفن همراه، این شاخص درصد جمعیت تحت پوشش شبکه تلفن همراه را اندازه‌گیری می‌کند و به درصد ساکنان در محدوده سیگنال تلفن همراه، صرف نظر از اینکه مشترک یا کاربر هستند اشاره دارد. این نسبت با تقسیم تعداد ساکنان در محدوده سیگنال تلفن همراه بر کل جمعیت ضرب در ۱۰۰ محاسبه می‌شود. لازم به ذکر است که این با تراکم یا نفوذ اشتراک تلفن همراه یکسان نیست. ۸. کیفیت تامین برق؛ پاسخ به سوال نظرسنجی "در کشور

^۱ Sala

شما تامین برق چقدر قابل اعتماد است (از منظر نبود قطعی و نبود نوسانات ولتاژ)؟" امتیاز ۱ نشان دهنده پاسخ بسیار غیر قابل اعتماد تا امتیاز ۷ که نشان دهنده پاسخ بسیار قابل اعتماد می‌باشد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۹)

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و روش انجام آن توصیفی تحلیلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات این پژوهش کتابخانه‌ای و با استفاده از آمارهای بین‌المللی گزارش مجمع جهانی اقتصاد است. قلمروی پژوهش حاضر بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری، با تمرکز بر عامل توانمندسازی محیط در کشورهای ایران، ارمنستان و آذربایجان، طی بازه‌ی زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹ به منظور بررسی نقاط قوت و ضعف شاخص‌ها میان کشورهای مذکور و تاثیر آن بر موفقیت آن‌ها در جذب گردشگر می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر هدف از بررسی شاخص‌های عمومی، به دست آوردن تصویر خوبی از سه کشور ایران، ارمنستان و آذربایجان می‌باشد تا امر مقایسه و تطبیق، دقیق‌تر و منطقی‌تر صورت پذیرد و هر کشور براساس موقعیت و شرایط ویژه خود سنجیده شود. شاخص‌های عمومی مورد مطالعه این پژوهش شامل جمعیت، مساحت و تولید ناخالص داخلی سرانه این سه کشور می‌باشد. در ادامه، به بررسی شاخص‌های اختصاصی مورد نظر پژوهش پرداخته می‌شود که میتوان به ارکان محیط کسب و کار، ایمنی و امنیت، بهداشت و سلامت، منابع انسانی و بازار کار و زیرساخت‌های ICT اشاره کرد.

شاخص‌های عمومی

هنگامی که کشورها قصد دارند مسیر رشد خود را ترسیم کنند، بررسی شرایط جغرافیایی، جمعیت‌شناختی و اقتصادی به طور کلی می‌تواند دید جامع و مفیدی به آن‌ها اعطا کند. به همین منظور در این قسمت به بررسی شاخص‌هایی مانند جمعیت، مساحت و تولید ناخالص داخلی سرانه در بازه‌ی زمانی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹ می‌پردازیم.

جدول ۱: شاخص‌های عمومی کشورهای ایران، ارمنستان و آذربایجان

شاخص	سال و کشورها		
	ارمنستان	ایران	سال (میلادی)
جمعیت (میلیون نفر)	۲,۸	۷۴,۶	۲۰۱۱
	۲,۸	۷۶,۴	۲۰۱۳
	۲,۹	۷۸,۴	۲۰۱۵
	۲,۹	۸۰,۶	۲۰۱۷
	۲,۹	۸۲,۹	۲۰۱۹
تولید ناخالص داخلی سرانه (دلار)	۳۵۲۵	۷۷۸۱	۲۰۱۱
	۳۸۳۸	۶۰۱۸	۲۰۱۳
	۳۶۰۷	۴۹۰۴	۲۰۱۵
	۳۹۱۴	۵۵۲۰	۲۰۱۷
آذربایجان			
	۹,۱		
	۹,۳		
	۹,۶		
	۹,۸		
	۱۰		
	۷۱۸۹		
	۷۸۷۵		
	۵۵۰۰		
	۴۱۴۷		

۴۸۰۵	۴۶۰۴	۳۱۱۴	۲۰۱۹	مساحت (کیلومتر مربع)
۸۶,۶	۲۹,۷۴۳	۱,۶۴۸,۱۹۵	۲۰۱۷	
۸۶,۶	۲۹,۷۴۳	۱,۶۴۸,۱۹۵	۲۰۱۹	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

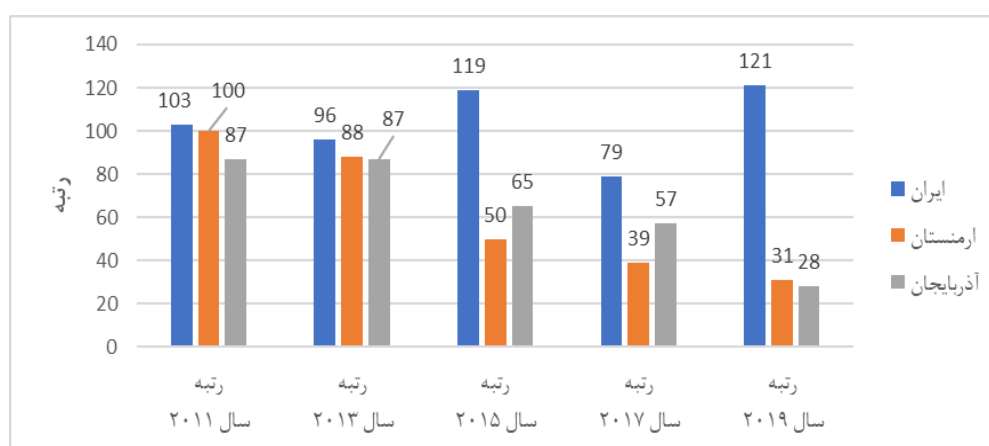
جدول ۱ نشان می‌دهد، کشور ایران در مقایسه با دو کشور ارمنستان و آذربایجان دارای جمعیت به مراتب بیشتری است و رتبه‌ی اول را در میان کشورهای مورد مطالعه داراست. کشور آذربایجان در رتبه‌ی بعدی و پس از آن کشور ارمنستان قرار دارد. کشور آذربایجان و سپس ارمنستان در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. همچنین از نگاه تولید ناخالص داخلی سرانه با وجود پیشتاز بودن ایران در دوره‌های قبل، در سال ۲۰۱۹ ایران بعد از آذربایجان و ارمنستان در جایگاه سوم قرار دارد. در ادامه به بررسی و مقایسه‌ی شاخص‌های اختصاصی عنوان شده، میان سه کشور مذکور خواهیم پرداخت.

۱. بررسی شاخص محیط کسب و کار

جدول ۲: شاخص محیط کسب و کار

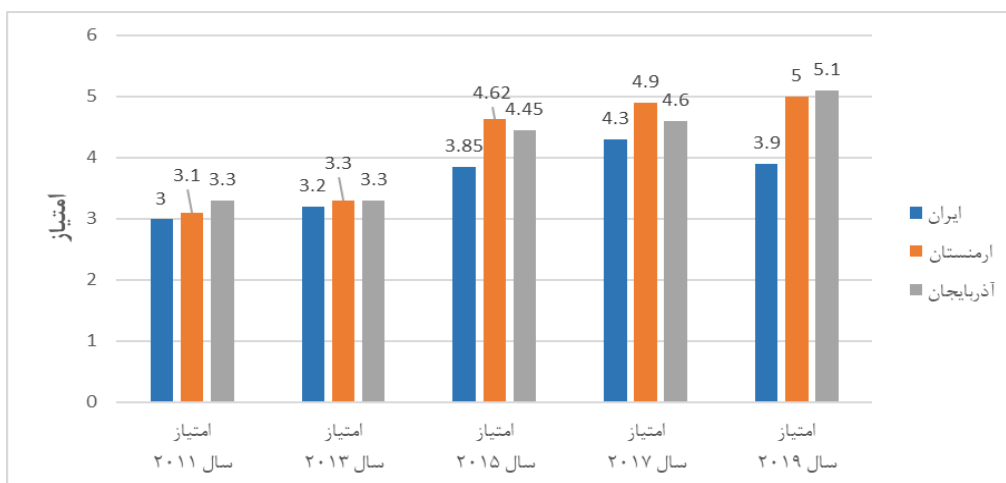
سال ۲۰۱۱		سال ۲۰۱۳		سال ۲۰۱۵		سال ۲۰۱۷		سال ۲۰۱۹		شاخص محیط کسب و کار
رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	
۱۰۳	۳	۹۶	۳,۲	۱۱۹	۳,۸۵	۷۹	۴,۳	۱۲۱	۳,۹	ایران
۱۰۰	۳,۱	۸۸	۳,۳	۵۰	۴,۶۲	۳۹	۴,۹	۳۱	۵	ارمنستان
۸۷	۳,۳	۸۷	۳,۳	۶۵	۴,۴۵	۵۷	۴,۶	۲۸	۵,۱	آذربایجان

منبع: مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹

نمودار ۱: شاخص محیط کسب و کار بر حسب رتبه. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نمودار ۲: شاخص محیط کسب و کار بر حسب امتیاز. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

با توجه به جدول ۲ و نمودارهای ۱ و ۲، مشخص است دو کشور آذربایجان و ارمنستان همواره بهبود نسبی در رتبه و امتیاز خود ایجاد کرده‌اند اما برخلاف آن‌ها ایران، وضعیت پرنوسانی را تجربه کرده‌است. با توجه به اطلاعات موجود، دو کشور آذربایجان و ارمنستان وضعیت به مراتب بهتری را در شاخص محیط کسب و کار دارا هستند. ایران در سال ۲۰۱۹، رتبه‌ی ۱۲۱ و دو کشور آذربایجان و ارمنستان به ترتیب رتبه‌های ۲۸ و ۳۱ را کسب کرده‌اند

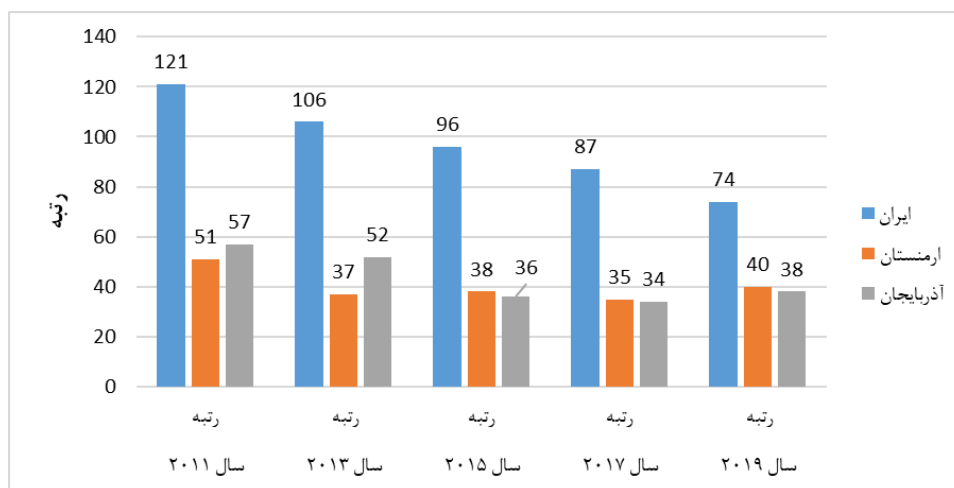
بهترین جایگاه ایران در این پنج دوره متعلق به سال ۲۰۱۷ می‌باشد که توانسته است رتبه‌ی ۷۹ را از آن خود کند. همچنین در این سال امتیاز ایران به بالاترین حد خود یعنی ۴٫۳ رسیده است که نسبت به دوره‌های قبل رشد قابل قبولی را تجربه کرده است. اما این رشد در دوره‌ی بعد جای خود را به کاهش داده است به طوری که ایران در سال ۲۰۱۹ به رتبه‌ی ۱۲۱ افزایش و به امتیاز ۳٫۹ تنزل پیدا کرده است. با توجه به اهمیت این شاخص و دارا بودن ارکان تاثیرگذار، ایران می‌بایست در راستای ارتقا و بهبود این زیرشاخص‌ها اقدامات لازم را انجام دهد تا کسب و کارهای مربوط به بخش گردشگری بتوانند با کمترین هزینه و اتلاف وقتی کار خود را شروع کنند و بقایشان از طرف حاکمیت با قوانین حمایتی مناسب تضمین شود.

۲. بررسی شاخص ایمنی و امنیت

جدول ۳: شاخص ایمنی و امنیت

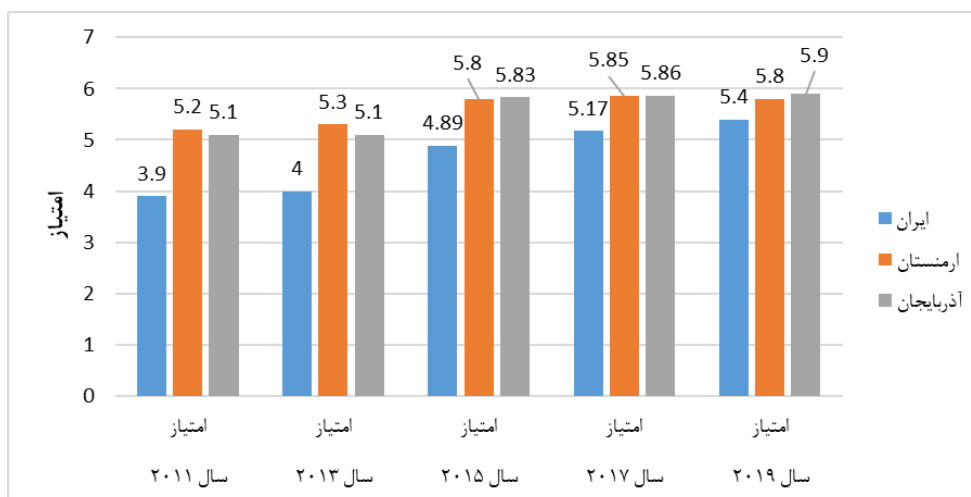
سال ۲۰۱۱		سال ۲۰۱۳		سال ۲۰۱۵		سال ۲۰۱۷		سال ۲۰۱۹		شاخص ایمنی و امنیت
رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	
۱۲۱	۳٫۹	۱۰۶	۴	۹۶	۴٫۸۹	۸۷	۵٫۱۷	۷۴	۵٫۴	ایران
۵۱	۵٫۲	۳۷	۵٫۳	۳۸	۵٫۸	۳۵	۵٫۸۵	۴۰	۵٫۸	ارمنستان
۵۷	۵٫۱	۵۲	۵٫۱	۳۶	۵٫۸۳	۳۴	۵٫۸۶	۳۸	۵٫۹	آذربایجان

منبع: مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹

نمودار ۳: شاخص ایمنی و امنیت بر حسب رتبه

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نمودار ۴: شاخص ایمنی و امنیت بر حسب امتیاز. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

با توجه به جدول ۳ و نمودارهای ۳ و ۴، مشخص است که ایران نسبت به دو کشور ارمنستان و آذربایجان، با اینکه از رتبه بیشتر و امتیاز کمتری برخوردار بوده است اما همواره دارای پیشرفت چشم‌گیری در بهبود رتبه و کسب امتیازهای بالاتر در این شاخص بوده است. بهترین جایگاه ایران در سال ۲۰۱۹ با کسب رتبه‌ی ۷۴ و امتیاز ۵٫۴ بوده است.

کشور ارمنستان با وجود داشتن جایگاه و امتیاز بهتر نسبت به دو کشور ایران و آذربایجان در دوره‌های پیشین، نتوانسته است جایگاه خوب خود را میان دو کشور دیگر حفظ کند و کشور آذربایجان موفق شده است طی دوره‌های اخیر یعنی سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۹، ارمنستان را پشت سر بگذارد و جایگاه اول را در این شاخص میان کشورهای مورد بررسی از آن خود کند. بدین ترتیب با توجه به داده‌های سال ۲۰۱۹، بهترین کشورها از منظر

شاخص ایمنی و امنیت بین سه کشور مورد بررسی در این پژوهش به ترتیب کشورهای آذربایجان، ارمنستان و ایران می‌باشند.

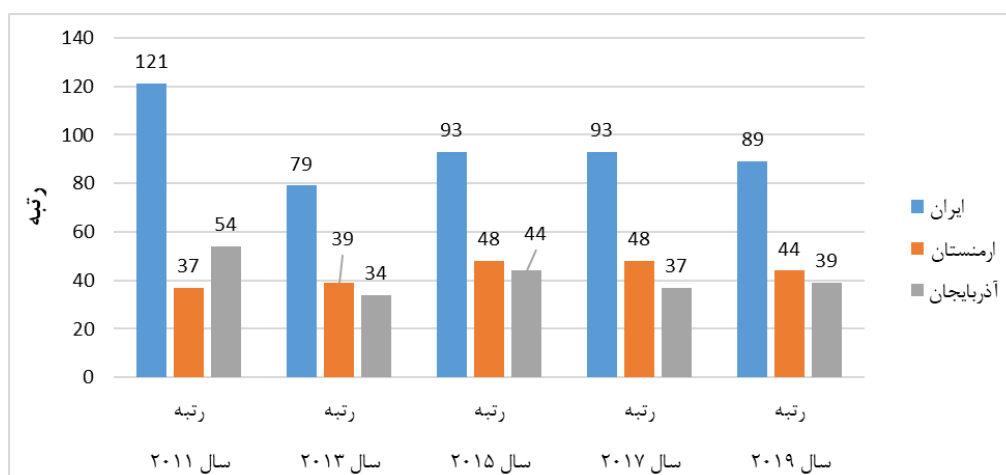
با توجه به موضوع روانشناختی- اجتماعی بودن احساس امنیت میان مردم و بخصوص گردشگران، مهم است که کشورها علاوه بر افزایش و ارتقا در زیرشاخص‌های عنوان شده در قسمت قبل مربوط شاخص ایمنی و امنیت، بتوانند تصویر خوبی از امکانات و امنیت حاکم در کشورشان در سطح جهان منعکس کنند.

۳. بررسی شاخص بهداشت و سلامت

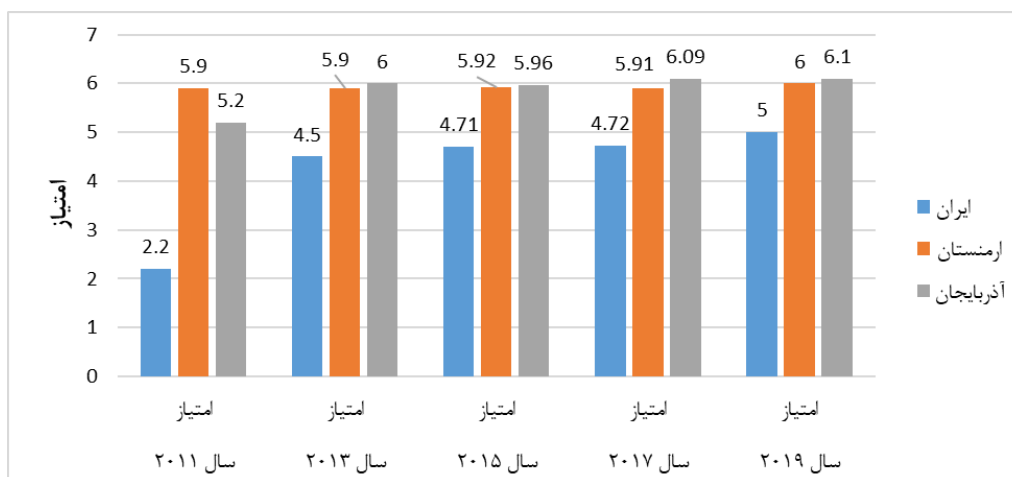
جدول ۴: شاخص بهداشت و سلامت

سال ۲۰۱۱		سال ۲۰۱۳		سال ۲۰۱۵		سال ۲۰۱۷		سال ۲۰۱۹		شاخص بهداشت و سلامت
رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	
۱۲۱	۲,۲	۷۹	۴,۵	۹۳	۴,۷۱	۹۳	۴,۷۲	۸۹	۵	ایران
۳۷	۵,۹	۳۹	۵,۹	۴۸	۵,۹۲	۴۸	۵,۹۱	۴۴	۶	ارمنستان
۵۴	۵,۲	۳۴	۶	۴۴	۵,۹۶	۳۷	۶,۰۹	۳۹	۶,۱	آذربایجان

منبع: مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹

نمودار ۵: شاخص بهداشت و سلامت بر حسب رتبه. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نمودار ۶: شاخص بهداشت و سلامت بر حسب امتیاز. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

با نگاه به جدول ۴ و نمودارهای ۵ و ۶، مشخص است که کشور آذربایجان نسبت به دو کشور ایران و ارمنستان در شاخص بهداشت و سلامت از وضعیت بهتری برخوردار بوده و هست. علی‌رغم تلاش ایران برای کسب امتیاز بیشتر در طی دوره‌های متمادی، رتبه این کشور در طی این ۵ دوره وضعیت پرنوسانی را تجربه کرده است. واضح است که تلاش‌های ایران برای ارتقای امتیاز خود کافی نبوده و باقی کشورها توانستند در دوره‌های مختلف جایگاه ایران را تصاحب کنند یا از آن جلو بزنند. بهترین جایگاه ایران در سال ۲۰۱۳ کسب شده است که توانسته رتبه‌ی ۷۹ و امتیاز ۴٫۵ را از آن خود کند.

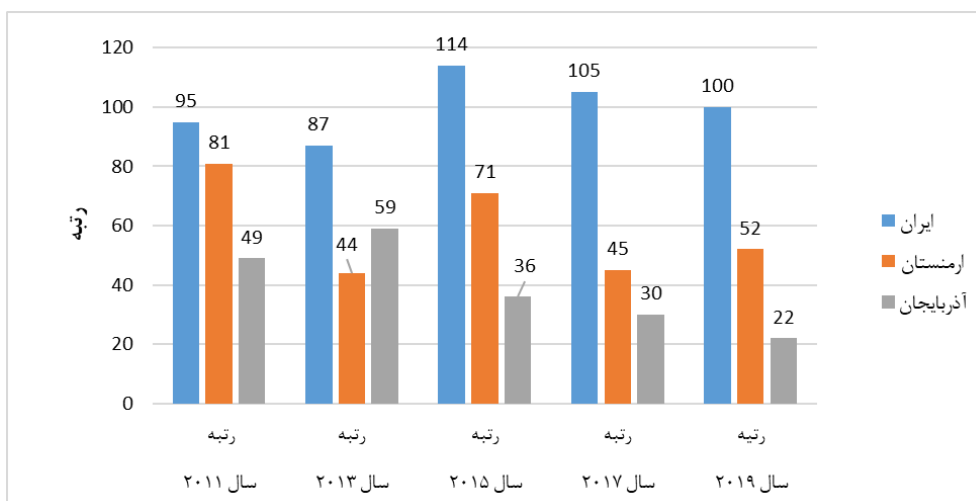
با توجه به داده‌های سال ۲۰۱۹، به ترتیب کشورهای آذربایجان، ارمنستان و سپس ایران در جایگاه‌های اول تا سوم میان کشورهای مورد بررسی از نظر شاخص بهداشت و سلامت قرار گرفته‌اند. با توجه به ظرفیت بالای ایران در حوزه‌های بهداشت و سلامت اعم از دانشگاه‌های علوم پزشکی و پیراپزشکی پرشمار، تجهیزات بومی مدرن و دیگر امکانات حاضر در کشور و همچنین تاثیرگذاری بالای این شاخص در جذب گردشگران ورودی، لازم است اقدامات موثرتری در این حوزه انجام شود.

۴. بررسی شاخص منابع انسانی و بازار کار

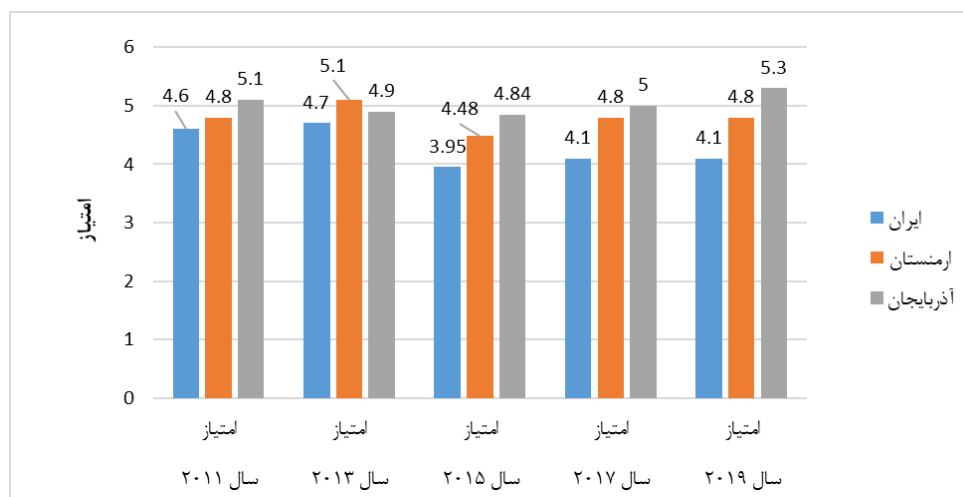
جدول ۵: شاخص منابع انسانی و بازار کار

سال ۲۰۱۱		سال ۲۰۱۳		سال ۲۰۱۵		سال ۲۰۱۷		سال ۲۰۱۹		شاخص منابع انسانی و بازار کار
امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	
۴٫۶	۹۵	۴٫۷	۸۷	۳٫۹۵	۱۱۴	۴٫۱	۱۰۵	۴٫۱	۱۰۰	ایران
۴٫۸	۸۱	۵٫۱	۴۴	۴٫۴۸	۷۱	۴٫۸	۴۵	۴٫۸	۵۲	ارمنستان
۵٫۱	۴۹	۴٫۹	۵۹	۴٫۸۴	۳۶	۵	۳۰	۵٫۳	۲۲	آذربایجان

منبع: مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹

نمودار ۷: شاخص منابع انسانی و بازار کار بر حسب رتبه. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نمودار ۸: شاخص منابع انسانی و نیروی کار بر حسب امتیاز. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

با توجه به جدول ۵ و نمودارهای ۷ و ۸، در می‌یابیم که کشور آذربایجان همواره دارای امتیاز و رتبه‌ی بهتری میان این سه کشور بوده است. با توجه به داده‌های موجود، کشور ایران همواره وضعیت پرنوسانی را داشته است؛ به نحوی که در طی دوره‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۳ در صدد بهبود جایگاه و امتیاز خود بوده است اما به یکباره در سال ۲۰۱۵ دچار افت شدیدی در جایگاه و امتیاز خود شده است اما باز روند بهبودی خود را در پیش گرفته است. با توجه به جدول و نمودارهای ترسیم شده بهترین جایگاه ایران در سال ۲۰۱۳ با رتبه‌ی ۸۷ و امتیاز ۵٫۱ کسب شده است.

با توجه به داده‌های سال ۲۰۱۹، به ترتیب کشورهای آذربایجان، ارمنستان و ایران در جایگاه اول تا سوم میان کشورهای مورد بررسی از نظر شاخص منابع انسانی و بازار کار قرار گرفته‌اند. با توجه به بالا بودن سرانه آموزش در کشور ایران چه در مقاطع ابتدایی و متوسطه و چه در مقطع دانشگاه و تحصیلات تکمیلی، به نظر می‌رسد ضعف و عقب ماندگی اساسی ایران نسبت به دو کشور ارمنستان و آذربایجان در شاخص عنوان شده، به دلیل مشکل در

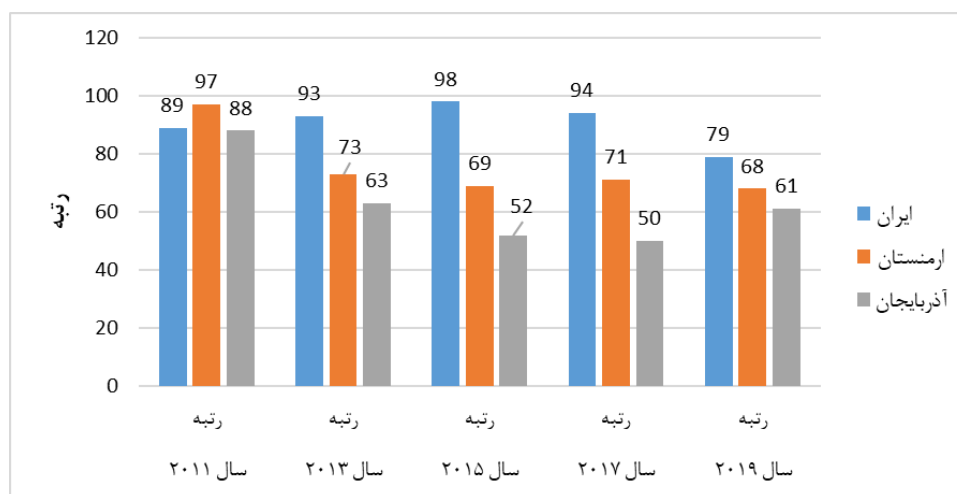
ارکان موجود در زیرشاخص بازار کار باشد. جایی که باید به ارکان این زیر شاخص از جمله شیوه‌های استخدام و اخراج، سهولت در یافتن کارمندان ماهر، سهولت در استخدام نیروی کار خارجی، پرداخت و بهره‌وری، مشارکت زنان در نیروی کار توجه بیشتری داشت.

۵. بررسی شاخص زیرساخت‌های ICT

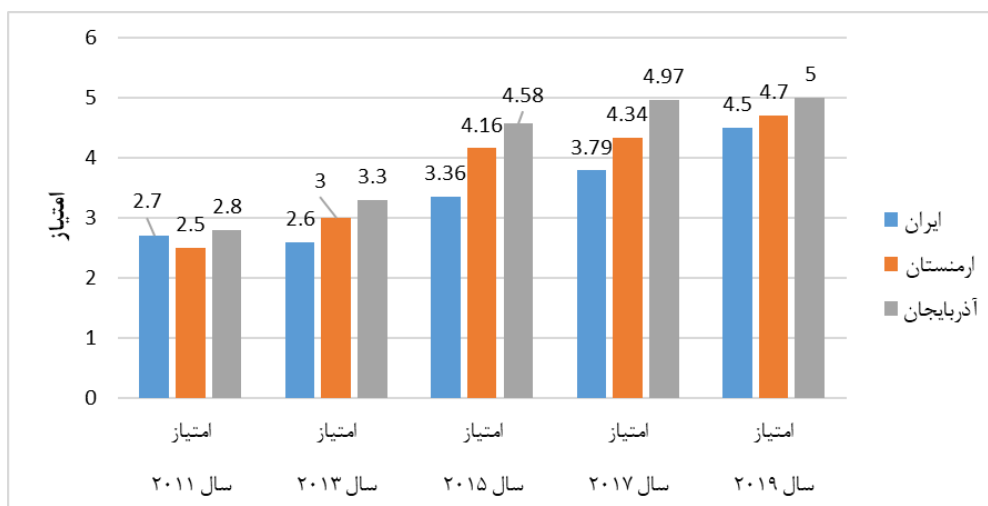
جدول ۶: شاخص زیرساخت‌های ICT

سال ۲۰۱۱		سال ۲۰۱۳		سال ۲۰۱۵		سال ۲۰۱۷		سال ۲۰۱۹		شاخص زیرساخت- های ICT
رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	
۸۹	۲,۷	۹۳	۲,۶	۹۸	۳,۳۶	۹۴	۳,۷۹	۷۹	۴,۵	ایران
۹۷	۲,۵	۷۳	۳	۶۹	۴,۱۶	۷۱	۴,۳۴	۶۸	۴,۷	ارمنستان
۸۸	۲,۸	۶۳	۳,۳	۵۲	۴,۵۸	۵۰	۴,۹۷	۶۱	۵	آذربایجان

منبع: مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹

نمودار ۹: شاخص زیرساخت‌های ICT بر حسب رتبه. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نمودار ۱۰: شاخص زیرساخت‌های ICT بر حسب امتیاز. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

با نگاه به جدول ۶ و همچنین نمودارهای ۹ و ۱۰، مشاهده می‌شود که مانند شاخص‌های بررسی شده پیشین، کشور آذربایجان از رتبه و امتیاز بهتری برخوردار است. کشور ایران توانسته از رشد مداومی در سطح امتیاز خود برخوردار باشد اما این ارتقا در رتبه‌ی ایران فقط در دوره‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹ به چشم می‌خورد. مشخص است در دوره‌های قبل‌تر ارتقای امتیازی ایران در مقایسه با دیگر کشورهای جهان کافی نبوده است. بهترین جایگاه ایران در سال ۲۰۱۹ با کسب رتبه‌ی ۷۹ و امتیاز ۴,۵ اخذ شده است.

با توجه به داده‌های سال ۲۰۱۹، به ترتیب کشورهای آذربایجان، ارمنستان و ایران در جایگاه اول تا سوم میان کشورهای مورد بررسی از نظر شاخص زیرساخت‌های ICT قرار گرفته‌اند. به دلیل وابستگی روزافزون گردشگری و دیگر صنایع خدماتی به زیرساخت‌های ICT، کشورها برای از دست ندادن سهم گردشگران خود و ارائه‌ی خدمات به صورت سهل‌تر به مشتریان و گردشگران، باید دست به اقدامات اساسی برای ارتقای این زیرساخت‌ها بزنند و بیش از پیش به آن توجه کنند.

مقایسه تطبیقی تمامی شاخص‌های پژوهش

با توجه به نمودار ۱۱، مشخص است که در میان تمامی شاخص‌های عنوان شده بر اساس آمارهای سال ۲۰۱۹ و همچنین به طور متوسط در تمامی دوره‌های مورد بررسی، کشور آذربایجان همواره از رتبه و امتیاز بهتری نسبت به دو کشور ایران و ارمنستان برخوردار بوده است و بعد از آن کشور ارمنستان و در آخر کشور ایران قرار گرفته است که با توجه به ظرفیت‌ها و توانایی‌های ایران در تمامی جنبه‌های مورد بررسی، به هیچ عنوان جایگاه قابل قبولی نیست.

نمودار ۱۱: مقایسه تطبیقی شاخص‌های عامل توانمندسازی محیط میان کشورهای ایران، ارمنستان و آذربایجان

بر حسب امتیاز سال ۲۰۱۹. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

نتیجه‌گیری

نظر به اهمیت رقابت‌پذیری در تمامی جنبه‌ها و صنایع به خصوص گردشگری که یکی از رقابتی‌ترین صنایع خدماتی موجود می‌باشد، پژوهش حاضر بر آن شد تا با بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری سفر و گردشگری که توسط مجمع جهانی اقتصاد منتشر می‌شود، به بررسی این شاخص‌ها در بخش توانمندسازی محیط پردازد تا بتواند تصویری روشن از نقاط قوت و ضعف، ارتقا و تنزل در این ۵ شاخص میان ۳ کشور ایران، آذربایجان و ارمنستان ارائه کند. با توجه به ارائه این شاخص‌ها در طی ۵ دوره، می‌توان مشخص کرد کدام کشورها در امر بهبود امتیاز و رتبه‌ی شاخص‌های خود بهتر عمل کردند و با اتخاذ چه تصمیماتی به این امر دست یافته‌اند. با توجه به داده‌های عنوان شده از جانب مجمع جهانی اقتصاد، مشخص شد که تمام کشورهای بررسی شده بیشتر در حوزه‌ی زیرساخت‌های ICT دچار مشکل و توسعه نیافتگی هستند و همچنین در شاخص ایمنی و امنیت، هر سه کشور به طور متوسط توانستند جایگاه و امتیاز خوبی را در مقایسه با دیگر شاخص‌ها کسب کنند.

با توجه به نتایج، کشور آذربایجان در تمامی شاخص‌های مورد بررسی از جایگاه بهتری نسبت به دو کشور ارمنستان و آذربایجان برخوردار است. در مورد کشور ایران با توجه به عامل توانمندسازی محیط در شاخص‌های زیرساخت ICT، ایمنی و امنیت، بهداشت و سلامت، محیط کسب و کار، منابع انسانی و بازار کار از میان ۱۴۰ کشور مورد بررسی در سال ۲۰۱۹ به ترتیب رتبه‌های ۷۹، ۷۴، ۸۹، ۱۲۱ و ۱۰۰ را کسب کرده است که میتوان بیان داشت ضعیف‌ترین عملکرد کشور ایران در شاخص محیط کسب و کار و قوی‌ترین آن متعلق به شاخص ایمنی و امنیت می‌باشد. با توجه به اهمیت بسزای شاخص‌های رقابت‌پذیری در جذب گردشگران، همانطور که کشورهای دیگر به دنبال بهبود و ارتقای جایگاه خود هستند؛ کشور ایران نیز باید با برنامه‌ریزی‌های منظم و مستمر در پی بهبود شاخص‌های مرتبط خود در حوزه‌ی گردشگری باشد و همانطور که در بررسی‌های قبل نشان داده شد، از این وضعیت نوسانی خود فاصله گرفته و دائما رشد مستمری را تجربه کند.

منابع

- افضل‌لی، رسول، احمدی، سید عباس، واثق، محمود و جهانیان، منوچهر. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی چارچوب تنظیمی سفر و گردشگری در کشورهای حاشیه خلیج فارس، با تاکید بر جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۶ (۳)، ۸۲-۹۶.
- جاودان، مجتبی، تولایی، سیمین و مهربان، فاطمه. (۱۴۰۰). تحلیل تاثیر ظرفیت سازمانی در رقابت پذیری مقصد گردشگری آبگرم، مورد مطالعه: شهر سرعین، مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۶ (۵۶).
- حسین زاده، مجتبی و سلامی، حسن. بررسی نقش تبلیغات در ترویج ایرانگردی از دیدگاه مسافران خارجی و تاثیر آن بر توسعه کارآفرینی و تولید اشتغال (مطالعه موردی: هتل های ۵ ستاره شهر مشهد). ۹۹-۱۲۷.
- خان‌زاده، حامد، رهنورد، فرج‌اله، بامداد، ناصر و محمودزاده، سیدمجتبی. (۱۴۰۰). رقابت پذیرسازی شهرهای گردشگری ایران. برنامه ریزی و توسعه گردشگری، ۱۰ (۳۸)، ۲۲۵-۲۴۷.
- خان‌زاده، حامد، رهنورد، فرج‌اله، بامداد، ناصر و محمود زاده، سیدمجتبی. (۱۴۰۰). مدل تبیین رقابت‌پذیری گردشگری شهرهای توریستی در ایران. تحقیقات بازاریابی نوین، ۱۱ (۲)، ۴۵-۶۸.
- فرزین، محمدرضا، شکاری، فاطمه و عزیزی، فاطمه. (۱۳۹۷). رقابت‌پذیری مقصد گردشگری: تحلیل اهمیت-عملکرد (مورد مطالعه: شهر یزد و شهر شیراز)، مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۳ (۴۴)، ۲۱۹-۲۴۷.
- منتظر، فرامرز. (۱۳۹۷). ارزیابی جایگاه ایران از منظر شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در میان کشورهای منطقه با تاکید بر سند چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴، مطالعات عمران شهری دوره دوم زمستان ۱۳۹۷ شماره ۷.
- Bălan, D., Balaure, V., & Vegheș, C. (۲۰۰۹). Travel and tourism competitiveness of the world's top tourism destinations: an exploratory assessment. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, ۱۱(۲), ۹۷۹-۹۸۷.
- Blanke, J., & Chiesa, T. (۲۰۱۳, May). The travel & tourism competitiveness report ۲۰۱۳. In *The World Economic Forum*. Koroni, Switzerland: World Economic Forum.
- Blanke, J., & Chiesa, T. (۲۰۱۱). The travel & tourism competitiveness report ۲۰۱۱. In *World Economic Forum, Geneva, Switzerland* (pp. ۴۶۲-۴۷۳).
- Cîrstea, Ș. D. (۲۰۱۴). Travel & Tourism Competitiveness: A study of World's top economic Competitive countries. *Procedia Economics and Finance*, ۱۵, ۱۲۷۳-۱۲۸۰.
- Crotti, R., & Misrahi, T. (۲۰۱۷). The travel & tourism competitiveness report ۲۰۱۷. Paving the way for a more sustainable and inclusive future. In *World Economic Forum: Geneva, Switzerland* (Vol. ۳).
- Crotti, R., & Misrahi, T. (۲۰۱۵). The Travel & Tourism Competitiveness Report ۲۰۱۵-Growth through Shocks. In *World Economic Forum*.
- Dugulan, D., Balaure, V., Popescu, I. C., & Vegheș, C. (۲۰۱۰). CULTURAL HERITAGE, NATURAL RESOURCES AND COMPETITIVENESS OF THE TRAVEL AND TOURISM INDUSTRY IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES. *Annales Universitatis Apulensis-Series Oeconomica*, ۱۲(۲).

- Fernández, J. A. S., Azevedo, P. S., Martin, J. M. M., & Martin, J. A. R. (۲۰۲۰). Determinants of tourism destination competitiveness in the countries most visited by international tourists: Proposal of a synthetic index. *Tourism Management Perspectives*, ۳۳, ۱۰۰۵۸۲.
- Klimova, T. B., Slinkova, O. K., Bogomazova, I. V., Vishnevskaya, E. V., & Yakovenko, O. V. (۲۰۱۸). Positioning of Russia in the world ranking competitiveness of travel and tourism. *Journal of History Culture and Art Research*, ۱(۲), ۶۹۹-۷۰۷.
- Kumar, S., & Dhir, A. (۲۰۲۰). Associations between travel and tourism competitiveness and culture. *Journal of Destination Marketing & Management*, ۱۸, ۱۰۰۵۰۱.
- Leung, X. Y., & Baloglu, S. (۲۰۱۳). Tourism competitiveness of Asia Pacific destinations. *Tourism Analysis*, ۱۸(۴), ۳۷۱-۳۸۴.
- Liu, Y. L., Ko, P. F., & Chiang, J. T. (۲۰۲۱). Developing an evaluation model for monitoring country-based tourism competitiveness. *SAGE Open*, ۱۱(۳), ۲۱۰۸۲۴۴۰۲۱۱۰۴۷۵۵۹.
- Minghetti, V., & Montaguti, F. (۲۰۱۰). Assessing Istanbul competitiveness: a multidimensional approach. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*.
- Mishra, R., Sajnani, M., & Gautam, P. GOVERNMENT INITIATIVES FOR TOURISM DEVELOPMENT IN INDIA: A REVIEW OF TTCI REPORTS.
- Nazmfar, H., Eshghei, A., Alavi, S., & Pourmoradian, S. (۲۰۱۹). Analysis of travel and tourism competitiveness index in middle-east countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, ۲۴(۶), ۵۰۱-۵۱۳.
- Okupe, A., Ward, T., & Adeola, O. (۲۰۱۸). Enhancing hospitality and tourism industry competitiveness in Sub-Saharan Africa. *Africa's competitiveness in the global economy*, ۱۳۷-۱۶۷.
- Perez Leon, V. E., Pérez, F., Contreras Rubio, I., & Guerrero, F. M. (۲۰۲۱). An approach to the travel and tourism competitiveness index in the Caribbean region. *International Journal of Tourism Research*, ۲۳(۳), ۳۴۶-۳۶۲.
- Širá, E., & Pukała, R. (۲۰۱۹). Competitiveness of Travel and Tourism in Selected Countries. *Czech Journal of Tourism*, ۸(۱), ۱۷-۳۱.
- Uppink Calderwood, L., Soshkin, M., Fisher, M., & Weinberg, N. (۲۰۱۹). The travel & tourism competitiveness Report ۲۰۱۹. Travel and tourism at a Tipping Point. In *World Economic Forum*.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۱/۱۲

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۲/۱۸

صفحات: ۶۹ - ۷۸

بررسی تأثیر مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد

محمدصادق وصال، کارشناس امور اداری شهرداری یزد

چکیده

در محیط کسب و کار جدید که مشخصه آن تلاطم و پیچیدگی فزاینده است، توانایی یک سازمان در ایجاد و حفظ مزیت‌های رقابتی در دانستنی‌هایش نهفته است. اهمیت مدیریت دانش و رابطه آن با عملکرد سازمان به شکل گسترده مورد تأیید واقع شده است. مدیریت دانش، فرآیند منظم یافتن، انتخاب کردن، سازماندهی، گزینش و ارائه دانش است که به سازمان کمک می‌کند تا بصیرت و درک لازم را از تجربه خود به دست آورد. باید توجه داشت که مدیریت دانش، امری پایان‌ناپذیر بوده که همواره سازمان‌ها را در تغییرات یاری می‌دهد و نیازمند پشتیبانی و توجه دائمی است. یک از مقوله‌های که مدیریت دانش در سازمان بر آن اثر گذار است، عملکرد است. لذا پژوهش حاضر به بررسی تأثیر مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد پرداخته است. این پژوهش از دید روش از انواع پژوهش‌های توصیفی و از نوع همبستگی، از منظر هدف کاربردی و به لحاظ شیوه گردآوری اطلاعات پیمایشی می‌باشد. در این پژوهش از پرسشنامه ۲۶ سوالی سانچز و همکاران (۲۰۱۵) با متغیرهای مدیریت دانش، عملکرد سازمانی و عملکردهای منابع انسانی استراتژیک که بر اساس طیف لیکرت طراحی شده بود استفاده شده است. با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، تعداد ۱۱۲ پرسشنامه در بین کارکنان شهرداری یزد توزیع شد، یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که مدیریت دانش تأثیر معناداری بر عملکرد شهرداری ندارد.

واژگان کلیدی: مدیریت دانش، عملکرد سازمان، شهرداری، شهر یزد.

مقدمه

بررسی عملکرد سازمان‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا به وسیله این عامل مدیریت می‌تواند مطمئن باشد که سازمان عملکرد بهتری دارد یا نه، با وجود اهمیت عملکرد و ارزیابی آن پی بردن به عوامل مؤثر و مرتبط با آن نیز دارای اهمیت است زیرا با دانستن رابطه میزان و شدت ارتباط عوامل مؤثر بر عملکرد می‌توان با تغییر و دستکاری آنها عملکرد را بهبود بخشید و در جهت رشد سازمان گام برداشت. درحقیقت ارزیابی عملکرد شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی دارای فعالیت مشابه و بررسی نتایج حاصل از عملکرد آنها در یک دوره معین و همچنین شناخت متغیرهای تأثیرگذار بر آن از فرآیندهای مهم و راهبردی محسوب می‌شوند که ضمن تعیین جایگاه رقابتی سازمان، نقش قابل توجهی در امر بهبود مستمر و افزایش کیفیت و اثربخشی تصمیمات مدیریت شرکت‌ها دارد (آراسته، ۱۳۹۱).

در این میان با ورود به هزاره جدید نقدینگی مواد خام و زمین که در گذشته عوامل حیاتی برای تشکیل و رشد سازمان‌ها محسوب می‌شدند، اهمیت سابق خود را از دست داده‌اند (اخوان و جعفری، ۱۳۸۴). سازمان‌های این دوره به دلیل شرایط زمانی که در آن واقع شده‌اند تفاوت‌های بسیاری با گذشته دارند و بر اساس دو مفهوم پیچیدگی و آشفتگی به شدت تغییر کرده‌اند به گونه‌ای که ماهیت فعلی جهان تغییرات گسترده و بنیانی است. این تغییرات چنان سریع اتفاق افتاده و رقابت نیز چنان زیاد شده است که سازمان‌های عظیمی که در قرن بیستم رشد یافته‌اند نمی‌توانند در دنیای نو ظهور قرن بیست و یکم دوام بیاورند و اگر سازمان‌ها خود را با این تغییرات وفق ندهند، چه بسا سازمان به ورطه نابودی کشانده شود. این تغییرات و فشارها دانش را برای ادامه حیات سازمان به امری ضروری تبدیل کرده‌اند. همان‌طور که برایان کوئین گفته است عوامل ناملموسی که باعث رشد و افزایش ارزش کالاها و خدمات می‌شوند مبتنی بر دانش هستند (جعفری مقدم، ۱۳۸۱). دانش ترکیبی از داده و اطلاعات است که به آن دیدگاه‌های تخصصی، مهارت‌ها و تجربیات افزوده می‌شود تا دارایی‌های ارزشمندی برای کمک به اتخاذ تصمیمات صحیح به دست آید. دانش همواره به انسان وابسته است. از اینرو در سازمان‌های مبتنی بر دانش در درازمدت، موفقیت تنها از طریق کارکنان شایسته محقق می‌شود در این زمینه انسان به عنوان محور دانش، نقش کلیدی در افزایش بازدهی و بهره‌وری سازمان دارد. لذا در این تحقیق به دنبال بررسی تأثیر مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد می‌باشیم.

پیشینه پژوهش

دورنمای تاریخی از مدیریت دانش امروزی، به این مطلب اشاره دارد که مدیریت دانش یک خواسته قدیمی بوده است، دانش شامل دانستن و دلایل دانستن به وسیله فلاسفه غربی به صورت مدون شاید هزار سال قبل ایجاد شده باشد، همچنین فلاسفه شرقی، به همین میزان در تدوین دانش، مشارکت داشته‌اند، اگرچه بیشتر تأکید آن‌ها بر دریافت هدایت‌های روحانی و زندگی مذهبی بوده است (ویگ، ۱۹۹۹).

برخی از فلاسفه از این هم فراتر رفته اند و معتقدند که تلاش ها و نیروهای انسان های اولیه در محیط ناآشنای زندگی خود برای فهم روابط و بقا، نمونه های عملی از جستجوی دانش و هدایت آن دانش به سوی خود است.

لزوم آگاهی از ارزش سرمایه های فکری و توجه به دانش، به چند دهه قبل باز می گردد. پترز^۱ در سال ۱۹۵۹، دانش را به عنوان یک منبع رقابت معرفی کرد و پولانی^۲ در دهه ۱۹۶۰، مفهوم دانش و لزوم شناخت آن را بیان کرد. پیتر دراگر از نخستین کسانی بود که توجه عموم را به ارزش دارایی های فکری جلب نمود. وی در کتاب خود با عنوان جامعه پسا سرمایه داری، چنین می نویسد: مهم ترین منبع اقتصادی، یعنی ابزارهای تولید، دیگر سرمایه یا منابع طبیعی و یا نیروی کار نیست. این منابع اقتصادی بنیادی، دانش است و خواهد بود (داونپورت و پروساک^۳، ۱۳۷۹).

توجه گسترده به دانش به عنوان یکی از منابع سازمانی و شناخت مدیریت دانش به عنوان عامل حیاتی برای بقا، و رقابت سازمانی به دهه ۱۹۹۰ باز می گردد. بررسی موضوعی تحت عنوان مدیریت دانش، برای اولین بار با گزارش سالیانه ۱۹۹۴ شرکت سوئدی اسکاندیا که یک شرکت پیشرو در خدمات مالی است، شروع شد. این گزارش در برگزیده یک سلسله تحلیل های مالی بود که تلاش می کرد ارزش سرمایه فکری شرکت "دارایی های دانشی" را کمی کند. تلاش عمده در این خصوص در سال ۱۹۹۱ آغاز گردید. نتیجه به دست آمده این بود که سرمایه فکری حداقل به اندازه سرمایه مالی سنتی در تأمین درآمدهای پایدار نقش داشت (باقی، ۱۳۸۱).

تمرکز حاضر بر دانش، به طور عمده، بر اثر بخش های اقتصادی تأکید دارد و اینجاست که نقش انسان در سطح مدیریت دانش مطرح می گردد، چرا که این واقعیت آشکار شده است که دستیابی به سطحی از رفتار اثربخش، برای رقابت عالی و سطح بالا ضروری است و این، مستلزم آن است که همه افراد سازمان در نظر گرفته شوند و ما برای این کار باید بین شناخت، انگیزش، رضایت فردی، احساس امنیت و خیلی از عوامل دیگر، یکپارچگی و هماهنگی ایجاد کنیم. در مدیریت دانش امروز، تأکید بر این است که افراد باید دارای قدرت فکر کردن و تجزیه و تحلیل مسائل باشند تا فعالیت های یدی را بیشتر اداره کرده و همچنین باید به کارکنان آزادی های فکری داد تا بتوانند در مورد کار خود اظهار نظر کنند. شناخت دانش به عنوان یک منبع سازمانی و تئوری های جدید رشد و ظهور سازمان های دانشی، همگی کمک کردند تا حوزه جدیدی از مدیریت دانش در سیستم های اطلاعاتی به وجود آید. این پیشرفت ها نشان می دهد که دانش در شکل های مختلف، یک سرمایه و دارایی انسانی است و سرمایه گذاری در آن، مستقیماً به کالاها و خدمات با فناوری بالا منجر می شود، بر خلاف سایر عوامل تولید، دانش و قابلیت آن به وسیله درآمدهای در حال افزایش سازمان، مشخص می شوند.

---

^۱ Peters

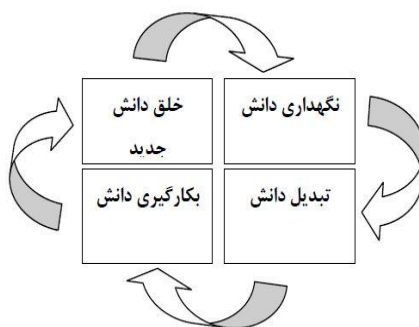
^۲ Polani

^۳ Davenport & prusak

مدل عمومی دانش در سازمان

ایجاد دانش: این مرحله در برگیرنده فعالیت‌های است که مرتبط با ورود دانش جدید به سیستم است که شامل توسعه، کشف و تسخیر دانش می‌شود.

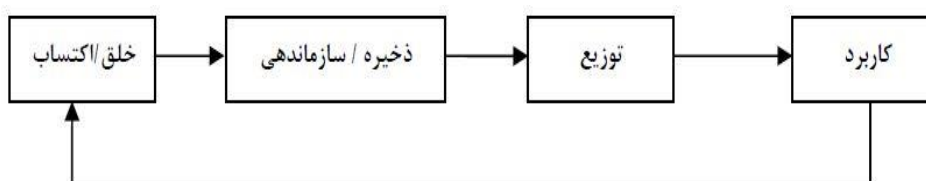
حفظ و نگهداری دانش: عبارت است از فعالیت‌های که دانش را در سیستم ماندگار می‌کند. در این راستا صاحب‌نظران به مهمترین عاملی که اشاره می‌کنند حافظه سازمانی^۱ است و آن عبارت است از توانایی سازمان برای حفظ و نگهداری دانش. نکته مهمی که دینگ و کاربی^۲ (۱۹۹۹) به آن اشاره می‌کنند این است که حافظه سازمانی، صرفاً توانایی نگهداری دانش‌های صریح و آشکار را دارد و حافظه فردی^۳ مهمترین منبع دانش نهفته است. تبدیل و انتقال دانش: اشاره به فعالیت‌های دارد که در ارتباط با جریان دانش از یک بخش با یک نفر به بخش یا نفر دیگر را شامل می‌شود و شامل ارتباطات ترجمه، تبدیل، تفسیر و تصفیه دانش است. بکارگیری دانش: شامل فعالیت‌های می‌شود که در ارتباط با اجرای دانش در فرایندهای سازمانی هستند (ابطحی و صلواتی، ۱۳۸۵).

شکل ۱: مدل عمومی دانش در سازمان (ابطحی و صلواتی، ۱۳۸۵)

مدل علوی (۱۹۹۷)

علوی فرایندهای مدیریت دانش را به ترتیب زیر بیان کرده است: خلق یا اکتساب دانش، ذخیره یا سازماندهی دانش، توزیع و کاربرد دانش، او ترتیب آنها را به صورت خطی مطابق شکل زیر نمایش داده است.

شکل ۲: فرایندهای مدیریت دانش علوی

^۱ Organization memory

^۲ Deing & corby

^۳ Individual memory

روش تحقیق

این تحقیق، به دنبال بررسی اثر مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد می‌باشد. تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش، از نوع، توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

جامعه آماری، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری

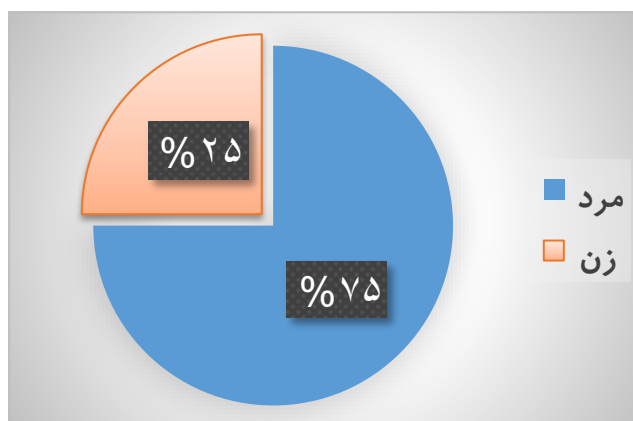
جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کارکنان شهرداری یزد می‌باشد. روش نمونه‌گیری تحقیق حاضر به صورت تصادفی ساده از بین عوامل تشکیل دهنده جامعه آماری انجام می‌شود. ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش پرسشنامه است. پرسشنامه این تحقیق شامل سؤالات جمعیت‌شناسی بوده همچنین بخش دوم پرسشنامه به جمع‌آوری اطلاعات در رابطه با متغیرهای پژوهش می‌باشد که ۶ سوال مربوط به مدیریت دانش و ۵ سوال عملکرد شهرداری می‌باشد که همگی از مقاله سانچز و همکاران (۲۰۱۵) با اصلاح و تعدیل توسط خبرگان سازمانی و اساتید دانشگاه مورد استفاده قرار گرفته است. در این مطالعه، به‌منظور طبقه‌بندی، تحلیل و تجزیه اطلاعات از نرم‌افزارهای SPSS و PLS استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

در جدول ۱ آمار توصیفی پاسخ دهندگان در شهرداری یزد از لحاظ جنسیت آورده شده است. نتایج نشان می‌دهد که در نمونه پژوهشی فراوانی مردها برابر ۸۴ نفر یعنی ۷۵ درصد از کل نمونه و فراوانی زن‌ها برابر ۲۸ نفر یعنی ۲۵ درصد از کل نمونه است.

جدول ۱: توزیع فراوانی جامعه مورد بررسی با توجه به جنسیت آن‌ها

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۸۴	۷۴/۷ درصد
زن	۲۸	۲۵/۳ درصد
جمع	۱۱۲	۱۰۰

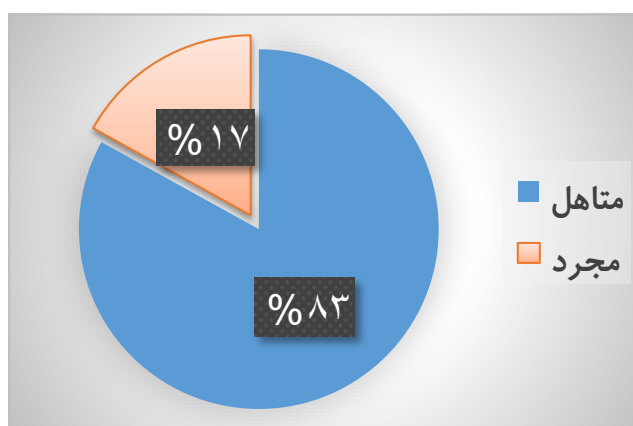

نمودار ۱: نمودار دایره ای جنسیت پاسخ گویان

در جدول ۲ آمار توصیفی پاسخ دهندگان در شهرداری یزد از لحاظ تاهل آورده شده است. نتایج نشان می‌دهد که در نمونه پژوهشی فراوانی متاهلین برابر ۹۳ نفر یعنی تقریباً ۸۳ درصد از کل نمونه و فراوانی مجردها برابر ۱۹ نفر یعنی ۱۷ درصد از کل نمونه است.

جدول ۲ توزیع فراوانی جامعه مورد بررسی با توجه به تاهل آنها

جنسیت	فراوانی	درصد
متاهل	۹۳	۸۲/۷ درصد
مجرد	۱۹	۱۷/۳ درصد
جمع	۱۱۲	۱۰۰

نمودار ۲: نمودار دایره‌ای تاهل پاسخ‌گویان

آمار استنباطی

مقایسه متغیرهای پژوهش با حد وسط مقیاس اندازه‌گیری

آزمون t تک نمونه برای مقایسه میانگین مشاهده شده متغیرهای پژوهش با میانگین نظری مقیاس اندازه‌گیری در خصوص متغیرهای پژوهش صورت گرفته است. نتایج نشان داده است که با توجه به سطح معناداری کوچکتر از ۰/۰۵، میانگین متغیرهای استخدام، آموزش، مشارکت به صورت معنادار متفاوت از میانگین نظری است و با توجه به میانگین‌های برآورد شده، می‌توان نتیجه گرفت میانگین متغیرهای مذکور بیشتر از ۳ بوده، لذا به صورت معنادار بیشتر از حد متوسط می‌باشند و میانگین متغیرهای تدوین دانش و مدیریت دانش کمتر از ۳ است، بنابراین به صورت معنادار کمتر از حد متوسط است.

جدول ۳: آزمون t تک نمونه برای متغیرهای پژوهش

مقایسه میانگین مشاهده شده با مقدار ثابت ۳					متغیر
تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t	میانگین برآورد شده	
۰,۳۹	۰,۰۰	۱۱۱	۳,۷۷	۳,۳۹	استخدام (ST)

۰,۴۲	۰,۰۰	۱۱۱	۵,۵۷	۳,۴۲	آموزش (TR)
۰,۲۴	۰,۰۱	۱۱۱	۲,۸۱	۳,۲۴	مشارکت (PAR)
۰,۰۵	۰,۵۴	۱۱۱	۰,۶۱	۳,۰۵	ارزیابی عملکرد (PA)
۰,۱۲	۰,۱۳	۱۱۱	۱,۵۲	۳,۱۲	جبران خدمات (CO)
-۰,۵۶	۰,۰۰	۱۱۱	-۶,۷۳	۲,۴۴	تدوین دانش (KC)
۰,۱۵	۰,۱۲	۱۱۱	۱,۵۹	۳,۱۵	شخصی سازی دانش (KP)
-۰,۲۱	۰,۰۰	۱۱۱	-۳,۰۴	۲,۷۹	مدیریت دانش (KM)
۰,۰۴	۰,۶۴	۱۱۱	۰,۴۷	۳,۰۴	عملکرد سازمان (OP)

آزمون و برازش مدل اصلی

در این پژوهش از مدل یابی معادلات ساختاری با کمک روش حداقل مربعات جزئی و نرم افزار Smart PLS جهت آزمون فرضیات و صحت مدل اصلی استفاده شده است. از این روش در مواردی که حجم نمونه کوچک بوده و یا توزیع متغیرها نرمال نباشد، استفاده می شود. در مدل های PLS دو مدل آزمون می شود. مدل بیرونی هم ارز مدل اندازه گیری و مدل درونی مشابه مدل ساختاری در مدل های معادلات ساختاری است. مدل بیرونی نشانگر بارهای عاملی متغیرهای مشاهده شده است.

مدل بیرونی (مدل اندازه گیری)

در روش شناسی مدل معادلات ساختاری، ابتدا به ساکن لازم است تا روایی سازه مورد مطالعه قرار گرفته تا مشخص شود گویه های انتخاب شده برای اندازه گیری متغیرهای مورد نظر خود از دقت لازم برخوردار هستند. برای این منظور از تحلیل عاملی تاییدی (CFA)، استفاده می شود. به این شکل که بار عاملی هر گویه با متغیر خود دارای مقدار t بالاتر از $1/96$ باشد. در این صورت این گویه از دقت لازم برای اندازه گیری آن سازه یا متغیر مکنون برخوردار است در جداول زیر مقادیر بار عاملی و مقدار معناداری برای آیت می های هر متغیر مکنون آورده شده است.

جدول ۴: تحلیل عاملی تاییدی (مقادیر بار عاملی و مقدار t) برای ابعاد متغیر عملکرد های منابع انسانی استراتژیک

متغیر	گویه	بار عاملی	آماره t
استخدام (ST)	q1	۰,۸۷۶	۲۸,۸۳۸
	q2	۰,۹۴۱	۸۱,۳۰۶
	q3	۰,۸۶۴	۳۴,۸۸۵
آموزش (TR)	q4	۰,۸۳۹	۳۸,۱۴۳
	q5	۰,۷۳۶	۸,۴۸۳
	q6	۰,۸۰۶	۲۲,۶۶۲
مشارکت (PAR)	q7	۰,۸۵۳	۲۴,۱۶۷
	q8	۰,۸۸۴	۳۳,۲۵۹
	q9	۰,۶۴۷	۶,۱۲۴
ارزیابی عملکرد (PA)	q10	۰,۵۹۹	۴,۴۷۳
	q11	۰,۷۸۶	۱۲,۱۱۰

۳۱,۲۴۷	۰,۸۶۸	q۱۲	جبران خدمات (CO)
۱۵,۵۰۷	۰,۷۸۴	q۱۳	
۵,۴۴۹	۰,۵۷۴	q۱۴	
۱۰,۹۲۸	۰,۷۴۵	q۱۵	

جدول ۵: تحلیل عاملی تاییدی (مقادیر بار عاملی و مقدار t) برای ابعاد متغیر مدیریت دانش

متغیر	گویه	بار عاملی	t آماره
KC تدوین دانش)	q۱۶	۰,۷۵۱	۱۵,۶۴۳
	q۱۷	۰,۷۶۹	۱۰,۵۵۹
	q۱۸	۰,۸۸۶	۱۲,۲۹۷
KP شخصی سازی دانش)	q۱۹	۰,۷۸۵	۱۴,۵۶۵
	q۲۰	۰,۹۲۶	۶۱,۶۵۱
	q۲۱	۰,۸۸۹	۴۴,۷۷۷

جدول ۶: تحلیل عاملی تاییدی (مقادیر بار عاملی و مقدار t) برای متغیر عملکرد سازمان

متغیر	گویه	بار عاملی	آماره t
عملکرد سازمان (OP)	q۲۲	۰,۵۵۶	۴,۳۱۴
	۳q۲	۰,۷۹۷	۱۴,۰۸۶
	۴q۲	۰,۸۵۲	۸,۲۵۰
	۵q۲	۰,۹۰۳	۱۳,۳۳۵
	۶q۲	۰,۶۹۳	۵,۴۱۳

با توجه به معناداری و بار عاملی گویه های این پژوهش همگی گویه ها دارای آماره t بزرگتر از مقدار ۱/۹۶ هستند. بنابراین مدل بدون تغییرات مورد آزمون قرار می گیرد. همچنین بر اساس بارهای عاملی، شاخصی که بیشترین بار عاملی را داشته باشد، در اندازه گیری متغیر مربوطه سهم بیشتری دارد و شاخصی که ضرایب کوچکتری داشته باشد سهم کمتری را در اندازه گیری سازه مربوطه ایفا می کند.

جدول ۷: نتایج آزمون پژوهش

شرح فرضیه	ضریب مسیر	مقدار معناداری	نوع رابطه	نتیجه فرضیه	رد
مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد تاثیر معنادار و مثبتی دارد.	۰,۰۴۷	۰,۳۶۵	غیر معنادار	رد	۱

جدول ۸: بررسی روابط میان متغیرهای مدل تحقیق

آماره t	ضریب استاندارد	رابطه
۰,۰۴۷	۰,۳۶۵	مدیریت دانش → عملکرد سازمان

نتیجه گیری

بررسی های صورت گرفته بر پایه این فرض انجام گرفت که مدیریت دانش بر عملکرد شهرداری یزد تأثیر معنادار و مثبتی دارد. با توجه به آزمون انجام گرفته ، مقدار آماره معناداری کمتر از مقدار ۱/۹۶ است و برابر با ۰/۳۶۵ است لذا داده های تجربی جمع آوری شده این فرضیه را تایید نمی کند. از دلایل این امر می تواند ساختار شهرداری ها باشد که به هیچ عنوان از استراتژی های مدیریت دانش در ساختارهای سازمانی و مدیریتی خود استفاده نمی کنند. با توجه به تجزیه و تحلیل توصیفی نیز که انجام گرفته و نتایج آن تحلیل نیز نشان داده است ، وضعیت توصیفی مدیریت دانش در این سازمان از نظر کارکنان کمتر از متوسط می باشد به عبارتی در شهرداری هیچ کدام از فرایندهای مدیریت دانش از قبیل تدوین ، تسهیم ، ذخیره سازی و به کارگیری دانش استفاده نمی شود، به همین دلیل کارکنان عقیده دارند که مدیریت دانش نتوانسته بر عملکرد سازمان آن ها تأثیر گذرا باشد.

پیشنهادها

با عنایت به ضرورت اجرای مدیریت دانش در سازمان پیشنهاد می شود : مدیران شهرداری یزد با به کارگیری تسهیم دانش صریح و ضمنی، به پر کردن خلأ های موجود در دانش سازمانی، به یادگیری کارا تر و بهینه تر کارکنان، خلق خدمات نوآور با سرعت و کیفیت متمایز، بهبود عملکرد مالی، رضایتمندی مشتریان، پیشگیری از تکرار اشتباهات، کاهش دوباره کاری، صرفه جویی در وقت و برانگیختن انگیزه خلاقیت و نوآوری و تقویت موقعیت سازمان خود اقدام نمایند.

با توجه به مستندات ارائه شده در متن پژوهش، موارد زیر به عنوان پیشنهادهایی برای انجام تحقیقات آتی در ارتباط با موضوع تحقیق حاضر می توان ارائه شود:

توصیه می شود پژوهش مشابهی در سایر استان های کشور یا در صنایع خاص انجام گیرد و نتایج آن با یافته های به دست آمده از پژوهش حاضر مقایسه گردد.

همچنین پژوهش های دیگری با توجه به نقش و اهمیت متغیر های میانجی و تعدیل گر همچون یادگیری ، ساختار سازمان ، تکنولوژی سازمان ، فرهنگ حاکم بر سازمان و... مورد بررسی قرار گیرد.

منابع

- ابطحی ، سید حسن ، صلواتی ، عادل (۱۳۸۵)، مدیریت دانش در سازمان انتشارات پیوند نو، چاپ اول
- اخوان، پیمان. جعفری، مصطفی. (۱۳۸۴). "ناکامی مدیریت دانش در سازمانها". ماهنامه تدبیر، شماره ۱۶.
- آراسته، محمد(۱۳۹۱)" تبیین عملکرد شرکت با استفاده از بازارگرایی، نوآوری و مزیت رقابتی در شرکت های تولیدی استان گیلان" پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مدیریت بازرگانی، دانشگاه آزاد رشت.
- باقی، فرشته (۱۳۸۱). مدیریت دانش. نشریه الکترونیک، شماره ۶، صفحات ۵۴
- جعفری مقدم، سعید (۱۳۸۱). فرایند مدیریت دانش از یادگیری تا حافظه سازمانی. نشریه مدیریت و توسعه، شماره ۱۲ ، ص ۸۴
- داوینپورت، تامس اچ و پروساک، لارنس (۱۳۷۹). مدیریت دانش. ترجمه حسین رحمان سرشت .چاپ اول، انتشارات طراحی مهندسی و تأمین قطعات خودرو ایران (ساپکو)
- Wiig Karl M. (۱۹۹۹). "Successful knowledge management". European Management Journal.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۰۸

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۴/۲۳

صفحات: ۹۴ - ۷۹

بررسی آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان‌ها در رابطه با گردشگری پزشکی (مطالعه موردی: شهرستان آبادان)

محمد علی رجایی‌ریزی، استادیار گروه موزه و گردشگری دانشگاه هنر، اصفهان، ایران
محمد مهدی کارمزدی، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی دانشگاه هنر، اصفهان، ایران
فاطمه رضایی شجاع، کارشناس ارشد پرستاری دانشگاه علوم پزشکی، آبادان، ایران
هاجر سلیمی کوچی، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی دانشگاه هنر، اصفهان، ایران

چکیده

گردشگری پزشکی، به عنوان یکی از شاخه‌های نوظهور صنعت گردشگری در سال‌های اخیر، مورد توجه بسیاری از مردم و دولت‌ها قرار گرفته است. در این میان استان خوزستان دارای ظرفیت‌های متعدد در جذب گردشگری سلامت از جمله گردشگری پزشکی و درمانی می‌باشد. اما درآمد گردشگری پزشکی در این منطقه ناچیز بوده و تعداد محدودی بیمار از کشورهای خلیج فارس وارد این استان می‌شوند. مولفه‌های مهمی در این عدم توسعه نقش دارند که یکی از این عوامل بحث منابع انسانی و شرایط آن است. هدف پژوهش حاضر تعیین آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان‌های شهر آبادان در مورد گردشگری پزشکی - درمانی می‌باشد. این پژوهش یک مطالعه توصیفی - مقطعی است که در آن آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان‌های شهر آبادان در خصوص گردشگری پزشکی (درمانی) با استفاده از پرسشنامه آزمون گر ساخته شامل ۲۵ سؤال در سه بخش مشخصات دموگرافیک، آگاهی و نگرش سنجیده شد. سپس داده‌های مطالعه توسط نرم افزار Spss نسخه ۱۵ تجزیه و تحلیل شده و از روش‌های آمار توصیفی و آزمون‌های خی دو و همبستگی پیرسون استفاده شد. یافته‌ها نشان می‌دهد فقط (۳۲٪) شرکت‌کنندگان در مورد گردشگری پزشکی - درمانی آگاهی داشتند بیشترین افراد از طریق اینترنت (۱۶٪) کسب آگاهی نموده و استعداد‌های ایران را در زمینه گردشگری پزشکی به ترتیب سلول‌های بنیادی، آب درمانی، ضایعات نخاعی، جراحی قلب و ناباروری بیان نمودند. ۸۴٪ از افراد مورد پژوهش توریسم درمانی را سودآور دانسته و کشور را از لحاظ گردشگری پزشکی و درمانی دارای استعداد می‌دانستند. ۷۶٪ آنان بیمارستان‌های شهرستان آبادان را فاقد آمادگی‌های لازم جهت جذب گردشگری پزشکی - درمانی ارزیابی نمودند.

واژگان کلیدی: آگاهی، نگرش، گردشگری پزشکی، آبادان.

مقدمه

صنعت گردشگری، در حکم یکی از متنوع‌ترین و بزرگ‌ترین صنایع جهان، مهم‌ترین منبع درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی برای بسیاری از کشورهای دنیاست. این صنعت از دو جهت عمده حائز اهمیت است: نخست، موجبات آشنایی ملل با دیگر فرهنگ‌ها، نژادها، قوم‌ها، سرزمین‌ها، گویش‌ها و... را فراهم می‌کند و دوم، از نظر اقتصادی، منبع تأمین درآمد و ارز محسوب می‌شود (جمشیدی، ۱۳۹۳). گسترش صنعت گردشگری، علاوه بر داشتن ابعاد وسیع اقتصادی همچون ایجاد فرصت‌های شغلی، درآمدزایی، کاهش فقر و افزایش رفاه در جامعه، بر ابراز هویت ملی و ایجاد امنیت اجتماعی و گسترش عدالت اجتماعی در جامعه نیز تأثیرگذار است (فیروزجائیان و همکاران، ۱۳۹۲). با درک اهمیت گردشگری از جنبه‌های گوناگون، آشکال نوینی برای آن به وجود آمده و تکامل یافته است. در خصوص نقش و تاثیر گردشگری پزشکی بر کشورهای در حال توسعه شواهد تحقیقی جامعی وجود ندارد. با وجود آنکه مطالب زیادی در خصوص موضوع گردشگری پزشکی نگاشته شده است، این نوشته‌ها به ندرت براساس شواهد شکل گرفته‌اند. براساس تعریف‌های سازمان جهانی گردشگری، یکی از اهدافی که می‌تواند گردشگر را به سفر کردن برانگیزد، مسافرت برای کسب سلامتی است. گردشگری پزشکی، به منظور حفظ و بهبود و بازیابی سلامت جسمی و ذهنی فرد، به مدت بیشتر از ۲۴ ساعت و کمتر از یک سال ممکن است به طول بینجامد. به این ترتیب یک گردشگر پزشکی می‌تواند از خدمات درمانی مقصد استفاده کند تا سلامت جسمی و روحی خود را به دست آورد (عزیزی، ۱۳۹۰). از دلایلی که موجب مسافرت افراد با هدف درمان می‌شود، می‌توان به هزینه‌پایین مراقبت‌های پزشکی، جست‌وجو برای یافتن یک پزشک متخصص و باتجربه، کیفیت مناسب خدمات درمانی، ایمنی و کوتاه بودن زمان انتظار برای درمان اشاره کرد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۸۶).

گردشگری پزشکی، به علت قابلیت‌ها و مزیت‌های رقابتی، از اهمیتی دوچندان برخوردار شده و در میان انواع گردشگری رشدی فزاینده دارد (حقیقی کفاش و همکاران، ۱۳۸۸). یکی از بخش‌های مهم گردشگری سلامت، گردشگری پزشکی است. مسافرت به منظور درمان بیماری‌های جسمی یا انجام نوعی عمل جراحی تحت نظارت پزشکان در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی را گردشگری پزشکی می‌گویند (مروتی شریف آبادی و اسدیان اردکانی، ۱۳۹۳). براساس نظر شعبانی و طالقانی (۱۳۹۲)، هر گردشگر که وارد کشور می‌شود برای سه نفر شغل ایجاد می‌کند؛ در گردشگری پزشکی، پزشک و پرستار و... هم به این سه نفر اضافه خواهند شد. همچنین براساس برآوردهای صورت گرفته، هر گردشگر پزشکی سه برابر یک گردشگر معمولی موجب ارزآوری به کشور می‌شود (نوری و همکاران، ۱۳۹۱). در بخش گردشگری پزشکی تنها به جذب گردشگر توجه نمی‌شود، بلکه فراتر از آن، گردشگری پزشکی موقعیت و جایگاه کشور را از نظر علمی، سیاسی، اجتماعی و منطقه‌ای تقویت می‌کند (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۲).

طی دهه‌های گذشته، رشد جهانی در جریان جابه‌جایی بیماران، افزایش متخصصان سلامتی، همچنین فناوری پزشکی، سرمایه‌گذاری مالی و روش‌های تنظیم وزن بدن، از یک کشور به کشور دیگر، منجر به افزایش شکل‌های جدیدی از مصرف و تولید خدمات بهداشتی و مراقبت از بدن شده است. جابه‌جایی بیماران از سرزمینی به سرزمین دیگر، جهت دسترسی به معالجات پزشکی و امور مربوط به سلامتی، عنصری جدید و مهم در تجارت رو به رشد مراقبت‌های بهداشتی است؛ این پدیده عمدتاً «گردشگری پزشکی» نامیده می‌شود.

گردشگری پزشکی هنگامی روی می‌دهد که مشتریان تصمیم می‌گیرند، به قصد دریافت برخی از اشکال معالجات پزشکی، از مرزهای بین‌المللی عبور کنند. این معالجات ممکن است حیطه کاملی از خدمات پزشکی را در برگیرد، اما متداول‌ترین آنها عبارت‌اند از: مراقبت از دندان‌ها، عمل‌های زیبایی، عمل‌های انتخابی و معالجات مربوط به ناباروری. امروزه شاهد چرخشی در روند این نوع گردشگری، از سمت ملت‌های ثروتمندتر و پیشرفته‌تر به سوی کشورهای کمتر توسعه‌یافته، جهت دسترسی به خدمات درمانی و سلامتی هستیم. عامل عمده این چرخش، ارزان بودن معالجات پزشکی در این کشورهای کمتر توسعه‌یافته بوده است، البته وجود پروازهای ارزان‌قیمت و منابع اطلاعاتی اینترنتی نیز در این روند، نقش داشته‌اند. گردشگری پزشکی طیفی از تهدیدها و فرصت‌های مربوط به پزشکی را برای بیماران مورد بررسی قرار می‌دهد.

از کشورهای فعال در صنعت گردشگری پزشکی می‌توان به تایلند، هند، سنگاپور، مالزی، آرژانتین، مجارستان، کوبا، اسرائیل، برزیل، اردن و ترکیه اشاره کرد (رنج‌نوش و همکاران، ۱۳۹۵). صنعت گردشگری در ایران از ظرفیت بسیار زیادی برای رشد و توسعه برخوردار است. ایران با داشتن ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل در زمینه گردشگری پزشکی و درمانی و استفاده مطلوب از آنها می‌تواند به یکی از قطب‌های گردشگری پزشکی آسیا تبدیل شود؛ اما براساس رده‌بندی‌های صورت گرفته، تا به امروز نتوانسته در میان کشورهای برتر جذب‌کننده گردشگر پزشکی جایگاهی داشته باشد. در واقع ایران در این صنعت هنوز جایگاه خود را پیدا نکرده و گام‌های نخستین را طی می‌کند (طباطبایی نسب و همکاران، ۱۳۹۳). مطالعات گسترده در زمینه گردشگری پزشکی در ایران وجود ندارد و بیشتر مطالعات موجود، صرفاً برای شناسایی موانع و مشکلات گردشگری پزشکی در ایران است و هیچ مطالعه‌ای در مورد منابع انسانی و بررسی آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان‌ها در مورد گردشگری پزشکی نشده است که این مقاله به بررسی این مورد در حوزه بیمارستان‌های شهرستان آبادان می‌پردازد.

مبانی نظری و تئوریک

مفاهیم و گونه‌بندی

گردشگران سلامت در تعاریف کازن، گردشگران و یا مهمانانی هستند که بخشی از زمان خود را به فعالیت‌های پزشکی خاص اختصاص داده و بقیه زمان را مطابق با میل خود رفتار می‌کنند. بنابراین، گردشگری سلامت، محصولی توامان از بخش‌های سلامت و گردشگری است. توسعه خدمات گردشگری سلامت شرایط ویژه‌ای همچون

داروهای طبیعی، غذای مناسب گردشگران، تجهیزات و تسهیلات پزشکی و دارویی، نظارت پزشکی، محل‌های اقامت مناسب برای این نوع گردشگران و مکان‌های مناسب برای ایجاد دهکده‌های سلامت را می‌طلبد بنابر عقیده کازن، در تمامی انواع گردشگری عناصر و مواردی وجود دارد که سعی در جلوگیری از بیماری و بهبود سلامت جسمی، روحی و ذهنی گردشگری دارند اما تنها در گردشگری سلامت است که سفر به طور خاص به این منظور تدارک دیده می‌شود (واجیراکاچوم، ۲۰۰۴).

از مهمترین گونه‌شناسی‌های گردشگری سلامت می‌توان به تقسیم بندی جالاد (۲۰۰۰)^۱؛ مولر و کافمان (۲۰۰۱)^۲؛ هراشه (۲۰۰۲) اشاره نمود که در ادامه به ترتیب شرح داده می‌شوند. جالاد (۲۰۰۰) گردشگری سلامت را به گردشگری پزشکی، گردشگری درمانی^۳ و گردشگری تندرستی یا پیشگیرانه^۴ تقسیم نموده است:

گردشگری پزشکی: سفر به قصد درمان یک بیماری جسمی یا انجام عمل جراحی تحت نظارت پزشکی در بیمارستان‌ها یا مراکز درمانی؛ در این نوع گردشگری بیمار ممکن است به منظور بهبودی، به دوره زمانی معینی برای اقامت در اسپاها نیاز داشته باشد. **گردشگری درمانی:** سفر با هدف درمان یک بیمار معین یا گذراندن دوره نقاهت تحت نظارت پزشکی، با بهره‌گیری از منابع درمانی طبیعی نظیر چشمه‌های معدنی و گرم، دریاچه‌های نمک، خورشید، ماسه‌های رادیواکتیو، لجن، آب و هوا درمانی و غیره. **گردشگری تندرستی یا پیش‌گیرانه:** مسافرت به دهکده‌های سلامت و اسپاها برای رهایی از تنش‌های زندگی روزمره و تجدید قوا، بدون مداخله و نظارت پزشکی (گردشگر هیچ نوع ناراحتی و بیماری جسمی ندارد) (شالبافیان به نقل از هراشه، ۱۳۹۸ : ۱۹-۲۰).

برخی دیگر معتقدند مدیکال توریسم یا توریسم درمانی (گردشگری پزشکی، سفر پزشکی، گردشگری سلامت) واژه‌ای است که ابتدا توسط آژانس‌های مسافرتی و رسانه‌های جمعی برای شرح سفرهای رو به رشد در سراسر مرزهای بین‌المللی برای به دست آوردن مراقبت‌های بهداشتی ابداع شده است (شی ویتزو اوسیلو ۲۰۰۲ : ۳۵۴-۳۵۷، بزاجکا ۲۰۰۰ : ۷۷-۷۸).

توریسم پزشکی امروزه از مهمترین شاخص‌های صنعت توریسم و دارای منافع اقتصادی - اجتماعی بالا محسوب می‌گردد و به سفرهای بین‌المللی اطلاق میشود که یک فرد برای دریافت خدمات پزشکی و اعمال جراحی، به منظور استفاده از سرویس‌های درمانی ارزانتر از کشور خود صورت می‌گیرد (کرورا و بریجز ۲۰۰۶ : ۱۱-۱۵).

^۱ Jallad (۲۰۰۰)

^۲ Muller and Kaufmann (۲۰۰۱)

^۳ Curative tourism

^۴ Preventive tourism

براساس تعریف سازمان جهانی گردشگری (UN-WTO) یکی از اهدافی که می تواند گردشگر را برانگیزاند تا عزم سفر نماید. مسافرت به منظور سلامتی است (سایت خبر آنلاین)

گردشگری پزشکی و مراقبت سلامت

شکل (۱): مدل لی و اسپیتو

در راستای رفع ابهام از مفاهیم گردشگری پزشکی و گردشگری تندرستی می بایست بر اساس قید هدف و انگیزه سفر، تعاریف را برای این دو اصطلاح متصور شد. حال که در گونه شناسی گردشگری سلامت تعاریف پایه برای گردشگری پزشکی و گردشگری تندرستی ارائه شد و به این نتیجه رسیدیم که گردشگری پزشکی اساساً توسط افراد بیمار و گردشگری تندرستی اساساً توسط افراد سالم صورت می گیرد؛ می توانیم بر مبنای این تعاریف و با تاکید بر تمایز میان ویژگی های مسافر و ویژگی های مقصد، یک توصیف غنی تر از گردشگری پزشکی و گردشگری تندرستی ارائه دهیم (جدول ۱) این تمایز بسیار حائز اهمیت است، چرا که تا حد امکان تلاش شده است هر دو دسته از اطلاعات، در تعاریف به کار برده شود تا منجر به سردرگمی و ابهام در خصوص اصطلاحات نگردد (همان، ۱۷-۱۸).

جدول (۱): ویژگی‌های گردشگری پزشکی و گردشگری تندرستی

گردشگری پزشکی		گردشگری تندرستی
ویژگی‌های مسافر		
فرد بیمار	مسافر کیست؟	فرد سالم
درمان یک ناخوشی، بیماری مزمن یا یک عارضه و به منظور دسترسی به: هزینه پایین‌تر مراقبت پزشکی کیفیت بالاتر مراقبت پزشکی مراقبت پزشکی متفاوت ممکن است درمان از نظر پزشکی لازم باشد.	انگیزه فرد برای مسافرت چیست؟	علاقه‌ای فعالانه به حفظ و بهبود سلامتی / تندرستی / رفاه شخصی دسترسی به خدمات متفاوت، بومی یا «مبتنی بر مکان» که در مبدا وجود ندارد. درصد تجربه یک سبک زندگی خاص مشارکت در اقدامات تندرستی، داوطلبانه است.
ویژگی‌های مقصد		
داخل کشور خودش / به یک کشور دیگر	فرد به کجا سفر می‌کند؟	داخل کشور خودش / به یک کشور دیگر
بیمارستان؛ کلینیک؛ اسپای پزشکی؛ صرفاً مکانی با یک پزشک یا پرسنل پزشکی آموزش دیده	فرد از چه مکان‌های خاصی بازدید می‌کند؟	اسپا؛ تفرجگاه؛ مراکز سلامت؛ اقامتگاه؛ خلوتگاه؛ حمام آب گرم / معدنی؛ گشت دریایی
گردشگری پزشکی		گردشگری تندرستی
معالجه پزشکی یا جراحی درمان یا عمل جراحی انتخابی ^۱ جراحی پلاستیک / زیبایی دندان پزشکی درمان‌های باروری ^۲ سایر خدمات بهبودبخش سلامتی (برای مثال ماساژ، طب سوزنی) سایر تجارب غیر پزشکی	فرد به چه فعالیت‌ها، تجارب، خدمات یا محصولاتی علاقه‌مند است؟	درمان‌های بهبودبخش سلامتی / تندرستی (برای مثال ماساژ) تناسب اندام / ورزش استراحت / دعا و نیایش / جوان سازی تنعم (از جمله مشت و مال) / زیبایی مدیتیشن، یوگا یا سایر فرایندهای ذهنی، جسمی، روحی مراقبت‌های پیش‌گیرانه درمان‌ها و محصولات سنتی / فرهنگ محور درمان‌های آب-محور

ماخذ: (اجلاس جهانی اسپا، ۲۰۱۱: ۱۷)

^۱ Elective surgery or treatment

^۲ Fertility treatments

گردشگری پزشکی

برای گردشگری پزشکی نیز همانند گردشگری تندرستی، تعاریف متعددی ارائه شده است در اکثر این تعاریف هدف گردشگر از سفر، دریافت مراقبت‌های درمانی با هدف بهبود و رفع بیماری است. از جمله تعاریف مذکور می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

- به زعم کاررا و بریج (۲۰۰۴)، گردشگری پزشکی سفری سازمان یافته به خارج از حوزه معمول مراقبت‌های سلامت برای بهبود و حصول مجدد سلامت فرد از طریق درخواست پزشکی است.
  - آنا گارسیا (۲۰۰۵) نیز گردشگری پزشکی را مسافرتی با هدف معالجه بعضی از بیماری‌ها با انجام یک نوع عمل جراحی در بیمارستانها یا مراکز درمانی تعریف می‌کند (شالبافیان، ۱۳۸۶: ۲۶).
  - به عقیده جاگیاسی (۲۰۰۸)، گردشگری پزشکی مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی است که در آن، یک شخص برای دریافت خدمات پزشکی با مشارکت مستقیم یا غیرمستقیم در تفریح، تجارت و یا سایر اهداف، اغلب مسافتی طولانی را سفر می‌کند یا از مرزها می‌گذرد (اجلاس جهانی اسپا، ۲۰۱۱: ۶).
- عوامل متعددی نظیر کیفیت مراقبت بهداشتی، عوامل اجتماعی و مسائل سیاسی محرک گردشگری پزشکی هستند؛ اما همانند بسیاری از صنایع دیگر، محرک‌های کلیدی از عوامل اقتصادی هستند؛ درحقیقت بیماران، همواره خواهان بهترین مراقبت پزشکی به ازاء کمترین هزینه ممکن هستند. به عقیده رئیس هیئت مدیره انجمن گردشگری پزشکی «گردشگری پزشکی درخصوص بیماران صدق می‌کند که عاقلانه تصمیم می‌گیرند برای دریافت بهترین مراقبت پزشکی ممکن، با یک هزینه قابل استطاعت به چه مکانی سفر کنند» (واتسون و استالی، ۲۰۱۲: ۸).

گونه شناسی گردشگری پزشکی

تاکنون دسته‌بندی‌های متعددی از گردشگری پزشکی ارائه شده است؛ به‌عنوان یکی از دسته‌بندی‌های مهم، می‌توان به گونه شناسی ویگت و همکاران (۲۰۱۰) اشاره کرد که گردشگری پزشکی را براساس روش درمان به دودسته روش‌های پزشکی انتخابی و روش‌های پزشکی ضروری تقسیم‌بندی نموده‌اند.

شکل (۲): گونه شناسی گردشگری پزشکی؛ مأخذ (ویگت و همکاران، ۲۰۱۰؛ ۳۱)

خدمات گردشگری پزشکی

تعیین مرز برای آنچه سلامتی نامیده می‌شود و گردشگری پزشکی با اهداف تجارتي را نیز دربرمی گیرد، موضوع چندان شسته و رفته‌ای نیست. لزوماً نمی‌توان تمام طیف درمانی را در چهارچوب «تجارت سلامتی» گنجانند. برای مثال، جراحی زیبایی، باهدف زیباتر شدن، و نه به‌قصد بازسازی ظاهر آسیب‌دیده، خارج از مرزهای سلامتی در نظر گرفته خواهد شد (سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۱۰: ۳۰ و ۳۱). گردشگری پزشکی دربرگیرنده مفهوم گسترده‌ترین نسبت به گردشگری سلامت است. گردشگری سلامت همان چیزی است که در برخی از کشورها، معادل قدیمی و تاریخی آن را داشته‌اند، مانند شهرهای مجاور چشمه‌های آبگرم، مناطق اطراف سواحل دریاها و رودخانه‌ها، و سایر فضاهای طبیعی که خاصیت درمانی داشته‌اند.

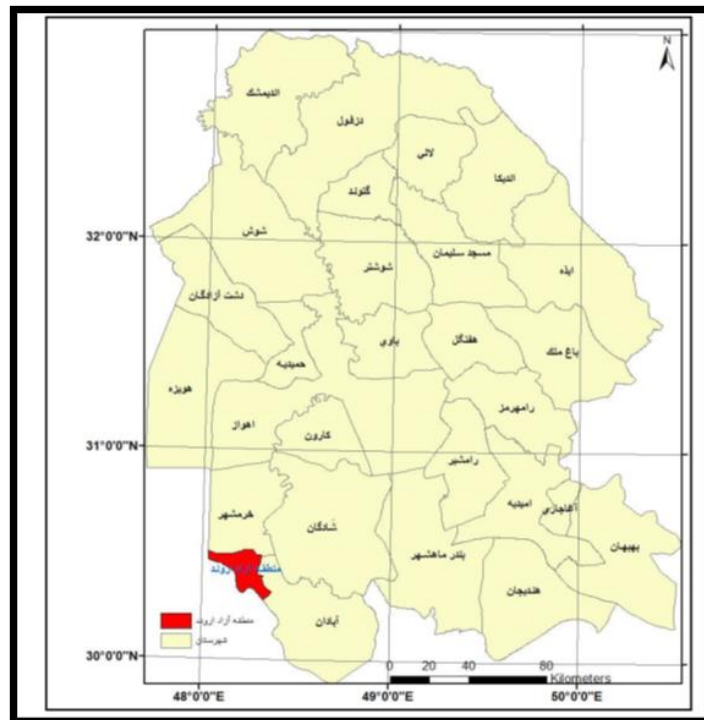
برخی از مفسران، گردشگری سلامت و پزشکی را پدیده‌ای تلفیقی، اما با میزان تأکید متفاوت دانسته‌اند. برای مثال، کاررا و بریجس^۱ گردشگری سلامت را «سفری برنامه‌ریزی شده و خارج از محیط محلی، به‌منظور حفظ، ارتقاء یا بازیابی تندرستی یک فرد هم از نظر روحی و هم از نظر جسمی» تعریف کرده‌اند. این تعریف گردشگری پزشکی را نیز دربرمی گیرد، که محدود شده است به «سفری برنامه‌ریزی شده خارج از حوزه طبیعی مراقبت‌های بهداشتی یک

^۱Carrera and Bridges

فرد، به منظور ارتقا یا بازیابی سلامتی فرد، با دخیل کردن امور پزشکی». گردشگری پزشکی به واسطه تفاوت‌های موجود و با در نظر گرفتن انواع مواردی که دخیل هستند فضای مورد استفاده و ورودی‌ها، از «گردشگری سلامت» تفکیک شده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی - مقطعی بود نمونه‌ها به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای از میان جامعه مورد پژوهش انجام شد. در پژوهش حاضر آگاهی و نگرش کارکنان بیمارستان‌های شهر آبادان در خصوص توریسم پزشکی - درمانی با استفاده از پرسش‌نامه آزمونگر ساخته شامل ۲۵ سؤال در سه بخش مشخصات دموگرافیک (۴ سؤال)، آگاهی (۱۲ سؤال) و نگرش (۹ سؤال) سنجیده شد. پس از هماهنگی با مسئولین بیمارستان‌ها و انتخاب بیمارستان (بیمارستان ۱۷ شهریور؛ بیمارستان آیت الله طالقانی؛ بیمارستان شهید بهشتی؛ و بیمارستان امام خمینی (ره) - صنعت نفت آبادان سابق) بخش مورد نظر و کسب رضایت از افراد، پرسشنامه‌ها در اختیار نمونه‌های مورد پژوهش قرار گرفت و به آنان توضیحات لازم ارائه گردید به آزمودنی‌ها اطمینان داده شد که اطلاعات آنان محرمانه خواهد ماند. سپس داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت. جهت بررسی روایی صوری و محتوایی این پرسشنامه نظر ده نفر از پزشکان اخذ گردید که پس از انجام اصلاحات لازم تکمیل و آماده استفاده شد. برای بررسی پایایی ابزار از آلفای کرونباخ استفاده گردید که بین سوالات مختلف ۰/۷ تا ۰/۸ بدست آمد.

شکل (۳): موقعیت شهرستان آبادان در استان خوزستان

یافته‌های پژوهش

این پژوهش بر روی ۱۰۰ نفر از پزشکان عمومی و متخصص شاغل در بیمارستان‌های شهرستان آبادان انجام گردید میانگین و انحراف معیار سن این افراد $41/62 \pm 5/11$ سال با حداقل سن ۳۶ و حداکثر ۴۶ سال بود. آزمودنی‌ها (۲۴٪) زن و (۷۶٪) مرد بودند که بیشترین تعداد مربوط به پزشکان عمومی با ۴۰٪ و پزشکان متخصص ۶۰٪ و بیشترین تخصص‌ها مربوط به پزشکان داخلی که حدوداً ۱۲٪ را تشکیل می‌دهند. در مورد سنجش آگاهی شرکت‌کنندگان در مورد توریسم پزشکی درمانی فقط (۳۲٪) از افراد در این زمینه آگاهی داشتند و از بین کسانی که اطلاع داشتند بیشترین افراد از طریق اینترنت (۱۶٪) کسب آگاهی نموده بودند.

افراد مورد پژوهش استعدادهای منطقه را در زمینه توریسم پزشکی به ترتیب سلول‌های بنیادی، آب درمانی، ضایعات نخاعی، جراحی قلب و ناباروری بیان نمودند. آنان دلایل عمده جذب بیماران در برخی کشورها را تصویر مثبت از آن کشور، توانایی در درمان بیماری‌های خاص و کیفیت ارائه خدمات عنوان نمودند. نظر نمونه‌های مورد پژوهش در خصوص موارد ضروری جهت توریسم پزشکی به ترتیب تجهیزات کامل بیمارستانی، فرودگاه بین‌المللی و آب و هوای مناسب می‌باشد. آزمودنی‌ها استفاده از خدمات پزشکی را در آبادان مؤثرتر از استفاده از منابع طبیعی، آب درمانی و ... دانستند. به نظر افراد مورد پژوهش بیمارستان‌های خصوصی از بیمارستان‌های دولتی برای توریسم پزشکی مناسب‌ترند. افراد مورد پژوهش سطح تبلیغات جذب توریسم در ایران را برای سایر کشورها ۹۲ درصد ضعیف و خیلی ضعیف ارزیابی نمودند. همچنین ۶۰ درصد آزمودنی‌ها امکانات موجود در آبادان را برای جذب توریسم ضعیف و خیلی ضعیف بیان نمودند. آگاهی جامعه مورد پژوهش در خصوص برخورد آنان با تورهای پزشکی، سودآوری توریسم پزشکی - درمانی، استعداد منطقه در این خصوص و پتانسیل‌های شهر مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول (۲): توزیع فراوانی آگاهی نمونه مورد پژوهش در خصوص توریسم پزشکی - درمانی در شهر آبادان

خیر		بلی		متغیر
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶۸٪	۶۸	۳۲٪	۳۲	مطالعه در خصوص توریسم پزشکی - درمانی
۸۴٪	۸۴	۱۶٪	۱۶	برخورد با تورهای پزشکی
۱۲٪	۱۲	۸۴٪	۸۴	سودآوری ارزی توریسم پزشکی - درمانی
۸٪	۸	۸۴٪	۸۴	استعداد کشور از لحاظ توریسم پزشکی - درمانی
۵۶٪	۵۶	۴۴٪	۴۴	پتانسیل جذب توریسم پزشکی - درمانی در شهرستان آبادان
۷۶٪	۷۶	۲۴٪	۲۴	آمادگی جذب توریسم پزشکی - درمانی بیمارستان‌های شهرستان آبادان

منبع: یافته‌های پژوهش؛ ۱۴۰۱

همانطور که جدول (۳) نشان می دهد ۸۴٪ از افراد مورد پژوهش توریسم پزشکی- درمانی را سودآور دانسته و منطقه را از لحاظ توریسم پزشکی- درمانی دارای استعداد می دانستند. ۷۶٪ آنان بیمارستان های آبادان را فاقد آمادگی های لازم جهت جذب توریسم پزشکی- درمانی ارزیابی نمودند. نگرش افراد مورد پژوهش در خصوص توریسم پزشکی- درمانی نیز سنجیده شد که در جدول (۳) نشان داده شده است.

جدول (۳): توزیع فراوانی نگرش نمونه مورد پژوهش در خصوص توریسم پزشکی- درمانی در شهر آبادان

مخالف		بی نظر		موافق		متغیر
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۰	۰	۱۲٪	۱۲	۸۸٪	۸۸	ارائه خدمات درمانی به بیماران خارجی
۶۸٪	۶۸	۰	۰	۳۲٪	۳۲	آثار اجتماعی مضر توریسم پزشکی- درمانی
۱۲٪	۱۲	۰	۰	۸۸٪	۸۸	ارتقاء سطح دانش با ورود بیماران خارجی
۴٪	۴	۴٪	۴	۹۲٪	۹۲	قابل اعتماد بودن پزشکان ایرانی
۸٪	۸	۰	۰	۹۲٪	۹۲	بهبود وضعیت درمانی در شهر آبادان با توسعه توریسم پزشکی- درمانی
۴٪	۴	۱۲٪	۱۲	۸۴٪	۸۴	سرمایه گذاری در مسائل ناباروری برای کشورهای اسلامی منطقه
۴٪	۴	۱۲٪	۱۲	۸۴٪	۸۴	سرمایه گذاری در درمان با سلول های بنیادی
۹۶٪	۹۶	۴٪	۴	۰	۰	سطح تبلیغات توریسم پزشکی- درمانی
۶۰٪	۶۰	۲۸٪	۲۸	۱۲٪	۱۲	امکانات موجود جهت جذب توریسم پزشکی- درمانی

منبع: یافته های پژوهش؛ ۱۴۰۱

جدول (۳) نشان می دهد ۸۸٪ از آزمودنی ها موافق ارائه خدمات توریسم پزشکی به بیماران خارجی بودند. همچنین ۹۲٪ از آنان توریسم پزشکی- درمانی را باعث بهبود وضعیت بیمارستانها می دانستند. هیچکدام از افراد مورد پژوهش موافق وضعیت تبلیغات در خصوص توریسم پزشکی- درمانی در ایران نبودند و این تبلیغات را بسیار ضعیف ارزیابی نمودند. بین ویژگی دموگرافیک سن و سرمایه گذاری در زمینه درمان با سلول های بنیادی و آثار اجتماعی مضر با ورود توریسم پزشکی- درمانی رابطه معناداری یافت شد ($P < 0/05$).

نتیجه گیری

درآمد توریسم پزشکی- درمانی در منطقه ناچیز بوده و تعداد محدودی بیمار از کشورهای خلیج فارس وارد آبادان می شوند و متأسفانه تبلیغات مناسبی در خارج و حتی داخل صورت نگرفته است، مطالعه حاضر نشان داد که هیچکدام از افراد مورد پژوهش تبلیغات انجام شده در زمینه توریسم پزشکی- درمانی را مثبت ارزیابی نمودند، همچنین فقط ۳۲٪ از افراد مورد پژوهش از توریسم پزشکی- درمانی آگاهی داشتند که بیشترین درصد کسب آگاهی آنان اینترنت بوده است. مطالعه ضیاءشیرخ الاسلامی نشان داد که عده کمی از شرکت کنندگان در زمینه توریسم

پزشکی مطالعه داشته یا نام آن را شنیده بودند، در واقع کار فرهنگی بسیار کمی صورت گرفته در حالیکه منطقه از نظر جاذبه های توریستی هم بسیار غنی است. آزمودنیها توریسم پزشکی - درمانی را برای آبادان مضر ندانستند، در پژوهش دیگر نیز اکثر افراد عقیده داشتند که توریسم پزشکی آثار اجتماعی مضر نخواهد داشت. کلاً از مزایای توریسم پزشکی در کشورهای پیشرفته می توان از تسهیل و تسریع انتخاب بیماران و فشار آوردن بر روی سازمان های ارائه دهنده مراقبت پزشکی جهت کاهش بها نام برد (شیخ اسلامی ۱۳۹۹ ص ۳۱-۳۶، تورنر ۲۰۱۷: ۱۶۳۹-۱۶۴۱).

اکثر افراد مورد پژوهش تجهیزات کامل بیمارستانی را برای جذب توریسم پزشکی در آبادان ضروری دانستند، یافته های این پژوهش همسو با یافته های ضیاء‌الشیخ الاسلامی می باشد. در مورد خصوصیات قطب توریسم پزشکی، غالب افراد وجود تجهیزات بیمارستانی را ضروری دانستند و سایر افراد به میزان کمتر مواردی مثل آب و هوای مناسب و وجود فرودگاه بین المللی را انتخاب کرده بودند (شیخ اسلامی ۱۳۹۹: ۳۱-۳۶). در واقع این مکانها باید از لحاظ موقعیتی و آب و هوا نیز برای سلامت افراد سودمند باشند (زرگام، ۲۰۱۱)، همچنانکه در مطالعه ای در آمریکا کیفیت بالای تسهیلات مراقبت های پزشکی و آب و هوای مناسب میامی به عنوان جاذبه برای بیماران مطرح شده است (موره ۲۰۱۷: ۳۰-۳۷). اکثر آزمودنی ها ایران را دارای استعداد توریسم پزشکی - درمانی دانسته که با یافته های ضیاء‌الشیخ الاسلامی که منطقه را مرکزی با توانایی تبدیل به قطب توریسم پزشکی در اغلب رشته ها را دانسته و می توان با بالا بردن کارایی ها منطقه را به یکی از قطب های مهم پزشکی در ایران تبدیل نمود (شیخ اسلامی ۱۳۹۹: ۳۱-۳۶).

باتوجه به این که جاذبه های توریسم پزشکی - درمانی کشورمان در مناطق کمتر توسعه یافته قرار گرفته، تجهیز آن ها به مراکز درمانی استاندارد، علاوه بر مرتفع ساختن نیازهای درمانی مردم این مناطق، فرصت های اشتغالزایی مناسبی را برای جامعه محلی آن بخش ها به وجود می آورد و حضور گردشگران داخلی و خارجی در این مناطق زمینه رونق اقتصادی را در این بخش ها فراهم می کند.

پیشنهادها

از جمله مهم ترین اهداف قابل طرح جهت توسعه صنعت توریسم پزشکی در شهر آبادان می توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- آبادان دارای ظرفیت های متعدد در جذب توریسم پزشکی می باشد که می توان به بخش های درمان ناباروری در و جراحی های چشم و پلاستیک و انواع جراحی های قلب و دندانپزشکی اشاره نمود.
- ساخت بیمارستان ها و مراکز خدماتی درمانی با اعتبار بین المللی؛
- ایجاد زیر ساخت های الزامی با هدف کوتاه کردن لیست انتظار جهت دریافت خدمات درمانی وجود بیمه های درمانی برای بیماران خارجی؛
- فراهم نمودن مقدمات حضور پزشکان با تحصیلات بین المللی در شهر آبادان؛
- ایجاد طب جایگزین جهت درمان برخی از بیماری های صعب العلاج؛

- آموزش استفاده از زبان انگلیسی به عنوان زبان اصلی یا زبان اداری ارائه دهندگان خدمات تأسیس مراکز گردشگری پزشکی جهت ارائه پکیج های سلامت و تندرستی، پزشکی و فعالیت های تفریحی پزشکی استفاده از روش های درمانی جدید مانند درمان با سلول های بنیادی برای گردشگران پزشکی؛
- تأسیس بیمارستان های بین المللی (دارا بودن گواهی ACI یا JCI) مجهز به تجهیزات پزشکی با تکنولوژی بالا
- تأسیس آموزشگاه های زبان خارجی گردشگری پزشکی (به خصوص انگلیسی) مخصوص پزشکان، پرستاران، منشی مطب ها و کلیه خدمه بیمارستانها و مراکز درمانی و ارائه مدرک زبان گردشگری پزشکی به افراد فوق تأسیس مرکز توریسم سلول های بنیادی بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره های و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران؛
- تأسیس مرکز توریسم سرطان بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- تأسیس مرکز توریسم دندان پزشکی بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- تأسیس مرکز توریسم چشم پزشکی بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- تأسیس مرکز توریسم ناباروری بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- تأسیس مرکز توریسم جراحی پلاستیک بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- تأسیس مرکز توریسم قلب بین المللی جهت ارائه کلیه خدمات مشاوره ای و پزشکی و حتی مسافرتی به گردشگران این حوزه؛
- سرمایه گذاری و حمایت دولت ایجاد زیرساخت های قوی در حوزه گردشگری سلامت یا سرمایه گذاری بخش خصوصی حمایت های دولتی در راستای سرمایه گذاری در بخش جذابیت محیط گردشگری پزشکی گردشگری پزشکی؛
- ایجاد آژانس های مسافرتی برون مرزی و داخلی جهت ارائه کلیه خدمات حمل و نقل به گردشگرانی که جهت درمان به آبادان مراجعه می کنند.
- ایجاد شرکت های تسهیل گر جهت ارائه خدمات اینترنتی و حضوری نظیر تهیه بلیط، حمل و نقل، رزرو هتل، مترجم، پیدا کردن بیمارستان ها و کلینیک ها ایجاد سازمان دولتی جهت ارائه سیاست های قیمت گذاری برای

عمل‌های جذاب از نظر گردشگران و کنترل قیمت ویزیت‌ها و هزینه‌های درمان بین گردشگران خارجی و بیماران محلی در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی؛

- تأسیس شرکت‌های بازاریابی و تبلیغاتی در حوزه گردشگری پزشکی؛
- تأسیس سازمان‌های اعتباربخشی جهت تأمین استانداردهای لازم و اعطای گواهی‌نامه در حوزه گردشگری برای اطمینان از استاندارد بودن خدمات ارائه‌شده توسط سازمان‌ها و افراد ذینفع؛
- ایجاد دهکده توریسم پزشکی بین‌المللی در آبادان جهت ارائه کلیه خدمات پزشکی، مشاوره، درمان، گذران دوران نقاهت، حمل و نقل، هتلینگ و پذیرایی؛
- سرمایه‌گذاری در ساخت دهکده سلامت و دهکده سالمندی در آبادان برای جذب گردشگران پزشکی سالمند و غیر سالمند فناورانه وجود تجهیزات پزشکی با تکنولوژی بالا دسترسی آسان به اطلاعات و خدمات گردشگری پزشکی ایجاد بسترهای الزامی برای استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در گردشگری پزشکی؛
- ایجاد وبسایت خدمات گردشگری پزشکی مخصوص گردشگران خارجی که به سامانه حمل و نقل هتلها، بیمارستانها و مراکز درمانی دسترسی؛
- تأسیس شرکتی جهت طراحی سایت با استانداردهای بین‌المللی واردات تجهیزات پزشکی با تکنولوژی بالا؛
- ایجاد شرکت‌هایی جهت ارائه خدمات فنی و پشتیبانی برای تجهیزات پزشکی وارد شده یا تجهیزات پزشکی موجود جمعیت شناختی روند رشد جمعیت و نیاز به نیروی کار در ایران وجود جوامع سالخورده در کشورهای پیشرفته میزان تحصیلات نیروی کار سطح تخصص و مهارت نیروهای ارائه‌دهنده خدمات گردشگری پزشکی اقتصادی؛
- ایجاد تسهیلات و شرایط ویژه جهت کاهش هزینه‌های درمان بهره‌برداری از فرصت‌های مرتبط با رشد صنایع حمل و نقل داخلی جهت ارائه خدمات به گردشگران پزشکی؛
- بهره‌برداری از فرصت‌های مرتبط با رشد صنایع حمل و نقل هوایی جهت ارائه خدمات به گردشگران پزشکی؛
- بهره‌برداری از فرصت‌های مرتبط با رشد صنایع هتلداری جهت ارائه خدمات به گردشگران پزشکی؛
- ایجاد مراکز معتبر گردشگری در سطح ملی برای جلوگیری از سوءاستفاده‌های مالی و غیرمالی؛
- اشتغال‌زایی و رشد کیفی در بخش سلامت شهر آبادان و نزدیک شدن به استانداردهای جهانی
- اشتغال‌زایی و رشد کیفی در حوزه توریسم اسلامی - ایرانی؛
- کسب درآمد و ارزآوری به کشور و حمایت از رشد اقتصادی در شهر آبادان؛
- رشد بالقوه و کیفی و مطابق استانداردهای جهانی در صنعت بیمه؛

- ارتقای کیفی سیستم‌های پزشکی در بخش‌های مختلف شهر آبادان؛
- تبدیل شدن به قطب گردشگری پزشکی در شهر آبادان؛
- جذب گردشگران پزشکی از کشورهای آسیای میانه، کشورهای حاشیه خلیج فارس و کشورهای اسلامی؛
- در حوزه برندسازی و برند ملی قوی برای گردشگری پزشکی در آبادان؛

منابع

- ضیا شیخ الاسلامی و همکاران آگاهی و نگرش پزشکان و پرستاران و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان در مورد توریسم پزشکی در سال ۱۳۹۶؛ مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران؛ ۱۳۹۹، ۵(۴): ۳۱-۳۶.
- احسنی افرا، بهمن، جهانگیر، صبا، و فدایی حقی، مه‌ری (۱۳۹۴). طراحی دهکده سلامت انسان با رویکرد سلامت ذهن (ارائه راهکاری برای درمان استرس و کاهش آن در جامعه)، کنگره بین المللی پایداری در معماری و شهرسازی، دبی، ۱۳۹۴.
- سلامتی، آمنه، وفامهر، محسن (۱۳۹۴). پژوهشکده موسیقی ایرانی، جاذبه گردشگری سلامت، سومین کنفرانس بین المللی معماری و شهرسازی پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات، ۲۳ تا ۲۲ اسفند.
- سلیمی هیزجب، مهرناز (۱۳۹۲). مطالعه تطبیقی تجارب موفق گردشگری تندرستی در کشورهای منتخب با تاکید بر کشورهای در حال توسعه، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده مدیریت و حسابداری.
- شالبافیان، علی اصغر (۱۳۹۹). گردشگری سلامت در رویکردی جامع. تهران: انتشارات مهکامه.
- Gahlinger PM. The Medical Tourism Travel Guide: Your Complete Reference to Top-Quality, Low cost Dental, Cosmetic, Medical Care & Surgery Overseas. Sunrise River Press, ۲۰۱۸.
- Shaywitz D.A. & Ausiello, D.A. (۲۰۱۲). Global Health: A Chance for Western Physicians to Give and Receive. The American Journal of Medicine, ۱۱۳, ۳۵۴-۳۵۷.
- Bezruchka S. (۲۰۱۰). Medical Tourism as Medical Harm to the Third World: For Whom? Wilderness and Environmental Medicine, ۱۱: ۷۷-۷۸.
- Corra P, Bridges J. Health and medical tourism: What they Mean and imply for health care systems, Geneva Association Information Newsletter, OCT ۲۰۱۶; ۱۵: ۱۱-۱۵.
- Rerciveil M, Carrera P, Bridges J. Health and medical tourism: What they Mean and imply for health care systems, The Geneva Association Newsletter, OCT ۲۰۱۶.
- Gorgia B. Challenges and Opportunities in the Philippine Medical Tourism Industry, SGV Review, ۲۰۱۶ Jun; ۴: ۴۳-۵۵.
- Eggertson L. Wolt-List Weary Canadian Seek Treatment Abroad, CMAJ, ۲۰۱۶; ۱۷: ۱۲۷.
- Johnston C. US od uses lure of prompt treatment to entice Canadians needing joint replacement, CMAJ, ۲۰۱۷; ۱۵۴: ۱۰۷۱-۲.
- Korcok M. Excess demand meets excess supply as referral companies link Canadian patients, US hospitals, CMAJ, ۲۰۱۷; ۱۵۷: ۷۶۷-۷۰.
- Alcoba N, Patrick K. Ontario agrees to pay \$۵۲۰۰۰ cancer bill, National post, ۲۰۱۷ Jan ۳۱; Sect. A: ۱۳.
- Priest L. Long wait forces cancer patient to buy operation in land he fled, The Globe and Mail, ۲۰۱۷ Jan ۳۱; Sect. A: ۱.
- Priest L. Panel orders Ontario to pay for hip surgery, The Globe and Mail, ۲۰۱۷ Feb ۳; Sect. A: ۶.
- Muller T, Kaufmann R. Wellness Tourism: Market Analysis of a special Health Tourism Segment and Implication for the Hotel Industry, Journal of Vacation Marketing, ۲۰۱۸; ۷: ۱۹-۲۸.

- Awodzl W, Pando D. Medical Tourism: Globalization and the Marketing of Medical Services, the Consortium Journal of Hospitality and Tourism, ۲۰۱۵; ۱۱: ۱۷-۳۳.
- Connell J. Medical Tourism: Sea, sun, sand and surgery, Tourism Management, ۲۰۱۶; ۲۷:۱۰۹۳-۱۱۰۰.
- Turner L. Family medicine and international health-related travel, Can Fam Physician, ۲۰۰۷ Oct; ۵۳: ۱۶۳۹- ۴۱.
- Roth M. Surgery abroad an option for those with minimal health coverage, Pittsburgh Post-Gazette, ۲۰۱۶; (Sept ۱۰)
- Michelle B, King B, Milner L. The health resort sector in Australia: A positioning study; Journal of Vacation Marketing ۲۰۱۴; ۱۰: ۱۲۲-۳۱.
- Zargham h, spa and mineral water, Tourism development and role of endemic population, Tourism Journal, vol.۴, ۲۰۱۸.
- Linda A. Johnson, Americans look abroad to save on health care: Medical Tourism could jump tenfold in next decade, The San Francisco Chronicle, August ۳, ۲۰۱۸.
- Moore JD JR. Medical mecca. Foreign patients flock to Miami seeking care and services, Med Health C, ۲۰۱۷ Jun ۲; ۲۷:۳۰-۳۷.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۵/۲۸

صفحات: ۹۵ - ۱۰۶

تأثیر نقش میانجی عملکردهای منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد

محمدصادق وصال، کارشناس امور اداری شهرداری یزد

چکیده

در محیط کسب و کار جدید که مشخصه آن تلاطم و پیچیدگی فزاینده است، توانایی یک سازمان در ایجاد و حفظ مزیت‌های رقابتی در دانستنی‌هایش نهفته است. لذا پژوهش حاضر به بررسی تأثیر نقش میانجی عملکردهای منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد پرداخته است. این پژوهش از دید روش از انواع پژوهش‌های توصیفی و از نوع همبستگی، از منظر هدف کاربردی و به لحاظ شیوه گردآوری اطلاعات پیمایشی می‌باشد. در این پژوهش از پرسشنامه ۲۶ سوالی سانچز و همکاران (۲۰۱۵) با متغیرهای مدیریت دانش، عملکرد سازمانی و عملکردهای منابع انسانی استراتژیک که بر اساس طیف لیکرت طراحی شده بود استفاده شده است. با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده، تعداد ۱۱۲ پرسشنامه در بین کارکنان شهرداری یزد توزیع شد و پایایی پرسشنامه به روش آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۸۷ محاسبه گردید. روایی آزمون نیز هم به روش محتوا و هم سازه تأیید شد. یافته‌های نهایی تحقیق با استفاده از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری با کمک نرم‌افزار PLS نشان داد که عملکردهای منابع انسانی استراتژیک نقش میانجی در رابطه بین مدیریت دانش و عملکرد شهرداری یزد ایفا می‌کند.

واژگان کلیدی: مدیریت دانش، عملکرد سازمان، منابع انسانی استراتژیک، یزد.

مقدمه

امروزه بیشتر سازمان‌ها در محیط پویا و پیچیده‌ای فعالیت می‌کنند، که رقابت در هر لحظه افزایش یافته و دیگر منابع سنتی ضمانت موجودیت سازمان‌ها را تضمین نمی‌کنند (سایمونز، ۱۳۸۵). از طرفی سازمانها هزینه‌های فراوان و زمان زیادی را صرف تهیه، تدوین و اجرای استراتژی‌هایی می‌نمایند تا بتوانند به اهداف بلند مدت و چشم اندازهای سازمان خود دست یابند. بنابر این آگاهی از اینکه عملکرد سازمان تا چه حد در جهت رسیدن به اهداف آن بوده است و موقعیت سازمان در محیط پیچیده و پویا امروز کجاست برای مدیران و سازمانها اهمیت فراوان دارد. در دنیای رقابتی امروز سازمانها در هر محیطی که فعالیت می‌کنند دائماً نیازمند بهبود عملکرد بوده و باید تمام تلاش خود را جهت دستیابی به تعالی عملکرد بکارگیرند.

بنابراین ارزیابی عملکرد همواره از موضوعات مورد بحث و چالش انگیز مدیریت سازمانهاست. تعیین و تبیین شاخص‌های مناسب برای ارزیابی عملکرد سازمانها در راه رسیدن به اهداف و چشم اندازهای سازمان از اهمیت فراوانی برخوردار است. با بررسی عملکرد سازمان‌های ایرانی می‌توان شاهد روند پرنوسان و بحث انگیز رشد و نرخ بازده سرمایه‌گذاری طی این دهه بوده و این در حالی است که کارشناسان، پتانسیل سازمان‌های حاضر در ایران را از لحاظ عملکرد بهتر، بیشتر از این می‌دانند (یوسفی، ۱۳۸۹). در هر صورت امروزه عملکرد سازمانی، و مدیریت آن به یکی از موضوع‌های مورد توجه و جذاب تبدیل شده است. این تمایل هم در زمینه‌های تحقیقاتی و هم در زمینه‌های کاربردی به بروز نوآوری‌های بسیاری منجر شده است (ویکتور و همکاران^۱، ۲۰۰۸). بررسی دیدگاه‌های مختلف در مورد عملکرد نشان می‌دهد که متغیرهای بسیاری می‌توانند بر آن مؤثرگذار باشند.

از سوی دیگر امروزه مدیریت منابع انسانی مکانیسم ساختاری ضروری در توسعه و تطابق با سرمایه‌های انسانی جهت دستیابی به مزیت رقابتی پایدار قلمداد می‌شود (جکسون و همکاران^۲، ۲۰۱۴). بواسطه اقدامات منابع انسانی، سازمان قادر خواهند بود بر مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای افراد تاثیر بگذارند، بنابراین در این راستا آن‌ها می‌توانند به ایجاد شغل بهتر و دستیابی به اهداف سازمانی خوش بین باشند. در حقیقت مطالعات زیادی نشان داده است که اقدامات منابع انسانی می‌تواند بر هر فرد یا سیستمی تاثیر معنادار و مثبتی داشته باشد. در این میان علیرغم حجم زیاد مطالعاتی که از اواخر دهه ۱۹۹۰ به مقوله عملکردهای منابع انسانی استراتژیک پرداخته‌اند، شواهد محکمی در مورد راههای اتخاذ و بکارگیری انواع مختلف استراتژیهای مدیریت منابع انسانی در ایران، و چگونگی تاثیرگذاری آن بر عملکرد سازمان‌ها و شرکت‌ها در دست نمی‌باشد (آراسته، ۱۳۹۱). مسئله اساسی که در تحقیق حاضر می‌توان به آن پرداخت این است که آیا شیوه‌های منابع انسانی استراتژیک و استفاده از کارکردهای اصلی آن و تاکید هر چه بیشتر بر آنها به صورت سیستماتیک و سازمان یافته در هر شرایطی و برای هر نوع سازمانی، در هر اندازه‌ای، در هر صنعت و بازاری، مفید و مثمر می‌باشد و منجر به تقویت عملکرد سازمان می‌گردد، یا اینکه استفاده از مدیریت منابع انسانی استراتژیک و کارکردهای آن در شرایط خاصی می‌تواند مناسب عملکرد سازمان نباشد و گاهی ساز و کارهای سنتی مدیریت منابع انسانی تاثیر بهتری بر روی عملکرد سازمان دارند.

^۱ Víctor et al

^۲ Jackson et al

از طرفی دانش به عنوان یکی از مهمترین اجزای داراییهای نامشهود محسوب می شود. اگر در گذشته بیشتر داراییهای سازمانها مشهود بوده اند ولی امروزه قسمت اعظم داراییهای سازمانها نامشهود هستند در این اقتصاد دانشی، موفقیت سازمانها به توانایی مدیریت این داراییهای نامشهود بستگی دارد و برای اینکه بتوانیم این داراییها را مدیریت کنیم ابتدا می بایستی آنها را شناسایی و اندازه گیری کرده و در نهایت می توانیم آنها را مدیریت کنیم. در این میان دانش به عنوان یک دارایی کلیدی و ارزشمندی شناخته شده که مبنای رشد پایدار و رمز حفظ مزیت رقابتی ماندگار یک سازمان به شمار می رود. در جو فعلی رقابت فزاینده جهانی در مورد ارزش های دانش و یادگیری در بهبود شایستگی سازمانی هیچ گونه شکی وجود ندارد.

دانش منبعی راهبردی برای سازمان است که نقشی اساسی در ایجاد مزین رقابتی پایدار دارد. سازمان های زیادی از مدیریت دانش به عنوان یک راهبرد اساسی در راستای دستیابی به مزیت رقابتی استفاده می کنند. از اوایل دهه ۱۹۹۰ مدیریت دانش در راستای افزایش بهره وری و اثر بخشی به صورت یک عامل حیاتی درآمده است. مدیریت دانش می تواند نتایج راهبردی مهمی بریا سازمان ها در بر داشته باشد. به عنوان مثال باعث بهبود موقعیت رقابتی، افزایش بهره وری، بهبود قابلیت چابکی سازمان، حداکثر کردن سرمایه فکری، افزایش وفاداری مشتریان، بهبود نوآوری سازمان، بهبود اثر بخشی عملیاتی و افزایش ارزش سهام شرکت ها می شود. لذا سوال اساسی تحقیق این گونه مطرح می شود که تأثیر نقش میانجی عملکردهای منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد چگونه است؟

مبانی نظری پژوهش

مدیریت منابع انسانی

مدیریت منابع انسانی، مدیریت انسانها را در حدود رابطه کارمند-کارفرما مدنظر دارد. این مدیریت عموماً بایکی ازدو منظور " استفاده کارا از انسانها در دستیابی به اهداف استراتژیک سازمان " یا " ارضای نیازهای فردی کارکنان " صورت می گیرد (نوری، ۱۳۸۱). مدیریت منابع انسانی را شناسایی، انتخاب، استخدام، تربیت و پرورش نیروی انسانی به منظوری که به اهداف سازمان تعریف کرده اند (سعادت، ۱۳۹۰). هم چنین عبارتست از مدیریت و اداره استراتژیک و پایدار با ارزشترین دارایی های شرکت یا سازمان یعنی کارکنانی که در یک جا کار می کنند و منفرداً در کنار هم به سازمان در وصول به اهدافش کمک می کنند. استوری^۱ معتقد است که باید بین جنبه های سخت و جنبه های نرم مدیریت منابع انسانی تفاوت قایل شد (آرمسترانگ، ۱۳۸۳).

جنبه های سخت مدیریت منابع انسانی^۲

این جنبه ها بروجوه کمی محاسباتی و تجاری به شیوه های عقلایی همانند سایر عوامل اقتصادی تاکید می کنند. جنبه سخت مدیریت منابع انسانی با فلسفه مبتنی بر کسب و کار^۳ سازگار است و تاکید می کند کارکنان را باید مدیریت و هدایت کرد تا بتوان از آنها ارزش افزوده حاصل نمود تا بنابراین بتوان برای شرکت مزیت رقابتی خلق کرد. فلسفه مبتنی بر کسب و کار، کارکنان را سرمایه ای اساسی می داند که می توان با سرمایه گذاری روی آنها و توسعه و

^۱ Storey

^۲ Hard version of hrm

^۳ Business oriented philosophy

آموزش آنان، سود بدست آورد. فامبرن^۱ و برخی دیگر از صاحب نظران به صراحت کارگران را یک منبع کلیدی دیگر می‌دانند که باید به خوبی از آنها بهره برداری نمود (آرمسترانگ، ۱۳۸۳).

جنبه های نرم مدیریت منابع انسانی^۲

جنبه های نرم مدیریت منابع انسانی از مفاهیمی چون مکتب روابط انسانی، تاکید بر ارتباطات، انگیزش و رهبری، ریشه و نشات گرفته است. همان طور که استوری می‌گوید: جنبه های نرم مدیریت منابع انسانی عبارتست از با کارکنان مثل دارایی های با ارزش رفتار کردن، تعهد، سازگاری و مهارت‌های آنها را موجب و نبع مزیت رقابتی شرکت دانستن. این نگرش به مدیریت منابع انسانی بر بدست آوردن و جلب تعهد، قلب و فکر کارکنان از طریق مشارکت دادن آنها، ارتباطات و دیگر روشهای مناسب تاکید می‌کند (آرمسترانگ، ۱۳۸۳).

تاریخچه مدیریت منابع انسانی

در نخستین سالهای دهه ۱۹۰۰ دایره پرسنل (دایره منابع انسانی)، وظیفه استخدام و اخراج کارکنان را از دست سرپرستان گرفت و امور مربوط به حقوق را بر عهده گرفت و برنامه های مربوط به پاداش و مزایا را به اجرا در آورد. بیشتر این کارها به گونه ای بود که طبق مقررات و رویه های مشخص انجام می‌شد. چون در این زمینه‌ها فناوری پیشرفت نمود و اموری چون گرفتن آزمون و مصاحبه نمودن داوطلبان شغل مطرح شد، دایره پرسنل دامنه فعالیت های خود را گسترش داد و در زمینه گزینش، آموزش و ارتقای کارکنان نیز عهده دار فعالیتهای تازه‌ای شد.

در دهه ۱۹۳۰ قوانین مربوط به اتحادیه ها به تصویب رسید و مدیریت منابع انسانی وارد مرحله دوم فعالیت‌های خود شد و در رابطه متقابلی که با اتحادیه های کارگری برقرار کرد، بر حمایت از کارکنان تاکید زیادی نمود. در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ قوانین مربوط به تبعیض به تصویب رسید و این مدیریت وارد سومین مرحله فعالیت خود شد. از آنجا که مراجعه به دادگاهها می‌توانست جریمه های سنگینی را بر شرکت ها تحمیل نماید بنابراین شیوه کار این دایره اهمیت بیشتری پیدا کرد. دایره پرسنل، در این مرحله از فعالیت خود (همانند مرحله دوم) در زمینه های چون کارمند یابی، گزینش و آموزش افراد تخصصهای ویژه ای پیدا کرد و از سوی دیگر بر دامنه نقشی که ایفا می‌نمود، افزود. باید توجه کرد که این دایره، از نظر مراجعی که با اتحادیه های کارگری داشت در تضمین رعایت اصل برابری در استخدام افراد توانست به شهرت به سزایی دست یابد، ولی کوشید تا مانع از بروز مسائلی در سازمانها شود و در زمینه رقابتی که شرکت ها با آن رو به رو بودند نقشهای مثبتی ایجاد نمود (دسلر، ۱۳۷۸).

در زمان کنونی، اداره کارگزینی (پرسنل) وارد چهارمین مرحله فعالیت خود می‌شود، یعنی فعالیتهایی را که در زمینه حمایت یا گزینش افراد انجام می‌داده است، کم می‌شود و نقش یک برنامه ریز یا عامل تغییر را بر عهده می‌گیرد. این تحول (تبدیل شدن دایره پرسنل به مدیریت منابع انسانی) بازتابی از این واقعیت است که در سازمانهای کنونی به افرادی نیاز است که از آموزش بالایی برخوردار بوده و تعهد بیشتری نسبت به سازمان داشته باشند (دسلر، ۱۳۷۸).

اهداف مدیریت منابع انسانی

^۱ fomburn

^۲ Soft version of hrm

اهداف کلی مدیریت منابع انسانی عبارتست از تخمین اینکه سازمان بتواند به کمک کارکنانش، موفق شود. همان طور که آلریچ^۱ اظهار داشته: سیستم مدیریت منابع انسانی می تواند منبع قابلیتها و تواناییهای سازمانی باشد که به شرکتهای امکان می دهند تا فرصتهای جدید را شناسایی و روی آنها سرمایه گذاری کنند.

مدیریت منابع انسانی، به خصوص قصد دارد:

سازمان را قادر سازد تا کارکنان ماهر، متعهد و با انگیزه را جذب و به خدمت گیرد. از طریق آموزش کارکنان و فراهم آوردن مستمر فرصتهای ارتقاء شغل برای آنها، ظرفیتهای ذاتی ایشان، مشارکت، توان بالقوه و همکاری آنها را تقویت کند و توسعه دهد.

سیستمهای کاری با عملکرد بالا طراحی کند که در بر گیرنده این عناصر باشد: رویه های انتخاب و جذب موثر و مفید، سیستمهای پرداخت انگیزش مبتنی بر عملکرد و بر حسب اقتصاد و توسعه مدیریتی و فعالیتهای آموزشی مرتبط با نیازهای سازمان.

روشهای مدیریتی با تعهد بالا را توسعه دهد به صورتی که کارکنان را ذینفعان با ارزش سازمان قلمداد نماید. به توسعه جوی از تفاهم، همکاری و اعتماد متقابل بین کارکنان و سازمان کمک کند. جوی مناسب فراهم آورد که در آن فضا بتوان روابطی موثر و هماهنگ را از طریق مشارکت بین مدیران و کارکنان برقرار و حفظ نمود.

محیطی فراهم آورد که در آن کار گروهی و انعطاف پذیری امکان پذیر باشد.

به سازمان کمک کند تا نیازهای گروههای ذینفعش را شناسایی کند، توازن و تعادل بخشد و سپس آنها را تامین کند. تضمین کنند که به کارکنان بها و ارزش می دهند و به آنها بابت آنچه که انجام می دهند و بدست می آورند، پاداش می دهند.

با در نظر گرفتن تفاوتهای فردی و گروهی کارکنان از حیث مهارتها و سلاقی و روحیات، نیروی کار متنوع را ایجاد و مدیریت کند.

تضمین کند و مطمئن شود که فرصتها برای همه اعضای سازمان یکسان است.

یک روش اخلاقی را برای مدیریت کارکنان برگزیند که بر محور توجه به کارکنان، انصاف و شفافیت استوار باشد. رفاه جسمی و روانی کارکنان را فراهم آورد و بهبود بخشد (آرمسترانگ، ۱۳۸۳).

فعالتهای اصلی مدیریت منابع انسانی

فعالتهای اصلی که توسط مدیران صف سازمان و متخصصان منابع انسانی انجام می گیرد، عبارتست از:

الف) سازمان

طراحی سازمان: طراحی یک سازمان که بتواند از عهده کلیه فعالتهای کلیدی بر آید، آنها را به نحوی کنار هم قرار دهد که یکپارچگی و همکاری سازمانی را تقویت کند و در پاسخ به تغییرات منعطف عمل کند.

^۱ Olrich

طراحی شغل: تصمیم‌گیری در خصوص محتوای مشاغل، وظایف و مسئولیت‌های آنها و روابطی که بدین وسیله سازمان بتواند با تغییرات سازگار گردد.

ب) روابط شغلی

بهبود کیفیت روابط شغلی از طریق ایجاد جوی از اعتماد، طراحی و عقد قراردادهای مساعدتر و مطلوب‌تر از نظر کارکنان تامین منابع

برنامه‌ریزی منابع انسانی: ارزیابی نیازهای آتی انسانی از حیث تعداد کارکنان و سطح مهارت‌ها و شایستگی‌ها و طراحی و اجرای طرح‌هایی برای تامین این نیازها

کارمند یابی و انتخاب: جذب کارکنان به حد کافی از دو حیث تعداد و شایستگی

ج) مدیریت عملکرد

کسب نتایج بهتر از سازمان، گروه‌ها و افراد از طریق ارزیابی و مدیریت عملکرد بر اساس چارچوب‌های مورد توافق از حیث اهداف و شایستگی‌ها مورد نیاز، ارزشیابی و بهبود عملکرد، شناسایی و تامین نیازهای توسعه‌ای و آموزشی.

د) توسعه منابع انسانی

یادگیری فردی و سازمانی: طراحی و تدوین سیستماتیک و منظم شرکت به عنوان سازمانی که به دنبال یادگیری است. فراهم آوردن فرصت‌های آموزشی برای کارکنان تا بتوانند قابلیت‌ها و توانایی‌های خود را توسعه دهند و برای ارتقای شغلی آماده شوند.

توسعه مدیریت: فراهم آوردن فرصت‌های توسعه و آموزش برای مدیران به منظور افزایش قابلیت و توان آنها در مشارکت مساعد با سازمان در راستای تحصیل اهداف و آرمان‌های آن.

مدیریت مسیر شغلی: برنامه‌ریزی و توسعه مسیرهای شغلی کارکنان هستند.

ه) مدیریت پاداش

سیستم‌های پرداخت: طراحی سیستم‌ها و ساختارهای پرداخت که عادلانه، منصفانه و شفاف باشند.

پرداخت به اندازه میزان مشارکت: مرتبط کردن میزان پاداشها با تلاش، نتایج شایستگی‌ها و مهارت‌های کارکنان پاداش‌های غیر مالی: اعطای پاداش‌های غیر مالی مثل تقدیر و تشکر، افزایش مسئولیت و افزایش فرصت‌های ارتقای شغلی.

و) روابط کارکنان

روابط صنعتی: مدیریت و حفظ روابط رسمی و غیر رسمی با اتحادیه‌های تجاری و اعضای آنها
مشارکت کارکنان: به کارکنان حق رای و اظهار نظر دادن، تسهیم اطلاعات به آنها و مشاوره با آنها در خصوص مسائل مربوط به علاقه‌ها و منافع دو جانبه

ارتباطات: ایجاد و انتقال اطلاعات مفید به کارکنان

این ۶ فعالیت فوق باید بر نیازهای اساسی زیر تاکید ورزند:

حمایت از استراتژی‌ها و اهداف سازمانی

تضمین اینکه فعالیت‌های منابع انسانی، ایجاد ارزش افزوده می‌کنند.

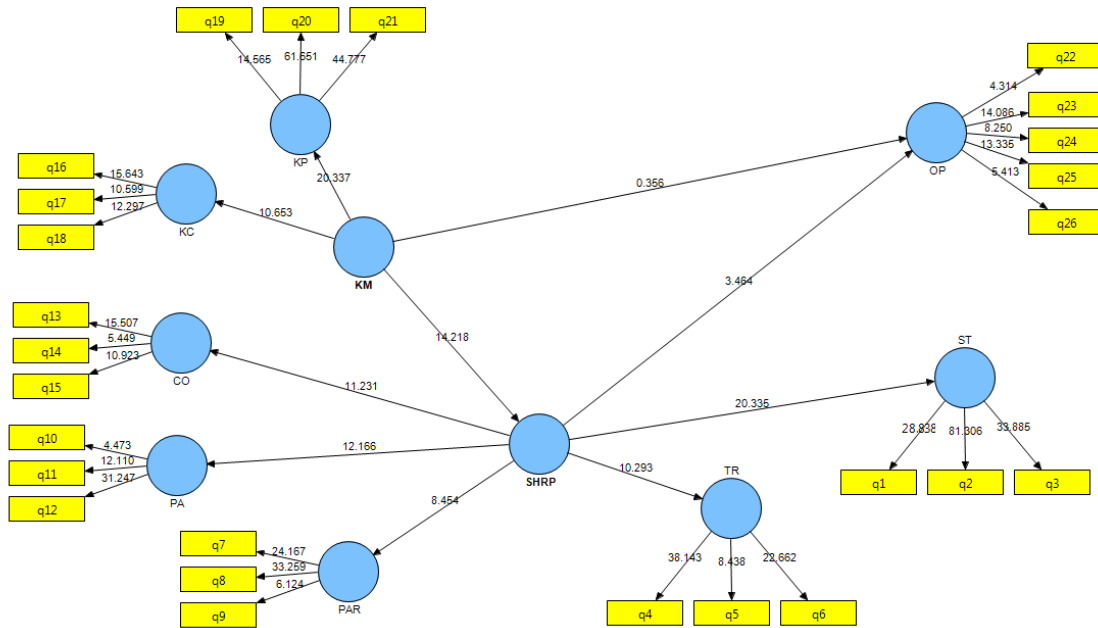
حمایت از طرحهای تغییر فرهنگی
 کشف و توسعه استعدادهای نهفته کارکنان
 طراحی فرآیندهایی که موجب حداکثر شدن میزان مشارکت کارکنان شود.
 فراهم آوردن فرصتهای ارتقای شغلی برای کارکنان
 تاکید مستمر بر آموزش و توسعه کلیه افرادی که در سازمان مشغول به کار هستند.
 طراحی، اجرا و مدیریت سیستمهایی برای تضمین امکان دسترسی به تجارب مربوط
 ارائه آموزشهای حرفه ای خاص
 جذب نیرو، آموزش و پرورش کارکنان با ترکیبی مناسب از دانش فنی خاص و مهارتهای گسترده و دیدگاههای
 مورد نیاز برای تامین نیازهای در حال تغییر سازمان
 مدیریت نیروی انسانی، که هر روز متنوع تر می گردد با بهره گیری از الگوهای شغلی و وفاداری کارکنان
 مدیریت روابط کارکنان، هم روابط فردی و جلب تعهد آنها حین اعمال تغییرات
 طراحی، اجرا و مدیریت سیستمهای پاداش و مدیریت عملکرد که موجب ترغیب کارکنان برای همکاری فردی و
 گروهی در جهت اجرای اولویت های سازمان و کسب نتایج مورد نظر
 حفظ و بهبود ارتقای رفاه جسمی و روانی کارکنان از طریق فراهم آوردن شرایط کاری مناسب
 (آرمسترانگ، ۱۳۸۳).

روش تحقیق

این تحقیق، به دنبال بررسی تأثیر نقش میانجی عملکردهای منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد می باشد. تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش، از نوع، توصیفی - تحلیلی می باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کارکنان شهرداری یزد می باشد. روش نمونه گیری تحقیق حاضر به صورت تصادفی ساده از بین عوامل تشکیل دهنده جامعه آماری انجام می شود. ابزار اندازه گیری در این پژوهش پرسشنامه است. در این مطالعه، به منظور طبقه بندی، تحلیل و تجزیه اطلاعات از نرم افزارهای SPSS و PLS استفاده شده است.

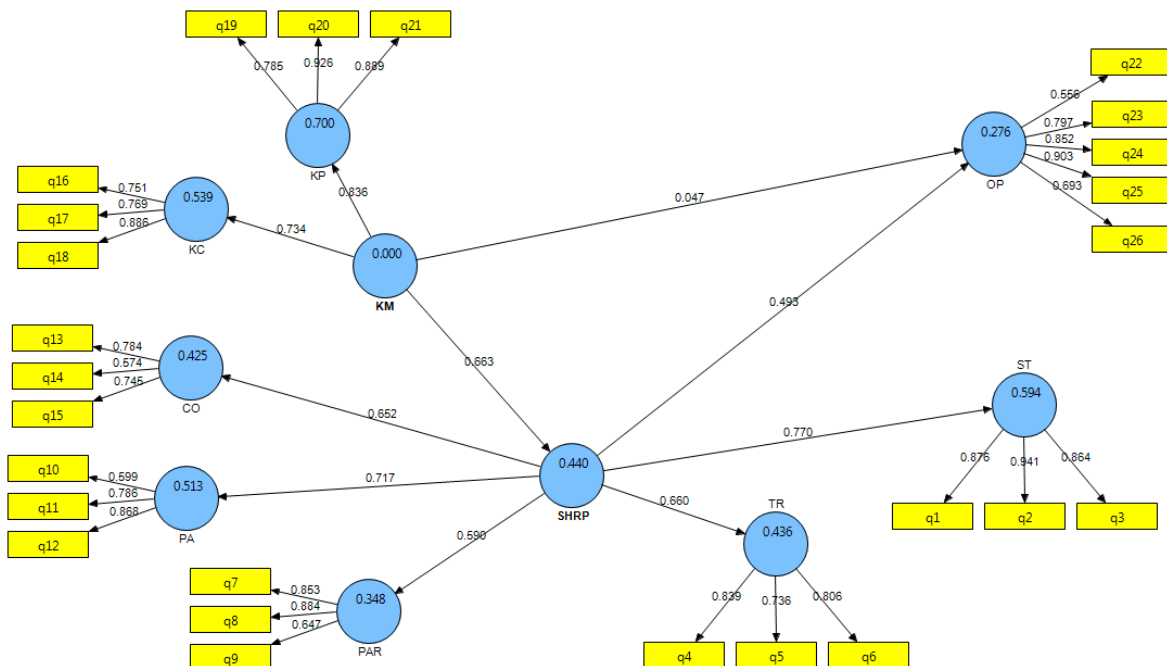
یافته های تحقیق

با مقایسه مقدار t محاسبه شده برای ضریب هر مسیر می توان به تایید یا رد سوال پژوهش پرداخت. بدین سان اگر مقدار قدرمطلق آماره t بزرگ تر از ۱/۹۶ گردد، در سطح اطمینان ۹۵٪ و در صورتی که مقدار آماره t بیشتر از ۲/۵۸ گردد، ضریب مسیر در سطح اطمینان ۹۹٪ معنادار است. نتایج آزمون مدل مفهومی تحقیق در حالت معناداری ضرایب در شکل زیر نشان داده شده است.

شکل ۱: مدل اصلی در حالت اعداد معناداری (t-value)

اعداد موجود بر روی مسیرها نشانگر مقدار t-value برای هر مسیر می باشد. برای بررسی معنادار بودن ضرایب مسیر لازم است تا مقدار t هر مسیر بالاتر از ۱/۹۶ شود. در این تحلیل مقدار آماره t برای کلیه مسیرها به جز مسیر مدیریت دانش به عملکرد سازمان بالاتر از ۱/۹۶ بوده و در نتیجه در سطح اطمینان ۹۵٪ معنادار می باشد.

شکل ۲: مدل اصلی در حالت استاندارد (ضرایب مسیر)

اعداد نوشته شده بر روی خطوط در واقع ضرایب بتا حاصل از معادله رگرسیون میان متغیرها است که همان ضرایب مسیر است. اعداد داخل هر دایره نشان دهنده مقدار R² مدل است که متغیرهای پیش بین آن از طریق فلش به آن دایره وارد شده اند. ضریب تعیین برای متغیر عملکرد سازمان (OP) مقدار ۰/۲۷۶ برآورد شده است که نشان می

دهد، متغیرهای مدیریت دانش (KM) و عملکردهای منابع انسانی استراتژیک (SHRP) روی هم رفته توانسته اند تقریباً ۲۸ درصد از تغییرات واریانس متغیر عملکرد سازمان را توضیح دهند. همچنین ۴۴ درصد از تغییرات واریانس متغیر مدیریت دانش (KM) توسط متغیر عملکردهای منابع انسانی استراتژیک (SHRP) توضیح داده می شود.

مدل درونی (مدل ساختاری)

در قالب مدل درونی سوال تحقیق مورد بررسی قرار گرفت و مسیر مدل ساختاری ارزیابی شد. هر مسیر متناظر با یکی از فرضیات مدل است. آزمون هر فرضیه از طریق بررسی علامت، اندازه و معناداری آماری ضریب مسیر (بتا) بین هر متغیر مکنون با متغیر وابسته است. هر اندازه این ضریب مسیر بالاتر باشد تاثیر پیش بینی کننده متغیر مکنون نسبت به متغیر وابسته بیشتر خواهد بود. با در نظر گرفتن نتایج بررسی روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته با استفاده از ضریب مربوط می توان به بررسی معنی داری اثرات بین متغیرهای پژوهش پرداخت. به منظور بررسی معنی داری ضریب مسیر یا همان بتا باید معناداری مقدار t-value برای هر ضریب مسیر مورد توجه قرار گیرد، از همین رو از روش بوت استرپینگ^۱ استفاده شد. نتایج در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲: اثر خطی مستقیم نقش متغیرهای پژوهش در مدل اصلی

مسیر	بتا	خطای استاندارد	t آماره
KM -> KC	۰,۷۳۴	۰,۰۶۳	۱۰,۶۵۳
KM -> KP	۰,۸۳۶	۰,۰۳۳	۲۰,۳۳۷
KM -> OP	۰,۰۴۷	۰,۱۶۲	۰,۳۶۵
SHRP -> CO	۰,۶۵۲	۰,۰۶۰	۱۱,۲۳۱
KM -> SHRP	۰,۶۶۳	۰,۰۵۸	۱۴,۲۱۸
SHRP -> OP	۰,۴۹۳	۰,۱۵۲	۳,۴۶۴
SHRP -> PA	۰,۷۱۷	۰,۰۶۲	۱۲,۱۶۶
SHRP -> PAR	۰,۵۹۰	۰,۰۸۰	۸,۴۵۴
SHRP -> ST	۰,۷۷۰	۰,۰۳۹	۲۰,۳۳۵
SHRP -> TR	۰,۶۶۰	۰,۰۶۰	۱۰,۲۹۳

با توجه به مقدار آماره t برای کلیه مسیرها، به جز مسیر مدیریت دانش (KM) به عملکرد سازمان (OP) مقدار معناداری بزرگتر از ۱/۹۶ می باشد، که نشان می دهد در سطح اطمینان ۹۵٪ همه مسیرها به جز مسیر مذکور معنادار می باشند.

ارزیابی برازش مدل درونی

معیار R Squares یا R^۲

جدول ۳: معیار R Squares یا R^۲

^۱ Bootstrapping

متغیر	ضریب تعیین	قدرت برازش
استخدام (ST)	۰,۵۹۴	قوی
آموزش (TR)	۰,۴۳۶	متوسط
مشارکت (PAR)	۰,۳۴۸	متوسط
ارزیابی عملکرد (PA)	۰,۵۱۳	قوی
جبران خدمات (CO)	۰,۴۲۵	متوسط
تدوین دانش (KC)	۰,۵۳۹	قوی
شخصی سازی دانش (KP)	۰,۷۰۰	قوی
مدیریت دانش (KM)	۰,۴۴۰	متوسط
عملکرد سازمان (OP)	۰,۲۷۶	متوسط

همانگونه که از جدول بالا مشخص است قدرت برازش مدل در مورد متغیرهای استخدام، ارزیابی عملکرد، تدوین دانش و شخصی سازی دانش قوی و در رابطه با متغیرهای آموزش، مشارکت، جبران خدمات، مدیریت دانش و عملکرد سازمان متوسط می باشد.

معیار Q۲ (ارتباط پیش بین)

جدول ۴: کیفیت پیش بینی کنندگی (Q۲)

متغیر	معیار Q۲	قدرت پیش بینی
استخدام (ST)	۰,۴۵۲	قوی
آموزش (TR)	۰,۲۹۲	متوسط
مشارکت (PAR)	۰,۲۱۷	متوسط
ارزیابی عملکرد (PA)	۰,۲۸۹	متوسط
جبران خدمات (CO)	۰,۲۰۵	متوسط
عملکرد های منابع انسانی استراتژیک (SHRP)	۰,۱۹۰	متوسط
تدوین دانش (KC)	۰,۳۶۲	قوی
شخصی سازی دانش (KP)	۰,۵۵۴	قوی
مدیریت دانش (KM)	۰,۱۶۹	متوسط
عملکرد سازمان (OP)	۰,۱۲۸	متوسط

همانگونه که از جدول بالا مشخص است قدرت پیش بینی متغیرهای استخدام، تدوین دانش و شخصی سازی دانش در سطح قوی و سایر متغیرهای پژوهش در سطح متوسط می باشد.

جدوا (۵): نتایج آزمون sobel برای آزمون پژوهش

ردیف	شرح فرضیه	آماره آزمون Z	S.E	سطح معناداری P	اثر غیر مستقیم	نتیجه فرضیه
۱	مدیریت دانش از طریق عملکرد های منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد تاثیر معنادار و مثبتی دارد.	۳,۱۲۰	۰,۱۰۴	۰,۰۰۱۸	۰,۳۲۷	تایید

نتیجه گیری

با توجه به بررسی سوال تحقیق در رابطه با تأثیر نقش میانجی عملکرد های منابع انسانی استراتژیک بر عملکرد شهرداری یزد نتایج آزمون sobel نشان داد که عملکرد ها و اقدامات منابع انسانی استراتژیک اثر غیر مستقیم و مثبتی بر رابطه بین مدیریت دانش و عملکرد شهرداری دارد، آماره به دست آمده از آزمون این فرضیه برابر با ۳/۱۲۰ که از مقدار بحرانی آن ۱/۹۶ بیشتر بوده و با توجه به سطح معناداری کمتر از ۵ درصد در سطح اطمینان ۹۵ درصد و مقدار اثر غیر مستقیم ۰/۳۲۷ اقدامات منابع انسانی استراتژیک نقش میانجی در رابطه مذکور ایفا می کند. به نظر می رسد در شهرداری یزد اقدامات مدیریت دانش از قبیل تدوین، تسهیم، انتقال و به کارگیری دانش تنها از طریق کارکنان این سازمان و اقدامات مدیریت منابع انسانی و اقدامات استراتژیک بر عملکرد شهرداری تاثیر گذار است. نتیجه این فرضیه با نتیجه پژوهش سانچز و همکاران (۲۰۱۵) که به بررسی اثر میانجی اقدامات منابع انسانی استراتژیک روی مدیریت دانش و عملکرد شرکت پرداخته است همسو می باشد. آن ها به این نتیجه رسیدند که استراتژی های مدیریت دانش به طور مثبتی بر عملکرد شرکت به واسطه استخدام، آموزش، مشارکت جبران خدمات و ارزیابی عملکرد تاثیر گذار است. نتیجه تحقیق حاضر با نتیجه پژوهش سانچز و همکاران (۲۰۱۵) که به بررسی اثر میانجی اقدامات منابع انسانی استراتژیک روی مدیریت دانش و عملکرد شرکت پرداخته است مطابقت دارد، همچنین با نتایج تحقیقات چانگ و همکاران (۲۰۰۵)، عطاور و همکاران (۱۳۸۹)، اسماعیل زاده و افجه (۱۳۸۸)، الباحسین و القراحی (۲۰۱۳) و ازلان (۲۰۰۹) همسو می باشد.

پیشنهادها

با توجه به تایید فرضیه مطرح شده پژوهش و نقش میانجی موثر اقدامات منابع انسانی استراتژیک بر رابطه بین عملکرد پیشنهاد می گردد: با بازنگری و تقویت در اجرای اقدامات منابع انسانی از قبیل استخدام، مشارکت کارکنان، آموزش، ارزیابی عملکرد و جبران خدمت و همچنین تعهد و پاسخگو بودن مدیران نسبت به اجرای آن، بیش از پیش به روند اجرای مدیریت دانش و در نهایت بهبود عملکرد شهرداری کمک کنند. در این راستا مدیران این سازمان می توانند با تعریف اهداف استراتژیک و معیارهای سازمان و همچنین ایجاد فضایی در سازمان که منجر به ارتقاء استفاده از روش و فنون استراتژیک منابع انسانی شود اقدام کنند.

سازمان مورد بررسی در این تحقیق جزو سازمان های خدماتی عمومی و غیر دولتی محسوب می شوند، لذا بررسی چالش ها و عوامل موثر بر عملکرد می تواند در خصوص سایر سازمان های تولیدی و خدماتی دولتی، انتفاعی و غیر انتفاعی نیز صورت گیرد. چرا که محیط های این چنین سازمان ها میتواند از لحاظ طراحی، تولید، منابع انسانی و نوع مدیریت متفاوت از شهرداری باشد. از طرف دیگر تحقیق پیش رو نوعاً تحقیق کمی به حساب می آید، این در

حالی است که گرایش به تحقیقات کیفی در حوزه مدیریت رو به فزونی است، لذا پیشنهاد می‌شود برای بررسی عمیق‌تر در تحقیقات آینده بررسی متغیرهای موثر بر عملکرد سازمان‌ها را از منظر کیفی و با عنایت به راهبرد های مرتبط با آن همچون موردکاوی اقدام پژوهی دنبال گردد.

منابع

۱. آراسته، محمد(۱۳۹۱)" تبیین عملکرد شرکت با استفاده از بازارگرایی، نوآوری و مزیت رقابتی در شرکت های تولیدی استان گیلان" پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مدیریت بازرگانی، دانشگاه آزاد رشت.
۲. آرمسترانگ، مایکل. ترجمه اعرابی و ایزدی. (۱۳۸۳). "مدیریت استراتژیک منابع انسانی (راهنمای عمل)" تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی. صص ۲۶-۱۸، ۴۳-۴۱، ۱۰۶، ۱۱۳
۳. دسلر، گری. ترجمه علی پارساییان و سید محمد اعرابی. (۱۳۷۸). "مبانی مدیریت منابع انسانی". تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی. ص ۱۶
۴. سایمونز، رابرت(۱۳۸۵)، " نظام های کنترل و سنجش عملکرد برای اجرای استراتژی"، ترجمه مجتبی اسدی، انتشارات آسیا. صص ۲۵۱-۲۵۵.
۵. سعادت، اسفندیار. (۱۳۹۰). "مدیریت منابع انسانی". تهران: انتشارات سمت، صص ۵-۱
۶. نوری، سیامک و کلانتر، کیانوش. (۱۳۸۱). "سیستمهای اطلاعات منابع انسانی". مجله تدبیر. مهر ماه. شماره ۱۲۶. صص ۳۸-۳۳.
۷. یوسفی- مریم(۱۳۸۹)- "تجزیه و تحلیل مدل جامع جهت تبیین عملکرد بازار شرکت های تولیدی متوسط و بزرگ استان گیلان" -پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت بازرگانی- دانشگاه آزاد واحد رشت.
۸. Víctor J. García-Morales, Fernando Matías-Reche, Nuria Hurtado-Torres, (۲۰۰۸) "Influence of transformational leadership on organizational innovation and performance depending on the level of organizational learning in the pharmaceutical sector", Journal of Organizational Change Management, Vol. ۲۱ Iss: ۲, pp. ۱۸۸-۲۱۲
۹. Jackson , SE& Schuler.(۲۰۱۴).The need for understanding HRM in the context of organization and their environment , annual review of philosophy , vol. ۴۶.pp.۱۶۲-۱۵۷

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هشتم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۱

وصول مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۰۳

تایید نهایی: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰

صفحات: ۱۲۱-۱۰۷

ارزیابی رابطه احساس امنیت زنان گردشگر و مناطق بی‌دفاع شهری در شهرهای کوچک (مطالعه موردی: استهبان)

زاهد شفیعی، استادیار گروه موزه و گردشگری دانشگاه هنر، اصفهان، ایران
زهرا رضوانی، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران

چکیده

امنیت یکی از نیازهای اولیه و مهم شهروندان می‌باشد که این نیاز برای زنان با توجه به آسیب پذیری بالای این قشر امری ضروری تر می‌باشد. احساس امنیت تنها نشأت گرفته از حضور فیزیکی پلیس و نیروهای انتظامی نیست و بلکه شهروندان باید بتوانند یک احساس امنیت بصورت مستمر را در گستره شهر حس کنند چرا که بعضاً حضور پر تعداد نیروهای پلیس و انتظامی گرچه تامین امنیت را سبب می‌شود اما خود باعث کاهش احساس امنیت می‌شود. در این پژوهش با بررسی رابطه بین مناطق بی‌دفاع شهری و احساس امنیت زنان در شهر استهبان سعی در شناسایی تاثیر این فضاهای بی‌دفاع بر امنیت زنان را داریم. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی- توسعه‌ای و از نظر روش میدانی و نوع آن پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل ۳۲۶۵۴ نفر زنان شهروند شهر استهبان می‌باشد که با سطح اطمینان ۹۵ درصد حجم نمونه ای به تعداد ۳۸۴ نفر مورد ارزیابی قرار گرفتند. جمع‌آوری داده‌های تحقیق بوسیله پرسشنامه محقیق ساخته با تایید روایی محتوایی توسط کارشناسان و پایایی با آلفای کرونباخ ($\alpha \leq 0,7$) صورت گرفته است. نتایج حاصل از آمار استنباطی نشان می‌دهد که کاهش فضاهای بی‌دفاع شهری تاثیر بسزایی ($F=0,587$) بر امنیت زنان دارد و در واقع با طراحی فضاهای شهری که ایجاد یک نظارت اجتماعی را میسر می‌سازد می‌توان امنیت زنان را افزایش داد که این امر توسط آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون در سطح معناداری ($Sig=0,000$) و میزان همبستگی ($r=0,681$) مورد تایید قرار گرفت. بنابراین می‌توان با کاهش فضاهای بی-دفاع شهری و افزایش فضاهایی که نظارت اجتماعی را افزایش می‌دهد میزان امنیت زنان را افزایش داد.

کلمات کلیدی: مناطق بی‌دفاع شهری، احساس امنیت، گردشگری، شهرهای کوچک، استهبان.

مقدمه

در تمام دوران حیات بشری، امنیت از نیازهای اصلی انسان محسوب شده و اهمیت آن در دوران مدرن تا اندازه‌ای افزایش یافته است که به تعبیر برخی از صاحب نظران، کار ویژه و بی‌بدیل حکومت‌ها در جامعه مدرن امروزی، استقرار امنیت می‌باشد. نداشتن ترس در زندگی و وجود امنیت جانی و مالی، آبرو و حیثیت اجتماعی، حفاظت از آزادی و حقوق مشروع فردی و اجتماعی، ایجاد رضایتمندی عمومی و در یک کلام فقدان تهدید از چنان جایگاهی برخوردار است که خداوند آدمیان را در پرتو آن به ذکر و عبادت خود فرا می‌خواند (طالبی، ۱۳۷۵: ۱۰۳). خداوند در قرآن کریم در دو نوبت به شهر سوگند یاد می‌کند. در سوره نمل آیه ۹۱ به حرمت شهر و در سوره تین آیه ۳ به امنیت شهر اشاره دارد. دلیل عمده تاکید بر این دو مفهوم در آیات الهی، اهمیت حرمت و امنیت شهر در آبادانی و پیشرفت آن است، به طوری که در سوره‌های بقره، ابراهیم و اعراف بر ابعاد مختلف آن شامل امنیت اجتماعی، اقتصادی، قانونی و معیشتی تاکید می‌کند. بررسی منابع اسلامی نشان می‌دهد در مجموع شش ویژگی و مولفه شهر اسلامی شامل محور بودن اصل توحید و خدامحوری، حفظ کرامت و عزت نفس، عدالت، آزادی و برابری، امنیت و اصل مسئولیت و عطف به طبیعت است، که امنیت به عنوان محوری ترین آن نقش مهمی در شکل‌گیری دیگر ابعاد دارد (زرقانی و بخشی شادمهری، ۱۳۹۳). امنیت، احساس آرامش و اطمینان از عدم تعرض به جان، مال و غیره از حقوق انسان است و این ارزش انحصاری یکی از ضرورت‌های زندگی فردی و اجتماعی است. در زمان‌های گذشته حصارهای اطراف شهرها و خندق‌های اطراف شهرها، حریم امنی را برای شهر و ساکنان آن ایجاد می‌کرد. بدین ترتیب شهر از تعرض بیگانگان مصون می‌ماند؛ اما امروزه بیش از آنکه احساس ناامنی ناشی از دشمنان خارجی باشد، ریشه در درون شهرها دارد. امروزه خشونت به نحو چشمگیری افزایش یافته است و افراد سالخورده، کودکان و به ویژه زنان بیش از سایرین در معرض رفتارهای مجرمانه قرار گرفته‌اند (کامیار، ۱۳۸۶: ۴۶). در حال حاضر فضای شهرها بستر زندگی و فعالیت شهروندان است و با توجه به ویژگی‌های افراد و گروه‌های سنی، اجتماعی و جنسی، باید بتواند محیط امن، سالم و پایدار و جذابی فراهم کند و به شیوه مناسبی به نیازهای مختلف تمام گروه‌های اجتماعی پاسخ دهد (گلی، ۱۳۹۰: ۱۴۴). مفهوم امنیت در فضای شهری از یک سو با جرم ارتباط پیدا می‌کند. اگرچه از آن بسیار متفاوت است و از سوی دیگر با مفهوم قربانی جرم شدن و ترس از آن در ارتباط است. از سوی دیگر می‌بایست میان ترس و خطر یا احساس امنیت کردن و در امان بودن تفاوت قائل شد. از نظر علمی، درک اثرات جرم یعنی ترس از وقوع جرم، به اندازه خود آن یعنی خطرهای آماری حاصل از وقوع جرم اهمیت دارد. واکنش نسبت به ترس از قربانی شدن باعث می‌شود که بسیاری از مردم از خطرات دوری کنند و یا حداقل میزان در معرض خطر قرار گرفتنشان را کاهش دهند. این خود می‌تواند منجر به عدم حضور مردم نه تنها در یک مکان خاص بلکه در بیشتر فضاهای عمومی شود (کارمونا و همکاران، ۲۰۰۳: ۲۴۱). در شرایط کنونی، مبارزه با جرم و کجروی‌های اجتماعی منوط به شناخت عوامل جرم‌زا است. با از بین بردن این عوامل و کاهش اثرات آن می‌توان از بروز جرائم پیشگیری نموده و یا حداقل از میزان آن در جامعه کاست. تجارب گذشته و بررسی‌های جهانی نشان می‌دهد که صرف تعقیب کیفری و مجازات مجرمین برای مبارزه با تبهکاری کافی نیست و به طور یقین تا عوامل جرم در جامعه موجود باشد مبارزه با جرم «به عنوان معلول» فایده‌ای ندارد (رحمت، ۱۳۸۸: ۱۳). اگرچه

برای پیشگیری از وقوع جرایم در شهرها، راهکارهای متفاوتی از سوی دانشمندان و صاحب‌نظران ارائه شده است ولی بی شک باید اذعان داشت که یکی از عوامل موثر در وقوع جرایم عامل محیطی است که موانع یا تسهیلاتی را برای مجرم فراهم می‌کند. رویکردهای جدید طراحی محیطی بر این است که بتوان از طریق ساختار کالبدی شهر و طراحی محیط‌های مصنوع از ارتکاب جرائم جلوگیری کرد. این امر از طریق کاهش پتانسیل طبیعی و کالبدی مناطق شهری در جرم خیزی یا کاهش امکان‌دهی به وقوع جرم ممکن می‌شود. بر این اساس هرگونه اقدامی در ساختار شهر باید با توجه به این امر صورت گیرد (امیریان فارسانی و همکاران، ۱۳۹۴). اصول طراحی فضاهای شهری در زمینه فراهم نمودن امنیت محیطی به صورت کلی تمام اقشار جامعه را مد نظر قرار می‌دهد، ولی نکته مهمی که گاه از دید طراحان پنهان می‌ماند، توجه به «جنسیت افراد در بهره‌گیری از فضاهاست»؛ چه بسا فضاهایی که به راحتی برای جنس مذکر قابل بهره‌گیری است، ولی برای جنس مونث کارایی چندانی ندارد. براساس ضوابط امنیتی فضاهای عمومی باید به گونه‌ای طراحی شوند که توسط تمام افراد قابل استفاده باشند (الماسی فر و انصاری، ۱۳۸۹). امروزه اگر خواهان دستیابی به الگویی هستیم تا تداوم حضور اقشار گوناگون مردم را در فضاهای شهرومان تثبیت کنیم، باید مخاطبان و نیازهایشان را بشناسیم. در این بین به نظر می‌رسد زنان، از جمله گروه‌هایی باشند که نیازشان به حضور در عرصه‌های عمومی شهری و برقراری تعاملات متعارف اجتماعی، بیش از سایر گروه‌ها نادیده گرفته شده است (قصاب‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳). برای جلب مشارکت و فعالیت زنان در اجتماع، حمایت اجتماعی و افزایش اعتماد به نفس آنان، فراهم کردن امنیت برای حضور آنها در اجتماع ضروری است. عدم امنیت زنان در فضاهای شهری، مشارکت کامل آنان را در اجتماع محدود می‌سازد و علاوه بر آسیب‌های روانی فرد، بر خانواده‌ها و در نهایت بر کل جامعه تاثیرگذار خواهد بود. لذا با توجه به اینکه نداشتن بینش درست از وضعیت احساس امنیت زنان مانع از لحاظ شدن درست این مسئله در برنامه‌ریزی شهرها می‌گردد، محققین در پی آن هستند که با انتخاب شهر استهبان، وضعیت احساس امنیت زنان را در رابطه با مناطق بی‌دفاع شهری در این شهر مورد بررسی و تحلیل قرار دهند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

مقوله احساس امنیت به مثابه یک آرمان و واقعیت به عنوان یکی از حقوق اساسی مردم مطرح است و در نهایت ره-آورد مجموعه‌ای از تعاملات و نیز تعاون و سازگاری بین اجزاء مختلف نظام اجتماعی است. امروزه که زنان همپای مردان به کار و فعالیت می‌پردازند و شاید بیشترین وقت خود را در خارج از خانه می‌گذرانند، در نتیجه امکان اینکه با آسیب‌های اجتماعی روبرو شوند افزایش یافته است. در شرایط کنونی هرچند داشتن امنیت اجتماعی به زنان محدود نمی‌شود و مردان نیز باید این حق را داشته باشند که در رفاه و آسایش به امور روزمره خود بپردازند، اما امنیت زنان بیشتر مورد تهدید قرار می‌گیرد تا مردان. لذا توجه به احساس امنیت زنان روز به روز بیشتر احساس می‌شود (خراسانی و همکاران، ۱۳۸۹). امنیت زنان در فضاهای شهری منافع اجتماعی و اقتصادی زیادی در پی خواهد داشت. حس امنیت زنان تنها یک مقوله مربوط به زنان نیست و اگر زنان احساس امنیت کنند، مردان و در مجموع فضای عمومی جامعه را تحت تاثیر قرار خواهند داد. احساس امنیت در زنان می‌تواند در ارتقای الگوی فعالیت‌های اجتماعی موثر باشد و مشارکتی بهتر را در صحنه اجتماع بوجود آورد (قرایی و همکاران، ۱۳۸۹). ضرورت و اهمیت بررسی این موضوع هنگامی آشکارتر می‌شود که بدانیم نبود امنیت برای زنان، چه واقعی و چه بالقوه سبب می‌شود

که زنان نتوانند شهروند تمام عیار به شمار بیایند و به راحتی در زندگی عمومی مشارکت داشته باشند (زنجانی‌زاده اعزازی، ۱۳۸۱: ۳۸). در حال حاضر اگر فضاهای موجود در شهر را به دو دسته فضاهای زیرسقفی و در هوای آزاد تقسیم کنیم، فضاهای داخلی و به اصطلاح زیرسقفی‌ها، باید ویژگی‌هایی نظیر لزوم حفظ خلوت و انزوا را داشته باشند و برعکس فضاهای خارجی یا در هوای آزاد، محلی برای تعاملات اجتماعی، در معرض عموم قرار گرفتن و فضاهایی قابل تجربه و به طور مساوی برای همه در جهت زندگی سالم باشند و البته همان طور که یک خانه و همه فضاهای داخلی آن پناه‌گاه امنی برای خانواده و مهمان‌های آن فراهم می‌کند، شهر و فضاهای آن هم باید ایمنی و امنیت را به طور مشابه برای همه ساکنان و ناظران فراهم کند (Mtani & Lubuva, ۲۰۰۴: ۲۳). لینچ معتقد است فضا هم فرصت مناسب برای حضور و هم عدم حضور را فراهم می‌آورد، بنابراین محیط باید مطلوب و از نظر کالبدی محیطی امن باشد تا افراد فرصت حضور در آن را داشته باشند (لینچ، ۱۳۸۳: ۹۰). شهرها اغلب دارای فضاهایی مستعد وقوع جرم و ناهنجاری‌های اجتماعی هستند که به آن‌ها «فضای بی‌دفاع» گفته می‌شود. حتی می‌توان مدعی شد که در برخی موارد کاربری روشن و مشخصی برای این فضاها تعریف نشده است. فرآیند شکل‌گیری فضاهای بی‌دفاع را می‌توان به سه سطح کلان، میانی و خرد تقسیم کرد. سطح کلان شامل فرآیندهای ساختاری جامعه است، که از تاریخ آن جامعه و ارتباطات جهانی و فرآیندهای منطقه‌ای و تناقضات ناشی از برخورد این مقولات سرچشمه می‌گیرد و در این سطح مجموعه‌ای از علل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و به طور کلی ساختاری در پیدایش آسیب‌های اجتماعی شهری و استفاده نامناسب از فضاهای شهری دخالت دارند. همچنین در سطح میانی نیز تحلیل پیدایش فضاهای بدون دفاع، با نهادها و سازمان‌ها و تصمیم‌گیری‌ها ارتباط می‌یابد و در این سطح تاثیر مهاجرت بر شهر، اهمیتی بیشتر از سایر عوامل دارد. در سطح خرد نیز بیشتر علل کالبدی و فضایی در پیدایش فضای بدون دفاع مطرح می‌شوند و به عبارتی فرم فضا و کالبد، عامل مهمی در جان بخشیدن به فضاهای بدون دفاع شهری است (قلیچ و عماری، ۱۳۹۲). فضاهای بی‌دفاع امروزه در شهرها به دلیل رشد و گسترش فیزیکی و جمعیتی از یک سو و فرسودگی و تخریب مناطق قدیمی، بسیار افزایش یافته است. همچنین تجربه جهانی نشان می‌دهد که علاوه بر اینکه به سمت فضاسازی شهری بهتر پیش نمی‌رویم بلکه مکان‌های ساخته شده را از بین برده‌ایم؛ به همین جهت فضاهای شهری بی‌هویت و ناآشنای زیادی به وجود آمده که این فضاهای نا آشنا می‌تواند تبعات منفی بسیاری را در پی داشته باشد و به موازات خود می‌تواند از یک سو خشونت و ترس را افزایش دهد و از سوی دیگر موجب حس ناامنی شود و متعاقباً موجب واکنش‌های روان‌شناختی و رفتاری شهرنشینان گردد (پودراتچی، ۱۳۸۱). از دیرباز شناسایی عوامل بروز جرم و سعی در از بین بردن آن‌ها و یا کاهش اثرات آن مهمترین راهکار پیشگیری و کاهش ناهنجاری‌های شناخته شده است به طوری که مکان، انسان و زمان سه عنصر اصلی شکل‌گیری کجروی‌های اجتماعی است. بنابراین تفاوت در ساختار مکانی، خصوصیات رفتاری و در کنار آن عامل زمان موجب می‌شود که توزیع فضایی - زمانی نوع و میزان جرائم در سطح شهر یکسان نباشد. در محدوده‌های مشخصی از شهرها به دلیل ویژگی‌های کالبدی حاکم بر آن‌ها و خصوصیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساکنین آن ارتکاب جرم بیشتر است. مهمتر اینکه تحقیقات نشان می‌دهد که بزهکاران در انتخاب مکان و زمان جرم به دنبال کم خطرترین و مناسب‌ترین فرصت‌ها و شرایط مکانی - زمانی برای بزهکاری هستند (مطلق، ۱۳۹۴). بنابراین از

طریق طراحی متناسب محیطی و به کارگیری موثر محیط ساختمانی می‌توان موجب کاهش امکان وقوع جرم و میزان وقوع آن و در نتیجه بهبود کیفیت زندگی شد (کرو، ۱۳۸۷: ۱۷). فضاهای بی‌دفاع شهری از حیث آثار عدیده‌ای که بر حیات شهری به ویژه از جهت تأثیری که در ایجاد ترس از جرم و ناامنی در شهر دارند، از اهمیت پژوهشی بالایی در مطالعات شهری برخوردارند و انجام پژوهش‌های علمی در این زمینه بینش‌های نوینی را پیش روی ما قرار می‌دهد (یوسفی و جوهری، ۱۳۹۳). تحلیل درست وضعیت احساس امنیت زنان در شهر استهبان در رابطه با مناطق بی‌دفاع شهری، علاوه بر اینکه از چالش‌های احتمالی این شهر در مسائل امنیتی آینده جلوگیری می‌نماید، می‌تواند با نمایان ساختن جوانب مختلف تأثیرات مناطق بی‌دفاع بر جامعه شهری و شناسایی بهتر این مکان‌ها مانع از مهاجرت جمعیت از این شهر به کلانشهرهایی مثل شیراز گردد که این مسئله گامی استوار در جهت توسعه پایدار سیستم شهری و بهبود کارایی آن محسوب می‌شود لذا، اهمیت پژوهش حاضر با توجه به مسائل فوق، بیش از پیش نمایان می‌گردد.

پیشینه پژوهش

علی‌رغم اهمیت غیر قابل انکار موضوع امنیت زنان در شهرهای کوچک در رابطه با مناطق بی‌دفاع شهری، تاکنون مطالعات و تحقیقات اندکی در این زمینه صورت گرفته که در ادامه به نتایج مهمترین مطالعات انجام گرفته اشاره شده است.

نیومن (۱۹۷۳) به طور خاص به بررسی عوامل فیزیکی موثر بر ایجاد ترس از محیط و یا وقوع جرم و نظارت فعالانه بر عرصه‌ها را در قالب نظریه «فضای قابل دفاع» مطرح کرد. در همین زمینه وکرل و وایتزمن (۱۹۹۵)، رویکردهای شهر امن را با تأکید بر مدیریت و پیشگیری جرایم پیشنهاد کرده‌اند. این رویکرد بر همکاری بین دولت‌ها و شهروندان به ویژه با تأکید بر گروه‌های منزوی و در حاشیه قرار گرفته، پیشگیری اجتماعی و تغییرات فیزیکی موثر بر امنیت شهری توجه می‌نماید. این دو پژوهشگر به منظور افزایش ایمنی و امنیت در فضای شهری سه عامل را بیان می‌کنند که عبارتند از ۱- آگاهی از محیط ۲- قابلیت مشاهده توسط دیگران ۳- دسترسی آسان به کمک در صورت نیاز. صمدی بگه‌جان (۱۳۸۴)، در پژوهشی امنیت اجتماعی در سنندج را مورد بررسی قرار داد و نتایج این تحقیق عبارتست از این که افراد و خانواده‌ها، هر کدام تهدیدات و ناامنی خاص خود را دارا هستند اما مرکز ثقل تهدیدات، تهدیدهای اقتصادی می‌باشد. در واقع امنیت اجتماعی افراد و خانواده‌ها از سوی عوامل موجود در حوزه اقتصادی سلب و تهدید می‌شود. افشار (۱۳۸۵)، در پژوهشی با هدف بررسی عوامل موثر بر امنیت اجتماعی زنان در شهرستان تهران، زنان ۱۵ تا ۴۵ سال شهرستان تهران را مورد مطالعه قرار داد و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که وضعیت تاهل، شغل، تحصیلات، عملکرد پلیس، عملکرد قانون، حمایت اجتماعی و هنجار اجتماعی بر امنیت اجتماعی زنان تأثیر چشمگیری دارد، در حالی که سن، درآمد، قومیت، سبک زندگی و وسایل ارتباطی بر امنیت اجتماعی زنان تأثیر چندانی ندارد. همچنین احمدی و اسماعیلی (۱۳۸۹)، در پژوهشی با هدف سنجش احساس امنیت زنان مبتنی بر عوامل چندبعدی و میان‌رشته‌ای، تأثیر عواملی نظیر سن، تحصیلات، نوع شغل، وضعیت تاهل، نگرش به حجاب، درآمد، نگرش به عملکرد قانون، محل سکونت و نوع وسایل نقلیه مورد استفاده را بر میزان احساس امنیت اجتماعی زنان را مورد بررسی قرار داده‌اند. در بررسی این عوامل در تحلیل رگرسیون چند متغیری

مهمترین عوامل موثر به ترتیب اهمیت عبارتند از: استفاده از وسایل ارتباط جمعی، نگرش به حجاب، طراحی شهری، تصور فرد از خود و حمایت‌های اجتماعی که متغیر آخر دارای رابطه معکوس با متغیر وابسته بوده است. محسنی‌تبریزی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان فضاهای بی‌دفاع شهری و خشونت (مطالعه موردی فضاهای بی‌دفاع شهر تهران)، به این نتیجه رسیده‌اند که وجود روشنایی و نور مناسب و عدم تراکم ساختمانی، از ویژگی‌هایی هستند که فضاهای دارای کیف قاپی را از دیگر فضاها تفکیک می‌کنند. همچنین عدم پیوند ارتباطی با فضاهای نمایان، وجود نقاط فرو رفته و یا برآمده، داشتن مرز محدود و مشخص و کم بودن ساختمان‌ها نیز از ویژگی‌های تفکیک‌کننده فضاهای دارای نزاع و درگیری از دیگر فضاهاست. توالی و امتداد نیز از ویژگی‌های متمایزکننده فضاهای دارای مزاحمت از دیگر فضاها هستند. همچنین حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با هدف تبیین نقش فضاهای شهری در پیشگیری از وقوع جرم و احساس امنیت، با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی به تبیین نقش فضاهای شهری در پیشگیری از جرم و ایجاد امنیت برای شهروندان پرداخته‌اند. در پژوهشی دیگر فلاحتی (۱۳۹۴)، میزان احساس امنیت زنان از تردد در فضای خارجی و داخلی ایستگاه‌های مترو تجریش و پایانه جنوب را مورد بررسی قرار داده است که نتایج حاصل از مطالعه وی نشان می‌دهد مشکلات کالبدی و وجود آسیب‌های اجتماعی در محدوده خارج از ایستگاه بر میزان احساس امنیت اثر کاهنده داشته و امکانات امنیتی داخل ایستگاه موجب تقویت احساس امنیت می‌شود؛ ولی خدمات ایستگاه تاثیر معناداری بر احساس امنیت مسافران ندارد و بنابراین در توسعه فضاهای شهری، توجه به زیرساخت‌های بنیادین همچون تامین امنیت نقش مهمی دارد. ذوقی حسینی و خادمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با هدف سنجش میزان احساس امنیت زنان در فضاهای عمومی شهر شیراز به مطالعه و بررسی احساس امنیت زنان و عوامل موثر بر آن با رویکرد مخاطب‌محور می‌پردازند. در این راستا به منظور سنجش میزان احساس امنیت زنان از متغیرهای تجربه جرم، ابعاد رضایتمندی، محیط فیزیکی، اعتماد و ویژگی‌های فردی (سن، جنس و سواد) استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که متغیرهای احساس امنیت، پلیس، محیط فیزیکی و روشنایی معابر تاثیر مثبت و مستقیم بر احساس امنیت اجتماعی زنان دارد.

سوالات و فرضیه‌های پژوهش

این پژوهش به دو سوال زیر پاسخ می‌دهد که در پاسخ به هر سوال فرضیه‌ای طراحی گردیده است که در ادامه با تفسیر و تحلیل داده‌ها و استفاده از آزمون‌های آماری مناسب به این فرضیات پاسخ داده خواهد شد. سوالات و فرضیات تحقیق به شرح زیر می‌باشد.

سوال اول: کاهش فضاهای بی‌دفاع شهری تا چه اندازه بر افزایش امنیت زنان تاثیرگذار است؟

فرضیه اول: کاهش فضاهای شهری تاثیر مطلوبی بر امنیت زنان شهر استهبان دارد.

سوال دوم: آیا بین نظارت اجتماعی در فضاهای شهری با امنیت زنان رابطه معناداری وجود دارد؟

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد بین نظارت اجتماعی در فضاهای شهری با امنیت زنان رابطه معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

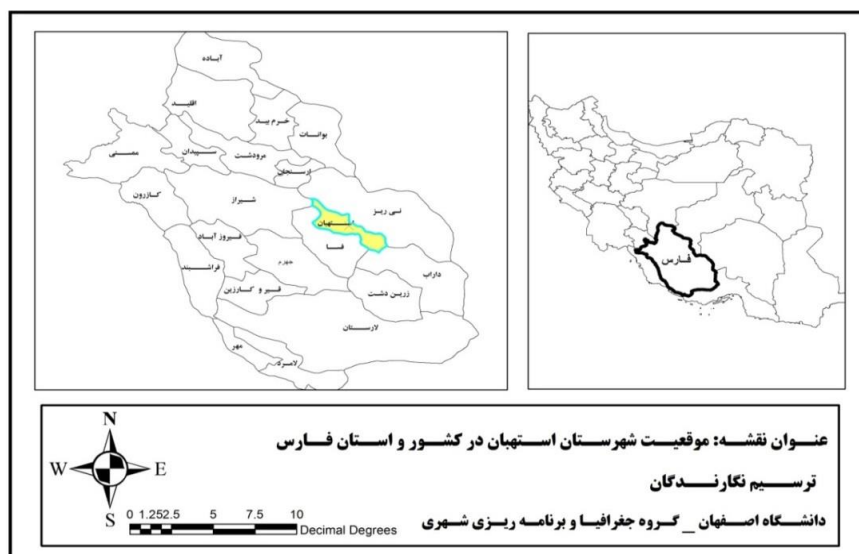
در این پژوهش روش تحقیق از نظر هدف، کاربردی- توسعه‌ای و از نظر روش، توصیفی- تحلیلی و عملی و پیمایشی می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز این تحقیق بر حسب نوع سوال و فرضیه پژوهش و اهداف تحقیق بوده است. به منظور گردآوری داده‌ها از دو روش کتابخانه‌ای و اسنادی و همچنین روش میدانی و مشاهده مستقیم استفاده شده است. به منظور ترسیم نقشه‌ها از نرم‌افزار GIS^۱ استفاده شده است. ابزار اصلی پژوهش حاضر، پرسشنامه‌ای است که روایی محتوایی آن با کسب نظرات تنی چند از اساتید دانشگاهی و کارشناسان نیروی انتظامی مورد تایید قرار گرفته است. پرسشنامه مورد استفاده در طیف پنج قسمتی لیکرت طراحی شده است. جامعه آماری این پژوهش زنان بین سنین ۱۸ تا ۶۰ سال شهر استهبان می‌باشند. به منظور محاسبه حجم نمونه از روش کوکران استفاده شده و حجم این پژوهش ۳۸۴ نمونه بدست آمد. پس از تعیین حجم نمونه به منظور گردآوری اطلاعات، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. نهایتاً برای رعایت اصول و تکنیک کار و سنجش میزان پایایی در تدوین و تنظیم پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS^۲ استفاده گردید و با مطالعه مقدماتی ۳۰ نمونه و بررسی آنها، ضریب اعتبار پرسشنامه ۰/۷۴ بدست آمد که نشان‌دهنده پایایی قابل قبولی برای پرسشنامه می‌باشد. سپس با توجه به نسبت جمعیت هر منطقه از شهر و بر اساس توزیع جغرافیایی مناسب، اقدام به جمع‌آوری اطلاعات به صورت تکمیل پرسشنامه گردید.

معرفی محدوده مورد مطالعه

در گذشته، نام این شهر اصطهبانات بوده است که در آبان ۱۳۵۳ شمسی به نام کنونی آن، یعنی استهبان تغییر کرده است. استهبان به نامهای دیگری مانند اصبهذات؛ اصطهبان؛ اصطهبانات؛ استنبات، سونات و استهبان خوانده شده است. این منطقه دشتی با ۱۷۶۷ متر ارتفاع از سطح دریا و ۲۶۵۲ کیلومتر مربع وسعت است که با این شرایط شهر استهبان در دشتی قرار دارد که توسط کوهها احاطه شده‌است. از این شهر مدار ۲۹ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی می‌گذرد (سایت ویکی‌پدیا). شهرستان استهبان از سرزمین‌های شرق استان فارس است که شمال آن به دریاچه بختگان (پیچگان) جنوب آن به کوههای تودج (توده) و غرب آن به دشت رونیز و شرق آن به کوههای داراب و ایچ محدود می‌شود و طبق سرشماری ۱۳۹۱، این شهر دارای جمعیتی معادل ۶۶۱۷۲ نفر می‌باشد که از این میزان ۳۳۵۱۸ نفر مرد و ۳۲۶۵۴ نفر زن هستند.

^۱- geographic information system

^۲- Statistical package for social science

تصویر ۱: موقعیت شهر استهبان در کشور و استان فارس

مبانی نظری پژوهش

امنیت در معنای لغوی، ایمن شدن، در امان بودن و آرامش خاطر داشتن را می‌رساند (معین، ۱۳۷۵: ۳۵۴). پاتریک مورگان در این باره می‌گوید: «امنیت مانند سلامتی یا منزلت نوعی شرایط است که به آسانی تعریف و تحلیل نمی‌پذیرد» (تریف و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۰). همچنین امنیت به معنی دانستن احساس آرامش و تکیه‌گاه، نبود مزاحمت‌های فکری و جسمی است و امنیت اجتماعی شامل دور ماندن از مزاحمت‌های دیگران، عدم احساس خطر و محافظت از عوامل اقلیمی به منظور حضور موثر در جامعه می‌باشد (پاکزاد، ۱۳۸۸). بی‌تردید هیچ عنصری برای پیشرفت، توسعه و تکامل یک جامعه و همچنین شکوفایی استعدادها، مهمتر از عنصر امنیت و تامین آرامش در جامعه نبوده و توسعه اجتماعی، خلاقیت و فعالیت ارزشمند، بدون امنیت امکان‌پذیر نخواهد بود (فرماندهی نیروی انتظامی اصفهان، ۱۳۷۸: ۹).

احساس امنیت عبارت است از نوعی ذهنیت و جهت‌گیری روانی مثبت (رضایت بخش، قانع‌کننده و آرامش بخش) شهروندان نسبت به عدم تاثیرگذاری حضور و بروز رویدادها و وقایع ضد امنیتی (تهدیدات) در شرایط فعلی و آتی، در حوزه‌های امنیت اجتماعی، ثبات سیاسی، انسجام هویتی، یکپارچگی و امنیت سرزمین (حاجیانی، ۱۳۸۴: ۲۸). همچنین به معنای فقدان هراس از اینکه ارزش‌های انسانی مورد حمله قرار گیرد یا به مخاطره بیفتد می‌باشد؛ علاوه بر آن به معنای نبود هراس و بیم نسبت به حقوق و آزادی‌های مشروع، داشتن اطمینان و آرامش خاطر، ایمنی، آرامش قلب و خاطر جمع بودن است (اباذری و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۶). احساس امنیت اجتماعی به فقدان هراس از اینکه ارزش‌های انسانی مورد حمله قرار گیرد یا به مخاطره نیفتد و به نبود هراس و بیم نسبت به حقوق و آزادی‌های مشروع است. این مفهوم به این نکته توجه دارد که زنان چه مقدار احساس آرامش خاطر و آرامش قلب دارند که حقوق آنان رعایت می‌شود و به طور نسبی، احتمالاً مورد حمله قرار می‌گیرند (خراسانی و همکاران، ۱۳۸۹). مقوله احساس امنیت به مثابه یک آرمان و واقعیت به عنوان یکی از حقوق اساسی مردم مطرح است و در نهایت ره‌آورد مجموعه‌ای از تعاملات و نیز تعاون و سازگاری بین اجزاء مختلف نظام اجتماعی است (همان).

فضاهای بی دفاع از جمله فضاهای با ضریب آسیب پذیری بالا هستند که با توجه به ساختار فیزیکی به همراه تعریف اجتماعی، برای به فرجام رساندن عملی مغایر با فرم‌های تعریف شده اجتماعی، نقشی بارز و نهایی دارند (وایت و ساتن، ۱۹۹۵: ۶۵). فضاهای بی دفاع شهری، مکانی میان حوزه خصوصی و حکومتی است که در آن عنصر نظارتی وجود ندارد و تعلق خاطری نیز نسبت به آن‌ها شکل نمی‌گیرد، این فضا می‌تواند بستری برای آسیب‌های اجتماعی و فعالیت‌های غیرمجاز و نابهنجار از ریختن زباله تا استفاده از مواد مخدر، سرقت، تجاوز به عنف و غیره را ایجاد کند (نیومن، ۱۹۹۶: ۱۲۲). در تعریفی دیگر، فضاهای بی دفاع که امکان اتفاق افتادن آسیب‌های اجتماعی در آن‌ها بیشتر از فضاهای دیگر می‌باشد، فضاهایی هستند که از نظر حفاظتی مرده، اما از نظر اتفاق افتادن مسائل نابهنجار فضاهایی فعال و زنده هستند (راپوپورت، ۱۳۸۴: ۱۲). خصوصیت اصلی فضاهای بی دفاع، فقدان عنصر نظارت اجتماعی است (بحرینی، ۱۳۸۶: ۱۱۲). این فضاها از میزان امنیت و اعتماد مردم و بویژه زنان که به دلیل موقعیت از پیش تعریف شده نابرابرشان بیشتر مستعد احساس ناامنی‌اند، می‌کاهد (آهنگرسریزدی و بغدادی، ۱۳۹۵).

شهر کوچک یک مفهوم نسبی است. این مفهوم به درجه شهرنشینی، سطح توسعه یافتگی و ساختار اقتصادی یک کشور بستگی دارد و به تبع آن در داخل کشور نیز از منطقه‌ای به منطقه‌ای دیگر تعریف شهر کوچک متغیر می‌باشد (تقوایی و رضایی، ۱۳۸۷). طبق تعریف سازمان ملل از شهر کوچک، همه شهرهایی که زیر ۱۰۰ هزار نفر سکنه دارند شهر کوچک نامیده می‌شوند. ولی در هر کشور و منطقه‌ای با توجه به شرایط و مقتضیات جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی این تعریف متفاوت می‌گردد (فنی، ۱۳۸۲: ۱۴). ویژگی‌های شهرهای کوچک عبارتست از: ۱- در آخرین سطح جمعیتی شبکه شهری کشور قرار دارد ۲- عملکرد و فعالیت عمده آن در رابطه با مشاغل کشاورزی و خدماتی است و در بخش صنایع، اغلب صنایع تبدیلی و کوچک مقیاس در آن‌ها دیده می‌شود ۳- دارای یک قلمرو نفوذ روستایی است تا بتواند یک نقش سازمانی و بازار تولید کشاورزی ایجاد کند ۴- جمعیت آن تا ۵۰ هزار نفر است و بهترین آستانه جمعیتی آن بین ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر می‌باشد. بر این اساس شهرکهای اقماری، شهرک‌های صنعتی، شهرکهای دارای عملکرد خوابگاهی، شهرهای مستقل (فاقد حوزه نفوذ) و شهرهای جدیدی که در جدار مادر شهرها ایجاد می‌شود جزو شهرهای کوچک محسوب می‌گردند (دشتی برنجه، ۱۳۷۹: ۲۰).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

در این قسمت به بررسی ویژگی‌های عمومی پاسخگویان از جمله سن، تحصیلات، شغل، نوع سکونت و غیره پرداخته می‌شود. در ادامه این ویژگی‌ها بصورت آماری و نمودار ارائه می‌گردد.

توزیع پاسخگویان بر اساس سن

بیشترین فراوانی متعلق به طبقه ۳۰-۲۴ با ۱۲۲ نفر فراوانی می‌باشد. پس از این طبقه سنی بیشترین فراوانی متعلق به طبقه سنی ۳۸-۳۰ با درصد فراوانی ۱۰۷ نفر می‌باشد. کمترین فراوانی در طبقات سنی طبقه ۴۶ سال و بیشتر با ۲۴ نفر می‌باشد.

توزیع پاسخگویان بر اساس تحصیلات

بیشترین فراوانی متعلق به پاسخگویانی است که مدرک دیپلم و فوق دیپلم داشته‌اند. پاسخگویانی که مدرک دکتری داشته‌اند با فراوانی ۷ نفر، کمترین تعداد از حجم نمونه را شامل می‌شوند.

جدول-نمودار (۱). توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات

ماخذ (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵)

در نمودار شماره ۱ توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات بصورت بیشترین فراوانی به کمترین فراوانی آورده شده است. همانگونه که در نمودار مشخص است کمترین فراوانی متعلق به سطح تحصیلات دکتری و بیشترین فراوانی متعلق به سطح تحصیلات دیپلم و فوق دیپلم است.

توزیع پاسخگویان بر اساس نوع مالکیت منزل مسکونی

بیشترین فراوانی متعلق به پاسخگویانی است که مالکیت منزل مسکونی استیجاری آپارتمانی داشته‌اند. در واقع پاسخگویانی که مالکیت منزل مسکونی داشته‌اند حدود ۴۰ درصد از حجم نمونه را شامل می‌شوند.

یافته‌های استنباطی

در این پژوهش متغیرها که شامل احساس امنیت اجتماعی، فضاهای بی‌دفاع شهری، فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی می‌شوند ابتدا توسط گویه‌هایی تحت طیف لیکرت با سطح سنجش ترتیبی در پرسنامه سنجیده شده‌اند که پس از ورود به نرم افزار و کامپیوت کردن این گویه‌ها و ساخت متغیر اصلی سطح سنجش از حالت ترتیبی به حالت فاصله‌ای تغییر کرد و متغیرهای اصلی دارای سطح سنجش فاصله‌ای می‌باشند.

جدول (۲). تعیین سطح سنجش متغیرها

سطح سنجش متغیر	سطح سنجش گویه ها	متغیر
Scale	Ordinal	احساس امنیت اجتماعی
Scale	Ordinal	فضاهای بی دفاع شهری
Scale	Ordinal	فضاهای با نظارت اجتماعی

برای تعیین نرمال بودن یا نبودن توزیع داده ها از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف استفاده شده است. این آزمون در سطح اطمینان ۹۵ درصد و سطح خطای ۵ درصد انجام گرفته است. نتایج این آزمون به شرح جدول ۳ می باشد.

جدول (۳). آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن متغیرها

متغیر	انحراف استاندارد	Z کولموگروف اسمیرنوف	p
احساس امنیت اجتماعی	۰,۴۱۶	۰,۸۹۰	۰,۷۲۱
فضاهای بی دفاع شهری	۰,۸۲۱	۰,۸۲۲	۰,۶۳۷
فضاهای با نظارت اجتماعی	۰,۵۲۰	۰,۸۹۷	۰,۷۹۸

همانگونه که در جدول بالا مشاهده می گردد آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای تمام متغیرها معنادار نیست و بنابراین متغیرها دارای توزیع نرمالی هستند و می توان با توجه به سطح سنجش متغیرها (فاصله ای) و نوع توزیع آنها (نرمال) از تحلیل های پارامتریک برای آن استفاده کرد.

آزمون تی دو نمونه مستقل پیرامون احساس امنیت زنان (فضاهای بی دفاع و فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی) با توجه به مقایسه دو جامعه مستقل و نرمال بودن و سطح سنجش فاصله ای متغیرها در این بخش از آزمون پارامتریک تی دو نمونه مستقل استفاده می شود. این آزمون برای مقایسه میانگین ها در دو جامعه مستقل کاربرد دارد و در این پژوهش این آزمون در سطح اطمینان ۹۵ درصد و سطح خطای ۵ درصد انجام می پذیرد. نتایج این آزمون به شرح جدول زیر می باشد.

جدول (۴). آزمون تی دو نمونه مستقل پیرامون تفاوت دیدگاه زنان و مردان در عوامل موثر بر کیفیت فضاهای شهری

Confidence Interval of the %۹۵ Difference		Sig(۲-T)	T	dg	LEVEN		Variable
Upper	Lower				Sig	F	
۰,۷۹۰	۰,۴۶۹	۰,۰۰۱	۵,۴۰	۳۸۳	۰,۶۳۴	۰,۰۳۱	احساس امنیت زنان

با توجه به نتایج آزمون تی و سطح معناداری آزمون ($Sig < 0,05$) مشخص می گردد که احساس امنیت زنان در فضاهای بی دفاع شهری و فضاهای با نظارت اجتماعی متفاوت می باشد. در واقع با توجه به میانگین میزان احساس امنیت در این دو فضا در حجم نمونه مشخص می گردد که احساس امنیت زنان هنگامی که در فضاهای بی دفاع

شهری هستند نسبت به زمانی که در فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی هستند به مراتب کمتر می باشد و این نشان از اهمیت کاهش فضاهای شهری و افزایش فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی را دارد.

سنجش رابطه میزان تاثیر نظارت اجتماعی در فضاهای شهری بر احساس امنیت زنان

در گام اول جهت استفاده از رگرسیون خطی لازم است که به رابطه بین دو متغیر مورد مطالعه بپردازیم: به منظور بررسی تاثیر نظارت اجتماعی در فضاهای شهری بر احساس امنیت زنان، از رگرسیون دو متغیره استفاده شده است.

جدول (۵). پارامترهای کلی تحلیل رگرسیونی آگاهی گردشگران و نوع فعالیت ورزشی بر متغیر احساس امنیت

شاخص آماری مدل رگرسیون	ضریب همبستگی (r)	R ²	R ² تعدیل شده	F	سطح معناداری
۱	۰,۴۰۱	۰,۴۶۱	۰,۱۵۹	۷۳,۵۱۷	۰,۰۰

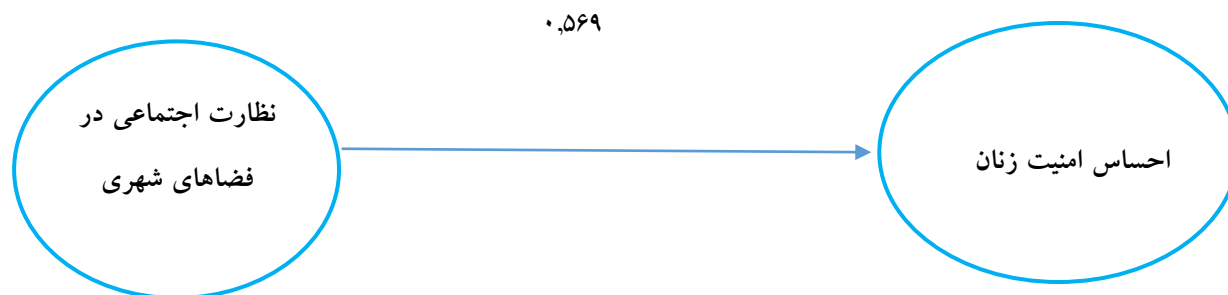
مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول فوق ضریب رگرسیونی نظارت اجتماعی در فضاهای شهری بر احساس امنیت زنان را نشان می دهد و ضریب همبستگی بین این دو متغیر ۰,۴۰۱ است و دارای سطح معنی داری (۰,۰۰۰) است و چون این رقم مثبت است؛ بیانگر وجود رابطه مستقیم میان این دو متغیر است. یعنی هرچه میزان نظارت اجتماعی در فضاهای شهری بالا رود، احساس امنیت زنان بالا می رود. با توجه به مقدار ضریب تعیین $R^2 = 0/46$ حدود ۴۶ درصد از تغییرات احساس امنیت زنان در فضاهای شهری با قابلیت نظارت اجتماعی شهر مورد قابل تبیین است.

جدول شماره (۶). ضریب رگرسیونی نظارت اجتماعی در فضاهای شهری و احساس امنیت زنان

شاخص آماری مدل	ضرایب رگرسیون	خطای استاندارد	بتای استاندارد	t	سطح معناداری
ضریب ثابت	۱۱,۵۶۵	۱,۴۰۲	-	۸,۲۴۶	۰,۰۰۰
احساس امنیت	۰,۵۶۹	۰,۰۶۶	۰,۴۰۱	۸,۵۷۴	۰,۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نمودار شماره (۲). نمودار تاثیر رگرسیونی نظارت اجتماعی در فضاهای شهری بر احساس امنیت زنان

در ادامه با استفاده از آزمون تی تک نمونه ای در سطح اطمینان ۹۵ درصد و سطح خطای ۵ درصد میزان امنیت زنان در فضاهای بی دفاع شهری و فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی سنجیده شده است. نتایج حاکی از آن است که میزان امنیت زنان در فضاهای بی دفاع شهری از حد متوسط پایین تر و نامطلوب می باشد و این در حالی است که امنیت زنان در فضاهای شهری با قابلیت نظارت اجتماعی بیشتر از حد متوسط و در سطح مطلوب می باشد.

جدول شماره (۱۱). آزمون تی تک نمونه ای پیرامون میزان احساس امنیت زنان در فضاهای شهری

آزمون تی تک نمونه ای (T-test One) (Sample)					گویه ها	ردیف
ارزیابی	T	sig	up	low		
نامطلوب	۴,۳۱	۰,۰۰۱	-	-	میزان امنیت در فضاهای بی دفاع شهری	۱
مطلوب	۵,۴۷	۰,۰۰۰	+	+	میزان امنیت در فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی	۲

نتیجه گیری

فضاهای شهری تأثیرات بسزایی بر کیفیت زندگی شهروندان دارند و یکی از این تأثیرها زمینه های رفع نیازهای اساسی از جمله امنیت شهروندان می باشد. در شهرها زنان به عنوان یکی از آسیب پذیرترین قشرها می توانند نسبت به تامین این نیاز حساس تر باشند و در واقع یک نیاز مستمر تر به امنیت را دارند. طراحی فضاهای شهری می تواند میزان احساس امنیت شهروندان در فضاهای شهری را تحت تأثیر خود قرار دهد. در این پژوهش با بررسی میزان امنیت زنان شهر استهبان در فضاهای شهری (فضاهای بی دفاع شهری و فضاهای با قابلیت نظارت اجتماعی) سعی در سنجش تأثیر فضاهای بی دفاع شهری بر کاهش امنیت زنان در شهر استهبان شد. نتایج حاصل از آمار استنباطی نشان می دهد که کاهش فضاهای بی دفاع شهری تأثیر بسزایی ($r=0,587$) بر امنیت زنان دارد و در واقع با طراحی فضاهای شهری که ایجاد یک نظارت اجتماعی را میسر می سازد می توان امنیت زنان را افزایش داد که این امر توسط آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون در سطح معناداری ($Sig=0,000$) و میزان همبستگی ($r=0,681$) مورد تایید قرار گرفت. بنابراین می توان با کاهش فضاهای بی دفاع شهری و افزایش فضاهایی که نظارت اجتماعی را افزایش می دهد میزان امنیت زنان را افزایش داد.

منابع

۱. ابادری، یوسف و صادقی، سهیلا و حمیدی، نفیسه (۱۳۸۷)، «احساس ناامنی در تجربه زنان از زندگی روزمره»، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۶، شماره ۱، ص ۱۰۳-۷۵.
۲. بیات، بهرام (۱۳۸۷)، «تبیین جامعه‌شناختی احساس امنیت در بین شهروندان تهرانی (با تاکید بر نقش پرداخت رسانه ای و سرمایه اجتماعی)»، سالنامه علوم اجتماعی، شماره ۱۶، صص ۱۳۲-۱۱۵.
۳. بیات رستمی، روح اله و کلانتری، محسن و حسنی، سعید (۱۳۸۹)، «توانمندسازی معابر و محلات شهری در برابر بزهکاری از طریق طراحی محیطی (CPTED)»، دومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، دانشگاه فردوسی مشهد.
۴. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۸)، «مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری»، انتشارات شهیدی.
۵. پورجعفر، محمدرضا و محمودی نژاد، هادی و رفیعیان، مجتبی و انصاری، مجتبی (۱۳۸۷)، «ارتقاء امنیت محیطی و کاهش جرایم شهری با تاکید بر رویکرد (CPTED)»، نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علو و صنعت ایران، ویژه نامه مهندسی معماری و شهرسازی، جلد ۱۹، شماره ۶، ۸۳-۷۲.
۶. تریفت، تری (۱۳۸۳)، «مطالعات امنیتی نوین»، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، جلد اول. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۴)، «چهارچوب روش‌شناختی برای بررسی احساس امنیت»، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، انتشارات معاونت اجتماعی ناجا، چاپ اول.

۷. حسینیون، سولماز (۱۳۸۷)، «ایجاد احساس امنیت در فضاهای شهری»، مجله شهرداریها، سال هشتم، شماره ۸۲، صص ۹۰-۷۷.
۸. خراسانی، محمد مظلوم و اسمعیلی، عطاء (۱۳۸۹)، «بررسی میزان امنیت اجتماعی زنان شهر مشهد در سال ۸۶-۱۳۸۵ و عوامل موثر بر آن»، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۲۵۱-۲۱۹.
۹. ربانی، رسول و افشارکهن، جواد (۱۳۸۳)، «شهرنشینی و امنیت: تحقیق در عوامل و شرایط موثر بر امنیت شهروندان، مطالعه موردی: شهر جدید بهارستان»، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد ۱۶، شماره ۱.
۱۰. رضایی‌راد، مجید، دعاگویان، داوود، امیری، رمضانعلی (۱۳۸۶)، «اثربخشی طرح ارتقای امنیت اجتماعی پیرامون پوشش زنان و دختران جوان شهر ساری»، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، سال ۲، شماره ۴، صص: ۵۱۶-۵۰۱.
۱۱. ربانی، رسول (۱۳۸۵)، «جامعه‌شناسی شهری»، تهران، انتشارات سمت، چاپ دوم.
۱۲. زرقانی، مهدی و بخشی شادمهری، فاطمه (۱۳۹۳)، «بررسی و تحلیل مولفه امنیت در شهر اسلامی»، ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تاکید بر مولفه‌های شهر اسلامی.
۱۳. زیاری، کرامت‌الله و مهدی، علی و مهدیان بهنمیری، معصومه (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر امنیت فضاهای عمومی (مطالعه موردی: پارک های مناطق چهارگانه شهرداری قم)»، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال سوم، شماره ۷، صص ۵۰-۲۵.
۱۴. زیاری، کرامت‌الله، عیوضلو، داود، عیوضلو، محمود، ریکا، جهانبخش (۱۳۹۲)، «تحلیل تطبیقی احساس امنیت در فضاهای شهری و روستایی (مطالعه موردی: شهرستان کوهدشت)»، پژوهش‌های روستایی، شماره ۴، شماره ۱، صص: ۱۶۴-۱۳۷.
۱۵. ساروخانی، باقر، هاشم‌نژاد، فاطمه (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی (مؤلفه‌های آن) و احساس امنیت اجتماعی در بین جوانان شهر ساری»، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال ۲، شماره ۲، صص: ۹۴-۸۱.
۱۶. شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۸۳)، «بزهکاری اطفال و نوجوانان»، تهران، انتشارات مجد.
۱۷. طاهرخانی، حبیب‌اله (۱۳۸۱)، «طراحی شهری: فضاهای قابل دفاع شهری»، مدیریت شهری، شماره ۹، صص ۹۵-۸۸.
۱۸. طالبی، امیر مهدی (۱۳۷۵)، «مروری بر مفاهیم اساسی شهروندی»، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۹. عسکری، محمود (۱۳۸۱)، «مقدمه ای بر جامعه‌شناسی امنیت»، فصلنامه راهبرد، شماره ۲۶، صص ۲۴-۹.
۲۰. فرماندهی نیروی انتظامی اصفهان (۱۳۷۸)، «مجموعه مقالات برگزیده همایش افزایش امنیت روانی با محوریت خانواده»، انتشارات کیاراد.

۳۲. Foster, S. Knuiman, M. Hooper, P. Christian, H. Giles-Corti, B. (۲۰۱۴), **Do changes in residents fear of crime impact their walking? Longitudinal results from RESIDE**,

Elsevier Inc, Preventive Medicine, Volume ۶۲, May ۲۰۱۴, pp. ۱۶۱-۱۶۶.

۳۳. McCollister, K. E., French, M. T., & Fang, H. (۲۰۱۰), **The cost of crime to society: New crime-specific estimates for policy and program evaluation**, Drug and Alcohol

Dependence, ۱۰۸(۱), pp ۹۸-۱۰۹.

۳۴. Wekerle, G, & Whitzman, C (۱۹۹۵), **Safe Cities**, Guidelines for Planning, Design and Management Van Nostrand Reinhold.

۳۵. Will, Jeffry & McGrath, John. (۱۹۹۵), **Crime, Neighborhood Perceptions, and The Underclass: The Relationship between fear of crime and class position**, Journal of criminal Justice, Vol.۲۳, No.۲, pp.۱۶۳-۱۷۹.

